

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Kurtuluş Kayalı

Ordu ve Siyaset

27 Mayıs - 12 Mart

KURTULUŞ KAYALI 1949'da Kırşehir'de doğdu. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin Uluslararası İlişkiler Bölümü'nü bitirdi. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi. Temel ilgi alanları, son dönem Türk düşünce tarihi ve Türk sinemasıdır.

İletişim Yayınları 290 • Araştırma-Inceleme Dizisi 48
ISBN 975-470-419-8

1. BASKI ©İletişim Yayıncılık A. Ş. Eylül 1994

KAPAK Ümit Kıvanç
DİZGİ Remzi Abbas
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Niyazi Nahit Tünerkan
KAPAK BASKISI Sena Olset
İÇ BASKI ve CİLT Şefik Matbaası

İletişim Yayınları

Klodfarer Cad. İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34400 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Fax: 212.516 12 58

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

KURTULUŞ KAYALI

Ordu ve Siyaset

27 Mayıs - 12 Mart

i l e t i ş i m

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

**Bana ve çocuklarıma hiçbir şeyin
ezikliğini yaşatmayan
rahmetli babam Mehmet Kayalı ve
rahmetli annem Muzaffer Kayalı'nın
anısına...**

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	9
------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

<i>Konu ve Yöntem</i>	17
A. Yöntem.....	17
B. Yöntemin Gerektirdiği Genel Çerçeve.....	23
C. Ordu-Siyaset İlişkisinin Tarihsel Temeli.....	30

İKİNCİ BÖLÜM

<i>Türk Toplumunun Özgürleşme Sürecine Ordunun Gelenekselleşmiş Tepkisi</i>	35
---	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

<i>Aydın Grupları Arasındaki ve Aydın Gruplarının Kendi İçindeki Mücadeleler</i>	37
A. Birinci Grup-İkinci Grup Mücadelesi.....	37
B. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası.....	43
C. İzmir Suikastı	51
D. Serbest Fırka'nın Kapatılmasından Sınırlı Demokrasiye.....	53

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

<i>Sınırlı Özgürlüğü Genişletme Çabası: Demokrat Parti Hareketi</i>	59
---	----

BEŞİNCİ BÖLÜM

Özgürleşme Sürecine Tepki: 27 Mayıs Darbesi'yle Ortaya Çıkan Sorunları Çözümleme Denemesi	69
A. 27 Mayıs Darbesi'nde Somutlanan Aydın Birlikteliği ve Aydın Çatışması.....	69
B. Aydın Birlikteliğinden Aydın Çatışmasına Yönelişin 13 Kasım 1960 ve 6 Haziran 1961 Olayları'yla Somutlanması.....	77
C. Tüm Aydın Gruplarının Görüşlerindeki Artan Benzeşmenin Somut Temelleri.....	88
D. AP-CHP Yakınlaşmasına Karşı Ordunun Bir Kesiminden Gelen Başarısız Müdahalenin Gelişimi.....	98
E. Toplumsal Tabanı ve Amaçları Özdeş Olmasına Rağmen Çelişik İntibahı Veren İki Hareket: 11 Subay Olayı ve 21 Mayıs.....	106

ALTINCI BÖLÜM

1965 Seçimi Öncesinde Ordunun Politik Hareketlere Karşı Tavrını Yumuşatmasının Nedenleri	119
---	-----

YEDİNCİ BÖLÜM

Özgürleşme Sürecine Tepkideki Sürekliliğin Göstergesi: 12 Mart'a Giden Yol	131
A. 1965 Seçimlerinin Getirdiği Umutsuzluk.....	131
B. 12 Mart Muhtırası'nın En Önemli Sebebi: 1969 Seçim Sonuçları.....	149
C. 12 Mart'tan Önceki Önemli Gelişmeler.....	162

SEKİZİNCİ BÖLÜM

12 Mart	179
----------------------	-----

DOKUZUNCU BÖLÜM

Ordu Müdahalelerinin Ortak ve Değişik Özelliklerinin Cumhuriyet Dönemini İçeren Genel Değerlendirmesi	199
Bibliyografya	209

ÖNSÖZ

Sina Akşin'in yönettiği bu çalışma 1978 Nisan'ında tamamlandı. 14 Haziran 1978 tarihinde de Prof. Dr. Mümtaz Soysal, Doç. Dr. Taner Timur ve Doç. Dr. Sina Akşin'den müteşekkil jüri tarafından doktora tezi olarak kabul edildi. Bu çalışmadan önce ve sonra, aynı konuda, daha ziyade de daha dar alt alanları kapsayan çok sayıda çalışma yapıldı. Önemlice bir kısmı yayımlanan bu çalışmaların ekseriyeti çok dar alanlara inhisar etti. Aynı zamanda da yaygın ve etkin kimi görüşlerin gölgesinde kaleme alındı. Yaygın ve etkin temel görüşleri iki ana başlık altında toplamak mümkündür.

1970'lere doğru Demokrat Parti hakkında yapılan bir doktora çalışması, yaygın ve etkin temel görüşlerden birinin çerçevesini çizmekte vesile olabilir. *Demokrat Parti- Tarihi ve İdeolojisi*,* dönemin somut olaylarının ayrıntılandırılmış bir anlatımı olup, yazıldığı sıralardaki başat görüşlerin hem genel, hem de özel anlamda etkisi altında kaleme alınmıştır. Bir anlamda 27 Mayıs öncesinin etkin muhalif yayın organları olayların değerlendiril-

(*) Cem Erogul, *DP- Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara 1990.

rilmesinde temel olmakta, darbe ortamının öne çıkmış görüşlerinin de belirgin etkisi görülmektedir. 27 Mayıs'ın meşruiyetinin gerekçelerini bu yapıtta görmek mümkündür. Metin Heper bir yapıtında, aydınların 1960 sonrasında ayrıştığını belirtmekle pek de belirgin bir hata yapmamaktadır. Nitekim 27 Mayıs'ın sınıfsal yapısını tahlil eden bir düşünce adamının esas olarak Gölgedeki Adam'a dayanmasının bir anlamı vardır. Örnekleri çoğaltmak mümkün. Ancak benzeri bir perspektiften bakıldığı o kadar aşikârdır ki... Üstüne üstlük "İkinci Cumhuriyet", "İkinci Kuvay-ı Milliye" ve "İkinci Kurtuluş Savaşı" tabirleri de o dönemde ortaya çıkmıştır. Durum o hale getirilmiştir ki, Türkiye'nin kurtarılmasının yolu apaçıkur ve bunu görmemek için kör olmak lâzımdır.

Verilebilecek sürüsüne bereket örnek, 1960'ların ortalarından itibaren sosyalizmle Kemalizm'in ilginç bir senteziyle oluşan nev'i zamanına münhasır bir yaklaşım biçiminin o dönemde itibar bulduğunu ve özellikle akademik çevrelerde tahakkümünü kurduğunu düşündürmektedir. Türkiye'nin o sıralar ciddiye alınmayan sayılı düşünce adamlarından biri, Şerif Mardin, üniversitedeki aynı kişilerin otuz yıl önce Türkiye'nin sınıfsız olduğunu savunurken, 1960'larda sınıflı olduğunu savunmaları arasındaki çelişkiyi vurgulamakta ve ülkemizde aydınların grup halinde düşünce değiştirdiğinden bahsetmektedir. Bu çerçevede düşünüldüğünde zihniyetin sürekliliği ortaya çıkmaktadır. 1960'ların ortalarından itibaren bedihî gerçeklerin çerçevesini bu düşünceler çizmekte, Yön'ün görüşlerinin biraz rötuşlandırılmış bir biçiminin Türkiye'de uzunca bir süre etken olduğu görülmektedir. İşte ordu-siyaset ilişkisini konu alan bu çalışma, sözü edilen görüşün belki de en etkin olduğu bir kurumda, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde yapılmıştır. Kimbilir, muhtemelen bu dürtüyle, kendisinin de benzeri şeylerden şikâyetçi olduğunu unuttuğu bir an Sina Akşin tezi yazan kişiye "27 Mayıs'tı eleştirme. Bahri Savcı ve Muammer Aksoy jüriye girerse kesin

çakarsın!" diyebilmiştir. Sonradan tâbiyet değiştiren bir zatı muhterem de, bu çalışmadan bahisle, ordunun reformist olduğu gerçeğini hiçbir şeyin unutturamayacağını telâfluz etmiştir. Bu çalışmanın temel doğrultusunun 1960'lı yılların yaklaşımı olan Kemalizm-sosyalizm karışımıyla hiçbir ilişkisi yoktur. O nev'i şahsına münhasır yaklaşım, dönemin düşünsel anlamda istikrarlı olan her insanında şu veya bu ölçüde sürmektedir. Bunun etkisinin apaçık olması gerekmez, örtük etkisi çok daha yaygındır. Sözü edilen düşünce çok derinlere yerleşmiştir, söküp çıkarılması zordur.

Bu çalışmanın, dönemin etkin düşüncesinin dışında bir mantıkla yapılmasının yanında, oldukça geniş bir tarihsel zamanı kapsadığı da belirgin bir biçimde görülebilir. Özellikle ordu-siyaset ilişkileri konusundaki çalışmaların çoğu, ya konuyu sınırlandırmakta ya da herhangi bir asker-sivil ilişkisini, örneğin 27 Mayıs'ı veya ondan sonraki darbe teşebbüslerini ele almaktadır. Bunun nedeni de geneldeki yaklaşımın apaçık ortada olduğunun, doğrunun çok bariz olarak görüldüğünün sanılmasıdır. Dolayısıyla araştırmacının görevinin, belli olan yaklaşımın ayrıntılarla zenginleştirilmesi olduğu düşünülmektedir. Bir başka deyişle, Türkiye'deki eski zihniyetin ve 1960 sonrasındaki yeni yönelimin esasını tartışmak gibi bir anlayışı yoktur. Bariz gerçekliklerin ayrıntılarla zenginleştirilmesi ülkedeki mufassal yazıcılık eğilimini güçlendirmektedir. Bu çalışma böylesi bir anlayıştan da uzaktır.

1960'lı yıllarda, daha sonraları ve özellikle şimdilerde Türkiye'de her konuda, ağırlıklı olarak da ordu-siyaset ilişkileri konusunda düşünce beyan edenler güncellikle çok ilgilidir. Bir anlamda günün şartları çerçevesinde geçmişe bakarlar -o da bakarlarsa. Durum hemen hep böyledir. Hilmi Ziya Ülken'in deyişiyle, Türkiye'de aydın günübirlilik düşünür. 1960'larda ülkemizde siyaset biliminin etkisi günübirlilik düşünme eğilimini güçlendirmiştir. Günübirlilik düşünme eğilimi insanın bir siyasal

etikete sığınmasının yolunu da açmıştır. Bu durum yazılanların siyasal boyutunun öne çıkarılmasını ve yazarın bir siyasal eğilimle özdeşleşmesini getirmiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin toplumsal ve siyasal sorunlarına değinen hemen her yapıt, bir düşünsel doğrultunun haklı gösterilmesinin vesilesi olmuştur. Çoğu olay da, belli bir siyasal hareketin temel görüşlerini savunan yapıtların doğrultusunda yazılmıştır. Durumun farkına varılmaması gerçeği değiştirmez. Örneğin, yakın zamanlarda yayımlanan, ordu-siyaset ilişkilerinin bir alt alanını değerlendirmeye yönelik bir kitap, belki yazarının Türk siyasal hayatına yabancılığı nedeniyle kimi eksiklikler taşımaktadır.* Kitapta Türkiye'de ordu-siyaset ilişkilerine kuramsal bir çerçevede değil, sağduyuyla yaklaşıldığı belirtilmekte, yazarın kendisi de iradesi hilâfına sağduyuya dayanan bir değerlendirme denemesinden kendisini kurtaramamaktadır. Bu, belki de siyasetin sıcak etkisinden kaynaklanmakta, günümüzde düşünmenin Türk siyasal hayatının yabancıları olan kişilere de sirayet ettiğini göstermektedir. Üstüne üstlük aynı kitap 1960 sonrası dönemi -ki kitabın konusu zaten o dönemdir- belli bir siyasal çizginin sözcüsünün aktardığı bilgilerle yorumlamaya çalışan yapıtlar serisinin mantığıyla değerlendirmeye çalışmaktadır. Nitekim Türkiye'de bu ve benzeri konularda yazarların doğrultusunu *Cüneyt Arcayürek Açıklıyor* seri kitapları** önemli ölçüde etkilemektedir. Doğal olarak Arcayürek'in düşünceleri, aktarılan siyasal kişilikle bağlantılıdır. Çoğu ilgili bu durumun pek farkında değildir. Sözü edilen türde etkiler, özellikle 1980'den sonra oldukça yaygındır.

Türkiye'de konuyla ilgilenenler 1980'e kadar ana hatlarıyla CHP'nin anlayışı çerçevesinde olayları değerlendirmişler, ör-

(*) Ümit Cizre-Sakallıoğlu, *AP-Ordu İlişkileri-Bir İnkılabın Anatomisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.

(**) *Cüneyt Arcayürek Açıklıyor* (1/9), Bilgi Yayınevi, Ankara 1983-1986.

neğin, CHP'nin 27 Mayıs'ın ne içinde, ne de bütünüyle dışında olduğunu düşünmüşlerdir. Her tür yorum da, bir ölçüde sosyal içerik kazandırılmış Kemalist bir anlayışa dayandırılmıştır. 1980 sonrasında da en azından önemli bir kesit itibarıyla 1960 sonrası gelişmeler, hattâ 1950'lerden itibaren tarih, karşı olunan siyasal güce, DP ve AP'ye haksızlık yapılmaması gereğini ortaya çıkarmış; bu da en veciz ifadesini, bir anlamda, her tür askeri darbeye karşı tutum takınılmasında bulmuştur. Düşünce değişikliğinin elbette 12 Eylül Darbesi'yle ve AP'nin 12 Eylül'den sonraki konumuyla ilişkisi vardır. Burada anılması yakışık almaz, ama 1980'li ve '90'lı yıllarda yayımlanan konuyla ilgili kitaplarda bu farklılaşmanın işaretlerini bulmak mümkündür. Ancak Türkiye'de geçmiş dönemle ilgilenmek pek alışılmış bir tavır olmadığından kimse de kalkıp kırk-elli yıl öncesinin konularıyla uğraşmamaktadır. Bu çalışmanın bir ilginç özelliği de, 1980 öncesinde yazılmış olmasına karşın, daha sonra yayımlanan çalışmaların anılan niteliğini taşımasıdır.

Anlatılmak istenen, iki dönemin özelliklerinin belirgin bir biçimde farklı olduğudur. Fakat bunun ötesinde, konunun ele alınışı bakımından çok değişiklik görülmektedir. Örneğin, 1950 öncesine bir ölçüde daha eleştirel yaklaşılmaya başlanmış, dinin siyasallaşması eğiliminin hem tarihsel hem de güncel görüntüsüne daha soğukkanlı bakılmış, Türkiye'de yerleşik sol yaklaşımlar da eleştiriden nasibini alarak solun tutuculuğun bir uzantısı olduğu düşünülmüş ve Kemalizm daha mesafeli değerlendirilir olmuştur. Tüm bunlar ve değişik düşün odaklarının mantalite benzerliği, 1980 öncesinde bir biçimde düşünülmüş olduğu için bu çalışma hiç değiştirilmeden yayımlanmak istendi. Gene o zamanda yazılan, fakat tez yöneticisinin tepkisi nedeniyle ve tezin döneceği endişesiyle çalışmaya konulmayan 12 Mart bölümü eklendi. Çalışmanın aynen yayımlanmak istenmesinin bir başka nedeni de, Türkiye'nin 1960'lı yılları bir başka bağlamda ve bir başka anlamda

yeniden yaşayacak gibi görünmesidir. Alışkanlıklar tekrar depreşmektedir.

Halbuki, bu çalışmadan sonra *Osmanlı Toplumunda Ordu-Siyaset İlişkileri, Birinci Meclis'te Muhalefet, Hürriyet ve İtilâf Fırkası ile Kadro Hareketi* üzerine daha müttekâmil makaleler yazdım ve 12 Eylül sonrasında ordu-siyaset ilişkilerini inceleyen önemli görünen yapıtları eleştirdim. Bunların getirdikleri, bunların düşündürdükleri ile bu çalışmayı gözden geçirip yayımlamak, kimilerine göre daha olumlu olabilirdi. Ancak Türkiye'de 1960'ların düşünsel ortamının yarattığı, halen de yaşanan, komplekse kapılmamanın özellikle önemi vardır. Türkiye'de çoğu düşün akımı 1960'ların nev'i şahsına münhasır düşünsel yapısı karşısında ezikliklerini yaşıyor. En aykırı görünenleri bile...

O kadar zaman geçtikten sonra bu çalışmanın sadece Türkçesi eskidi, onun dışında hiçbir yerini değiştirmeye gerek yok, "Geliştirdiğim temel tezlerle ilgili düşüncelerim ne kadar da doğruymuş" demenin de mizahî olmanın ötesinde bir anlamı yok. Bu çalışmanın zaafı çok fazla. Daha sonra yönelinen zihniyet sorunu ve Türk düşünce tarihi konusu, çalışmanın zaafıyla malûl olduğunu gösteriyor. Sahi, 1960 sonrasında insanlar Niyazi Berkes'in ya da Mümtaz Türhan'ın düşüncelerinin gündelik siyasete tercümesinden öte şeyler düşündümü? İki mümtaz bilim adamının sathî etkisi herhalde 1960'lı yılların düşünsel çerçevesini verir. Basit siyasal mücadelenin taraflarının dışındaki önemli düşün adamlarına yönelindiği oranda, ordu-siyaset ilişkileri de dahil olmak üzere toplumsal ve siyasal konuların daha sağlıklı değerlendirilebileceği düşünülebilir. Abdülhak Adnan Adıvar birikim yokluğunun insanın değişmesindeki etkisini belirtirken, sanki 1980 sonrası Türkiye'sini anlatıyor. Türkiye'de gündelik sorunlarla ilgili kafa siyasetle meşbu. Öncelikle bundan kurtulmak gerek.

Bu çalışmayı önce, hep gündelik sorunlarla ilgili ve siyasetle

meşbu olan Nermin Abadan-Unat yönetmek istedi. *Matbuat Hazretleri*'ni okumuş olduğum için kabul etmedim. Kendisi 1960'lı yılların temel özelliklerini taşıyan bir öğretim üyesiydi. Sonra Sina Akşin yönetti. Yönettiği ilk doktora teziydi. Titiz davrandı. Özellikle anlatım bakımından yardımcı oldu. Ama kendisi tarihsel geçmişle ilgili olmasına karşın dönemin rüzgârından etkilendiği için zaman zaman sorun çıkardı. Çalışmanın serüveni Fuad Köprülü'nün edebiyat tarihi için belirttiklerinin başka bilim adamları için de geçerli olduğunu düşündürdü: "Düşünüş itibariyle şahsiyete sahip olmak ve araştırma ve tedkik ihtiyacı, memleketimizde henüz mânasız birer mefhum gibi telâkki olunduğundan, her bilgi şûbesinde hüküm süren mutasallifâne, umumî ve ekseriyetle yanlış telâkkilerden edebiyat tarihi de kurtulamamıştır."

"Düşünüş itibariyle şahsiyete sahip olmamak", Türk aydınının yaygın bir niteliği. Fuad Köprülü'nün sahte mütehassısların varlığına müteâllik sözlerinin putların yıkılma geleneği olduğu bir ülkede hâlâ gerçeklik taşımasının bir anlamı olmalıdır. Köprülü'nün düşünceleri değişik bilim alanlarının gündeminden henüz çıkmamıştır: "Eğer cehalet, insana her şeyi o kadar basit ve bedihî göstermese, bugün her bilgi şûbesinde bu kadar sahte mütehassıslara rast gelmezdik! İşte, ilmî usûllerle edebiyat tarihimizi tedkik etmek isteyen bir adam, evvelâ bu gibi fikir ve mütâlaalardan dimağını tecrit ettikten sonra işe başlamalıdır." Çıkacağına dair bir işaret de yok gibidir.

Ağustos 1993

II

"Bu adamların hepsi büyük bir tezat ve ikilik içinde çırpınıyorlar. Hiçbiri sırtında taşıdığı ve muhafazaya mecbur olduğu mevki veya pâyeye ile ahenk halinde yaşamıyor. Kafaları, zekâ itibariyle olsun, yarım yamalak bilgileri itibariyle olsun, merhamete muhtaç bir halde. Şahsiyetleri kırıntı bohçası gibi.

Her şeyleri iğreti, her vasıtalari, her kanaatleri iğreti. Basit bir insan, meselâ hiç okuması, yazması olmayan bir köylü, bir amele, lâlettayin bir adam bunlardan çok daha mükemmel bir bütündür. Çünkü o adam, meselâ Hasan ağa, Hasan ağa olarak düşünür, böyle yaşar. Hükümleri hayatın verdiği birtakım tecrübelerin neticesidir ve kendine göredir. Konuşurken karşısında Hasan ağadan başka kimse yoktur. Fakat bu efendilerin hiçbiri kendisi değildir. Fikir diye ortaya attıkları her şey, kafalarına rasgele doldurdukları hazmedilmemiş, acayip, birbirine zıt bilgilerin tahrip edilmiş şekillerinden ibarettir. Meselâ Mehmet beyle asla Mehmet bey olarak konuşmağa imkân bulamazsın. Siyasetten bahsedecek olsan karşısında şu Fransız gazetesinin veya bu diktatörün nutkunu bulursun... Müzik lâfı açsan bilmem hangi gâvurun kitabı veya hangi Müslümanın makalesiyle karşılaşırsın... Beğendiği yemeği söylerken bile Mehmet bey değildir. Mühim adamların nasıl yemekleri beğenmesi lâzım geldiğini düşünmeden bir şey diyemez. Çok kere iki lâfı birbirini tutmamak mecburiyetindedir. Çünkü edebiyat hakkında duyup veya okuyup benimsedikleri şu müellifin fikirleriye, tesadüfen, müzik hakkındaki bilgileri de, dünya görüşü ve sanat anlayışı itibariyle ona taban tabana zıt bir başka muharriirden edinmedir. Bu belkemiksiz malûmat ve kanaatler mütemediye kopar, birbirinden ayrılır, sahibiyile münasebetlerini mütemediye değiştirir. Çünkü hiçbirinde fikirler ve bilgiler şahsiyet haline gelmemiştir. Hiçbiri ukalalık etmek için malzeme toplamaktan başka bir şey düşünmemiştir. (...) Bir garson bir kayıkcı, şahsî fikirleri olmak, gördüğü ve öğrendiği şeyleri kendine mal etmek bakımından, bizim bu münecverlerin hepsinden üstün ve kıymetlidir. konuşurken birçok şeyler öğrenirim ve karşımda bir INSAN görürüm, hazin ve gevezce bir KUKLA değil..."

Sabahattin Ali

(İçimizdeki Şeytan, s. 280-282)

BİRİNCİ BÖLÜM

KONU VE YÖNTEM

A. Yöntem

Teorisi olmayan tarihçi tarih yazımı için materyal temin edebilir, fakat kendisi tarih yazamaz.¹ Çeşitli teorilerin somut durumlarla doğrulanmaya çalışılması da sözkonusu teorilere yeni açılmamalar kazandırarak onların geliştirilmesini sağlar. Yani yeni somutluklarla ilgilenmemek teorik düzeyde de tarihçiyi açmazlara düşürür.

Soruna disiplinlerarası anlamda makro teori açısından yaklaşılsa iki ana yaklaşım biçiminin, Marksizm'le yapısalcı-işlevselci teorilerin, temelde tarihi-dışı olduğu gözlemlenebilir. Marksizm Batı toplumlarını açıklayan analizinin tüm toplumları içerdığını kabullenmesi; yapısalcı-işlevselci yaklaşım da sorunu sistemin kendini sürdürmesi ve toplumların ortak noktalarını arama saptamalarında odaklaştırması anlamında tarih-dışıdır.² Bir başka deyişle, iki yaklaşım şekli

1 C. Wright Mills, *The Sociological Imagination*, 3. B., Bungay Oxford University Press, 1971, s. 161.

2 Alvin W. Gouldner, *The Coming Crisis of Western Sociology*, London, Morrison

de mevcut çağdaş toplumları az gelişmiş ülkelerin yönelecekleri hedef olarak nitelemekte birleşmektedir. Çağdaş toplumun özellikleri konusunda da görüş birliğine varılmıştır.³

Az gelişmiş ülkelerle gelişmiş ülkeler arasındaki bu farklılık ortaya modernleşme teorileri sorununu çıkarmaktadır. Aslında tüm modernleşme teorileri iki ana teorik yaklaşımla mantıksal düzeyde özdeşlik halindedir. Modernleşme teorisyenleri modern topluma ulaşmanın değişik yolları olduğunu kabullenseler dahi -ki önemli bir bölümü ara aşamaların da evrensel olduğu kanısındadır-⁴ sadece tek bir hedef olduğu fikrindedirler.⁵ Gerçi az gelişmiş ülkelerle ilgilenilmeye başlanılmasının konuya yeni bakış açıları getireceği savı ileri sürülebilirse de; bu tür çalışmaların çok yeni oluşu ve aynı tarih-dışı mahiyet taşıması, sonuç hakkında iyimser olmayı olanaksızlaştırmaktadır. Ayrıca, düşünsel gelişim sosyo-ekonomik yapıca ve sosyo-ekonomik yapı kültürel sistemce önemli ölçüde belirlendiğinden, temelde değişik yapıların gündeme getirdiği sorunlar ve bunların çözülme yollarının başka toplum tipleri için geçerli olamayacağı soyut düzeyde de ortadadır. Onun için çözüm yollarının az gelişmiş ülkelerde aranması gerekmektedir. Ekonomik determinizmi ve kültürel determinizmi kabullenenlerin, yani iki teoriyi benimseyenlerin bu noktayı atlamaları kendi çelişkileridir.

and Gibb Ltd., 1971, s. 331-333; Alvin W. Gouldner, (For Sociology: "Varieties of Political Expression Revisited", *American Journal of Sociology*, Cilt LXXVIII., No. 5 (March 1973), s. 1072.

- 3 Suna Kılıç, 1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler, 1. baskı, İstanbul, Çağlayan Basınevi, 1976, s. 9.
- 4 Frederick Frey, *The Turkish Political Elite*, Cambridge, The M.I.T. Press, 1965, s. 407.; T.B. Bottomore, *Toplumbilim*, çev. Ünsal Oskay, Ankara, Doğan Basınevi, 1977, s. 16.; C. H. Dodd, *Politics and Government in Turkey*, Berkeley ve Los Angeles, University of California Press, 1969, s. 41-43.
- 5 Henry Bernstein, "Modernization Theory and the Sociological Study of Development", *Journal of Developmental Studies*, Cilt VII, No. 2 (January 1971), s. 147.

Makro teori alanında tarih-dışılık olgusu az gelişmiş ülkelerin geçmiş dönemlerinin ve mevcut durumlarının soyut düzeyde de değişik oluşundan dolayı önem kazanmaktadır. Bu sorun da, geçmiş dönemler değişik olsa bile mevcut durumun ana hatlarıyla Batı toplumlarına benzerliği ve/veya emperyalizmin belirleyiciliği savlarıyla çözümlenmekte; bu çözümleme de az gelişmiş ülkelerin tarihini araştırmayı soyut düzeyde lüzumsuz kılmakta, yani aynı tarih-dışı niteliği sürdürmeye yaramakta; ortaya çıkan yeni sorunlar eski teorik kalıp içine oturtulabilmektedir. Bu da bir anlamda önceki paragrafta söz konusu edilen çelişkinin ortadan kalkmasını sağlamaktadır.

Çelişkinin ortadan kaldırılması da soruna makro-teorik düzeyde evrensel bir biçimde bakabilmeyi, "presentism" tavrını dışlaştırmayı mümkün kılmakta; her ülkenin somut durumunun ortaya çıkardığı bir tarihsel kesit kriter alınarak öncesi iç, sonrası dış dinamiğin belirleyiciliği şeklinde çözümlenebilmekte; bu da tarihselliği salt önceki dönem için önemli kılmaktadır.⁶ Burada üzerinde durulmak, vurgulanmak istenen nokta daha önceki dönemler için yapılan değişik tahlillerin dahi bu tarih-dışı nitelik dolayısıyla mevcut yapı üzerinde benzer -makro düzeyde- görüşlerde birleşmesidir. Türkiye için bu konuda örnek vermek gerekirse Osmanlı toplumunu ATÜT (Asya Tipi Üretim Tarzı) ve feodal olarak niteleyenlerin 1923 ve 1950 olaylarını benzer biçimde yorumlayışları gösterilebilir.⁷

Toplumların ana hatlarıyla birbirine benzememesi olgu-

6 Soruna merkez-çevre ilişkisi açısından bakan yeni sol tahliller, eski dönemleri de, 16. asır başından itibaren dünya ekonomisi açısından bütünsel biçimde değerlendirdiklerinden tarih-dışı eğilim taşımaktadırlar. Bu yaklaşımda Osmanlı İmparatorluğu ve Çin, genellikle dünya ekonomisi bütünü dışında değerlendirilir. Bu konuda Türk yazarlarının aykırı ve bağnaz tutumuna bir örnek için bkz.: Yalçın S. Tezel, "Anadolu'da Toplumsal Kuruluşların Eklemlenmesi Açısından Osmanlı-Osmanlı Öncesi İlişkisi", *Toplum ve Bilim*, No. 3 (Güz 1977), s. 3.

7 Bu konuda Yalçın Küçük'ün kitabı bir istisna olarak nitelenebilir. Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler* (1908-1978), İstanbul, Yaylacık Matbaası, 1978.

sunun dikkate alınması, sadece ortaya çıkaracağı kendi düzeyindeki tarih-dışılık yanlışını vurgulaması anlamında değil, aynı zamanda soyutlamaların özgül koşullarda denenmesi yoluyla geliştirilmesi anlamında da yapısal tahlil alanında gereklidir. Bilim alanında matematiksel belirleyicilikten uzaklaşma ve iradî unsurların önem kazanması⁸ sonucu, makro düzeydeki yapısal farklılık konusundaki yeni çözümlemeler tarihsellik sorununu yeni bir noktaya getirmiştir. Bu husus, sistemin temel yapısı için sistemin diğer unsurlarına nazaran daha geçerlidir. Bir başka deyişle, tarihsel olarak daha geri toplumların diğer unsurları üzerindeki bilgimiz daha azdır. Bu da, sosyal bilimlerde, fizikî bilimlerdeki mekanik belirleyiciliğin karşıtı tarihsel belirleyicilikten 11. asırda uzaklaşmış olmasından kaynaklanır.

Bir diğer önemli husus, üstyapı unsurlarının daha geri toplumlarda daha etkili olmasıdır. Bu hem teorik olarak böyledir hem de mevcut durumda yapısal olarak daha geri toplumların Marksistleri'nin iradî unsura daha fazla ağırlık vermeleri, bu savın doğruluğunu kanıtlamaktadır. Buna örnek olarak Lukacs ve Gramsci ile günümüz az gelişmiş ülke Marksistleri verilebilir. Marx, feodal üretim biçiminde belirleyici rolün son tahlilde ekonomide olduğunu fakat hâkim ideolojinin dinî olduğunu; kapitalist üretim biçiminde her iki rolün de ekonomide mündemiç bulunduğunu belirtir.⁹ Zaten son çalışmalar Marx'ın analizinde, özellikle kapitalizm öncesi dönemler hakkındaki boşluklara dikkati çekmiştir.¹⁰

8 Maurice Duverger, *Sosyal Bilimlere Giriş*, çev. Ünsal Oskay, Ankara, Bilgi Basımevi, 1973, s. 35.

9 Nicos Poulantzas, "The Problem of the Capitalist State", *Ideology in Social Science: Readings in Critical Social Theory*, der. Robin Blackburn, Bungay, The Chaucer Press, 1972, s. 239.

10 E. J. Hobsbawn, "Karl Marx's Contribution to Historiography", *Ideology in Social Science: Readings in Critical Social Theory*, der. Robin Blackburn, Bungay, The Chaucer Press, 1972, s. 282.

Toplumsal gelişmede insanın etkileyici rolünün geçmiş dönemler için fazlalığı bu konuda daha karmaşık, daha ince tahlilleri gerektirir. İşte bu nedenledir ki, ana hatlarıyla doğru eğilimi belirtse bile, Marx'ın analizi, dinin üstyapının diğer hukukî ve legal unsurlarından ayrı ve önemli rolünü anlamasını mümkün kılmamıştır.¹¹ Bunu, Marx'ın din konusundaki önemli değişiklikleri içeren muhtelif değerlendirmelerinden çıkartabiliriz.

Yukarıdaki iki paragrafta belirttiğim konular global düzeyde toplumların ayrılığının daha sonra sözü edilecek ikincil ayrılıklara etkisi sorunu olup, temelde toplumların ana hatlarıyla birbirine benzememesinden kaynaklanmaktadır. Özetlersek, bu düzeydeki tarih-dışı tavır salt makro teorik düzeydeki yanlışlıkların değil, daha alt düzeydeki yanlışlıkların da sebebi olmaktadır.

Daha alt düzeydeki genellemeler, salt makro teorilerin somut durumlara uygulanması ile elde edilmez. "Her zaman gerçeğin belirli bir parçasını yansıttıkları için hayali gerçekler bile hiçbir zaman saçma değildir" sözü, teorik disiplinlerden belki daha çok tarih bilimi için söylenmiştir. Çünkü tarih, genellemeler ve sosyal mekanizma modellerinden ayrı olarak bilimsel araştırmaya bazı yeni tarihsel gerçekleri katar.¹² Bu da, tarihsel gelişimde objektif tahlilin yanında tabakaların ve sınıfların yaygın düşüncelerinin de etkili olması nedeniyle gereklidir. Sorunun bu biçimde konulmasının gerekliliği de toplumsal köken saptamalarıyla objektif tahlil yapılamayacağını gösterir. Ancak toplumun işleyiş biçimine dair düşüncelerin, genellikle toplumsal sınıf ve/veya tabakaların ifadelendirişlerinden

11 V. G. Kernan, "On Religion", *The Socialist Register*, der. Ralph Miliband ve John Saville, London, The Merlin Press, 1965, s. 193.

12 Celina Bobinska, "Remarks Concerning the Development Mechanism of Historical Sciences (Continuity and Variability)", *Dialectics and Humanism*, çev. Alexander Rodrinski, Cilt II, No. 4 (Autumn 1975), s. 121.

şüncesini İslâmiyet'in etkilediğini kabullenerek geçmişte ve günümüzde benzerlikler arama yanlışına düşmektedir. Hattâ bir kesimiyle Hıristiyanlığa iyimser bir biçimde de yaklaşmaktadır.¹⁶

Bu çevrelerin makro teori düzeyinde sorunu özgül bir biçimde koymamaları, daha alt düzeyde özgül soyutlamalar getirmemelerini açıklayıcı mahiyettedir. Bu nedenledir ki, bazı yabancı yazarların toplumumuz üzerine saptama ve tahlilleri daha gerçekçi olabilmektedir. Bu sadece resmî ideolojinin etkisinden uzak oldukları için değil, aynı zamanda alt düzeyde soyutlamalara açık oldukları için de mümkün olmaktadır.

İlk kısımda belirttiklerim çerçevesinde konu somutlaştırıldığında, Türkiye'de dinsel politik örgütlenmeler bir anlamda bağımsız olmaya âdeta zorlandıklarından, sosyalist aydınlar ise laiklik sorununu ters biçimde koyarak bunda tercihte bulunmak durumunda oldukları kanaatiyle yanlış biçimde anlaşılabilmiş şekliyle laiklik lehine tercih yaptıklarından, her iki akım da işlevsel düzeyde Batıcılığın bir varyantı olmak durumunda kalmıştır.

Türkiye'de Marx sonrası Marksizm'in ve 19. asır sonrası Batı burjuva düşüncesinin ortodoks yorumları dışındaki gelişmelerin bilinmemesi, doğal olarak temel unsurlar dışındaki konuların kavranmasını ve etkililik derecesinin anlaşılmasını olanaksız kılmıştır. Hattâ ortodoks yorumun dahi anlaşılmasında Türkiye'de daha kaba, basit dogmatik yorumların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu durum Türkiye'de uyarılma sorununun dahi gündeme girmesini engellemiş; öğrenme aşamasının aşılması gerçekleşememiş, tarihsel bakımdan geçmişle geleceğin içiçeliğini kesinlikle

16 Safâ Mürsel, *Bediüzzaman Said Nursi ve Devlet Felsefesi*, İstanbul, Yeni Asya Yayınevi, 1976, s. 20, 460.

reddedenler, kendi hareketlerinin geçmişiyse geleceği arasındaki ilişkiyi doğru bir biçimde kavramışlardır. Zaten bunun içindir ki, hareketin geçmişiyse çok sıkı bağları olmuş fakat tarihle olmamış, ortaya aydın gruplar içinde ve aydın gruplar arasında, toplumsal tabanı halk olmayan bir mücadele biçimi çıkmıştır. Bu nedenle, yani olanın bitenin doğru kavranmamasının sonucu olarak 12 Mart olayını hem önceden görmemiş, hem de doğru saptayamamışlardır. Somuttaki yanlışlık, toplumsal hareketlere ilişkin soyutlamalardan kaynaklanmıştır. Türkiye’de soyut düzeyde doğru yorumlara varılsaydı dahi, üstyapı unsurlarının yeterince kavranmamış olması, sözkonusu hareketleri yine de aynı yanlışla yöneltirdi.

Üç hareketin de muhtelif konularda aynı anlayışta olması, sözkonusu düşün çevrelerinin belli bir Batıcı hareketin değişik varyantları olduğunun bir başka kanıtıdır.¹⁷ Bu anlamda Türkiye’de bir aydın birlikteliğinden söz etmek dün de bugün de anlamlıdır. Belli bir düşüncenin değişik varyantları arasındaki çelişki ve çatışmadan söz etmek de benzer biçimde yorumlanabilir. Bu nedenle, İslâmcı aydın Türkçü hareketi “gerici” olarak niteler; sosyalist aydınla Türkçü aydın 1923 sonrasını, İslâmcı aydın da 1945 sonrasını müspete yönelik olarak değerlendirir.¹⁸

Yukandaki saptamaların yapısal değişikliğin kavranmadığını gösterir. Kültür farklılaşması sorunu işte bu olgunun sonucudur. Toplumsal köken araştırmasıyla işlevsel rolün saptanamaması nedeniyle, değer sorunu Türk ordusu ve Türk sivil aydını için daha da önemli olmaktadır. Türkiye’de modernleşme hareketinin İslâmi renkten bir süreç içinde tamamıyla

17. Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, cev. M. Ertuğrul Düzdağ, Kervan Kitapçılık A.Ş., s. 46.

18. Mörsel, a.g.e., s. 314-319.; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Siyaset İlimi Serisi, No. 8, İstanbul, Yedigün Matbaası, 1960. s. 191.

laik bir şekle dönüşmesi, üzerinde durulan bütünselliğin bir başka örneğidir.¹⁹

Osmanlı toplumunda Batılılaşma hareketi yapısal planda ve değer planında mevcut sistemi bütünüyle değiştiremediğinden, çeşitli ittifak olanakları ordunun doğrudan ya da dolaylı müdahale imkânlarını artırmıştır. Yapısal dönüşümün gerçekleşmemesi, aynı zamanda "insan" unsurunun daha önemli olduğunu da ortaya koymuş ve bu durum, Türkiye'de ordu müdahalesi olanağını daha artıran bir etki yaratmıştır.

Modernleşme genel olarak anlaşıldığı şekliyle işlev ayrışmasını, toplumsal bütünlükle birlikteliği sözkonusu etmekle beraber, kurumların -burada kastedilen kurum ordudur- özerkliğinin ortaya çıktığını saptaması nedeniyle Osmanlı toplumunda somutlanamaz. Çünkü önceki dönemlerde her sınıfın kendi işini yapması doğrultusundaki genel düşünce, kurumsal ayrışmayı 1876 ve 1908'den sonra ordunun politikada en etken güç olması²⁰ dolayısıyla tersine işletmiş; yani Türkiye'de kurumsal özerkleşme süreci değil bağımlılaşma, fonksiyonel farklılaşma değil birleşme süreci başlamıştır. Parti olgusunun ordu etkisini giderek azaltılması özgürlük süreci biçiminde yorumlanabilirse de, bunun başlangıç aşamasına kadar, modernleşme modelinin Türkiye gerçekliği ile çeliştiği ortadadır. Ayrıca, geleneksel sistemlerde fonksiyonlar farklılaşması değil, fonksiyonlar karışımı mevcut olduğundan, Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşmeye ordudan başlanması işini, ahşılagelmiş şekliyle, salt orduyu ilgilendiren

19 Serif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1962, s. 404.

20 Roderic H. Davison, "Environmental and Foreign Contributions", *Political Modernization in Japan and Turkey*, der. Robert F. Ward ve Dankwart A. Rustow, Princeton N. J., Princeton University Press, 1964, s. 114.

bir olay olarak yorumlamak yanlıştır.

Ordu müdahalelerinin şüphesiz değişik sonuçları vardır. Tarihin tekerrür etmeyeceği, objektif anlamda doğrudur. Ancak belli bir aydın grubunun ana hatlarıyla belli bir çizgiyi izlemesi anlamında tarihin tekerrür ettiğini görebiliriz.

Ordu-siyaset ilişkisi yeni incelenmeye başlanmıştır. Belirli bir biçimde incelenmesi, sivil-ordu ilişkisinin profesyonel askerlerin 1800'lerde ortaya çıkmasıyla üzerinde durulmasının gerekliliği düşüncesi, hem konunun somut kökenini belirler, hem de daha önceki dönemlerin sorunu olmadığını gösterir.²¹ Askerlik biliminin ihtisaslaşmasından önce, 19. asırda, aynı kişi militer olan işleri de olmayan işleri de yapabilecek durumdaydı.²² Bir işi ancak ihtisaslaşmış bir insanın yapabileceği bir durumda, yani fonksiyon ihtisaslaşması olduğunda, birinin diğerine müdahalesi sözkonusu edilebilir. Türkiye'de ihtisaslaşma 19. ve 20. asırda böyle bir görünüm arzemediğinden, Batı'da sözü edildiği biçimde ve anlamda bir ilişki Türkiye'de gözlemlenemez. Bu şekliyle ordu-siyaset ilişkisinin çerçevesi Türkiye için değişiktir. Sorunu bu biçimiyle ele alarak özgüllüğü vurgulayan yapıtlar, Türkiye'deki gelişimin Batı'da geliştirilmiş modellere uygunluğunu saptayan çalışmalar kadar yanlış temellendirilmiş olur.²³

Toplumsal köken çalışmalarının etkisinin Türkiye'nin yapısından kaynaklanan sınırlılığından ve teorik sınırlılığından ayrı olarak, ordu için de özel sınırlılıkları vardır. Orduya giriş sadece sivil işin ve mesleğin bırakılması anlamına gelmez, bu durum aynı zamanda ailenin ve komşu çevresinin sosyal

21 Samuel P. Huntington, *The Soldier and the State: the Theory and Politics of Civil-Military Relations*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1957, s. 19.

22 A.g.e., s. 70.

23 Ergun Özbudun, *The Role of the Military in Recent Turkish Politics*, Cambridge, Mass, Harvard University Center for International Affairs, 1966, s. 3.

kontrolünü giderek daha fazla azaltır.²⁴ Bu nedenle sosyal köken çalışmalarına dayanarak orduya dair yapılan genellemeler sivil kesime göre daha az geçerlidir. İkinci olarak ordu disiplininin düzene önem vermesinden²⁵ ötürü de sosyal kökenin etkililiği daraltılmış olur. Tabii bu durum ordunun kompozisyonunda alt sınıfların ağırlıklı olması halinde sözkonusu edilebilir. Kaldı ki, konu üzerinde çalışanlar arasında, alt sınıflardan gelenlerin tutucu olma eğilimlerini daha fazla görenler de vardır.

Türkiye’de aydınların sosyal kökenini araştırma çalışmaları yok denecek kadar azdır. Zaten 1956’ya kadar bu tür bir çalışma hiç yapılmamıştır.²⁶ Olanlar da birçok önemli unsuru dışarıda bırakmakta ya da çok sınırlı kalmaktadır.²⁷ Bir başka husus da, bu çalışmaları yapanlar, saptamalarını bir grubun eğilimleri olarak sunup bu grubun tarihsel etkililiğinin tahlili açısından kullanacaklarına, bulgularını tarihsel yapısal dönüşümü açıklamak yolunda kullanma yanlışına düşmektedirler. Bu da birinci kısımda sözkonusu ettiğim makro teorik yaklaşımları ilkel biçimde anlamalarından kaynaklanmaktadır.

“Tarihsel bilinç” kavramı sınıf bilinci kavramına ve sosyal köken araştırmalarına yeni bir sınırlılık getirmektedir. Türkiye gibi yapısal dönüşümünü gerçekleştirememiş ülkeler için toplumsal köken araştırmalarının yanlışlığı, askerî aydın grubunun 1924’deki iç çatışmasında da somutlaşmaktadır.

24 H. Brotz ve E. K. Wilson, “Characteristics of Military Society”, *American Journal of Sociology*, 51 (1946), s. 374.

25 A.g.e.

26 Frey, a.g.e., s. XIV.

27 A.g.e., çeşitli yerlerde; Metin Heper, *Modernleşme ve Bürokrasi: Karşılaştırmalı Kamu Yönetimine Giriş*, Ankara, Sevinç Matbaası, 1973, çeşitli yerlerde; Gencay Saylan, *Türkiye’de Kapitalizm, Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji*, Ankara, Sevinç Matbaası, 1974, s. 101-208.

Bu durum da makro anlamda tarihsellik olgusunun kavranamayışının sonucudur.

Türkiye’de bazı genellemeler yapan çevrelerce daha demokratik olarak nitelenen 1919-1950 otoriter yönetiminde muhaliflerin sürekli biçimde susturulması, Türkiye’de gelişimlerin doğru kavranmasına yarayacak belgelerin ortaya çıkmasını oldukça sınırlı kılmıştır. Zaten bu durumdur ki, bazı yazarları aydın birlikteliği²⁸ ve Türk aydınlarının genel yaklaşım şekli²⁹ gibi kavrayışlarla, yanlışlıklara sürüklemiştir. Bu saptamalar şüphesiz yanlıştır, ancak başka bir doğrunun, Türkiye’de yazılanların benzerliğinin göstergesidir. Zaten bu durumdur ki, bu anlamda dahi tarihimizin yeniden yazılmasını gündeme getirmektedir.

Türkiye’de halk tabanı olmayan aydın gruplarının çatışması, kendine taban yaratma olanağını gören grupların “yararlanma” amaçlı çabalarıyla, halkı da Türk siyasal gelişimini etkileyici duruma sokmuştur. Ancak aydın gruplar üzerindeki etkisiyle değerlendirerek, halkın siyasal hayata doğrudan etkisi olduğu yanlışına düşmemek gerekir. Ülkeyi çeşitli açmazlardan kurtaran Türk halkı³⁰ siyasal hayata damgasını vurmaktan mevcut koşullar çerçevesinde alıkonduğundan, Türkiye’nin yapısal dönüşümünün önkoşulları henüz hazırlanmamış bulunmaktadır. Bu önkoşulların hazırlanmasına en büyük engel, siyasal gelişiminin doğal çizgisini saptıran, özgürleşme sürecini durduran, özgürleşme atılımlarını sınırlayan Türk aydını, özellikle de Türk ordusudur.

28 Heper, a.g.e., s. 63.

29 Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1967, s. 6.

30 Kemal Tahir, *Yol Ayrımı*, İstanbul, Hilal Matbaacılık Koll. Şti., 1971, s. 136.; Atilla İlhan, *Sırtlan Payı*, Ankara, Bilgi Basımevi, 1974, s. 253.

C. Ordu-siyaset ilişkisinin tarihsel temeli

Osmanlılar'da değişikliğin ilk önce orduda başlaması ve salt orduyu kapsamı dış etki nedeniyle³¹ Ancak bunun yapılış biçiminin, yani üstten gelmesinin ve Osmanlı mantığıyla uyum sağlamasının bir sebebi olmalıdır. Bütünsel değişikliğin üstten gelmesi, "her sınıf kendi işini yapar" genel inancıyla uyum halinde olmasından; orduda başlaması ve orduyla sınırlı kalması da Osmanlı toplumunda çok etkili olan *İbn-i Haldun* yaklaşımının devletlerin çöküş dönemlerinde askeri unsurun önplana çıkarılması zorunluluğunu düşündürmesinden³² kaynaklanmış olmalıdır. Sorunun Batı'yla temas sonucu ortaya çıkmış olması, ordunun durumunun ancak savaşta sınanmasıyla anlaşılabileceği için normaldir. Kaldı ki, Batı rönesansında İslâm etkisinin aranması da³³ Osmanlı kafasının Batı'ya açık olabileceği intibahını uyandırmaktadır.

1826 sonrasında ordunun reforma en yakın ve en açık kurum olarak nitelenmesi de,³⁴ yenileşmenin kurumsal olarak belli bir düzeyde söz konusu edilebileceğini gösterir. Daha önce yenileşmeye yöneliş, yeni bir askeri ve sivil bürokrasi oluşmadığı için, yaygın inançla uyum halinde olmak zorundaydı. 1826 sonrası yenilikleri temelde değişik saymak,

31 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara, Bilgi Basımevi, 1973, s. 42-43, 84.; Halil İnalcık, "The Nature of Traditional Society: Turkey" *Political Modernization in Japan and Turkey*, der. Robert E. Ward ve Dankwart A. Rustow, Princeton N. J., Princeton University Press, 1964, s. 42.

32 Ümit Hassan, *İbn-i Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi*, AÜSBF Yayını, Ankara 1977, s. 234.

33 İsmail Hakkı İzmirli, *İslâm Mütefekkirleri ile Garp Mütefekkirleri Arasında Mukayese*, Sadeleştiren: Süleyman Hıdayı Bolay, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1973, s. 8.; Fred Halliday, "Marxism and Asia", *New Left Review*, No. 61 (May-June 1970), s. 95.

34 Tunaya, a.g.e., s. 8.

1924'de asker aydınlar arasındaki mücadelenin niteliği anlaşıldığında pek mümkün görünmemektedir. Bu nedenle düşünce değişikliğini görüp, düşünce sürekliliğini atlama yanlısına düşülmemelidir.

Toplumumuzun geçmişinde köleliğin olmaması bizim insanımızın, sanıldığının aksine, özgürlüğe yatkın olduğunu göstermektedir.³⁵ Osmanlı toplumunda reaya, askerî sınıfın birçok malî ve idarî imtiyazlarına sahip olmamakla beraber, can ve mal güvenliği konusunda daha teminatlıdır. Memleketin düşünce hayatında hoşgörülülük havasının 16. asıra kadar sürmesi,³⁶ etnik unsurların ayrı fakat serbest tutulmasına devam edilmesi,³⁷ halkın düşünsel açıdan da özgür olduğunun göstergesidir. Batı'da bir toplum içinde birkaç dinin olabileceğini ilk defa 16. asırda "politique" denen grubun düşündüğü³⁸ hatırlanırsa, Osmanlı toplumunda özgürlüğün görece varlığı kavranır. Osmanlı toplumunda burjuva sınıfının yokluğu nedeniyle, bürokrasiden gelen özgürlük hareketi, her aşamada müsadere sorununu gündeme getirmiştir. Gerçi burjuva sınıfının gelişmesi için bu uygulamanın kaldırılması gereklidir, ama bu işlem işlevsel olarak bürokrasiye yarar. İşte bunun içindir ki, bürokrasi, özgürlüğün kendisiyle sınırlı olmasını amaçlamıştır. Bu nedenle "Memurlar, hak ve hürriyetlerden uzun seneler sadece kendilerinin faydalanacağını, halkın dışarıda tutulacağını biliyorlardı."³⁹ Bu mantık 1961

35 Tahir, a.g.e., s. 133.

36 Hüseyin Yurdaydın, "Türk Düşünce Tarihi ile İlgili Birkac Not", *Ord. Prof. Sabri Sakir Ansay'ın Hatırasına Armağan*, No. 194, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, s. 50.

37 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğusu*, çev. Metin Kırıatlı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1970, s. 14.

38 George Sabine, *Siyasi Düşünceler Tarihi*, çev. Alp Ökten, C.ilt II, Ankara, Sevinç Matbaası, 1969, s. 76.

39 Said Halim Paşa, a.g.e., s. 68, 124.

ve 1971'e kadar aynıdır ve uzunca süre değişeceği de benzememektedir. Memurlar asilzade ve burjuva sınıflarının işlevlerine sahip olamayacakları için⁴⁰ ve Türkiye'de demokratik haklar üstten geldiği, mücadeleyle kazanılmadığı için, Türkiye'nin özgürleşme süreci günümüzdeki biçimine, aydın grupları arasındaki ve içindeki çelişkiler çerçevesinde halkın verdiği tepkiyle ulaşacaktır.

Yukarıda belirtilenlerden, Osmanlı'nın özel devlet anlayışının etkilerinin olumsuz anlamda Cumhuriyet döneminde de sürdüğü çıkarılabilir. "İslâm kisvesi altında Türk hükümdarları -İslâma en riayetkâr sayılanları bile- kendi iktidarlarına ortak ve onun üstünde bir otorite tanımayan mutlak karakterini muhafaza etmiştir."⁴¹ Bu, müsadere usulü ile ilk önce bürokrasinin ve bir müddet sonra tüccarların ve burjuvazinin oluşmasına engel olunması yoluyla sağlanmıştır. Tanzimat'la birlikte sivil ve askerî bürokrasi etkinlik kazanmış ve aynı sınırsız iktidar şeklini oluşturmaya çalışmış, kendi iç çekişmelerinde de aynı yöntemi kullanmıştır. "18. asırda yalnız ordunun üzerinde durulması normaldir çünkü eczası birbirine bağlı ve bir terkip halinde yaşayan medeniyeti, bir cemiyet sistemini bütünsel olarak değiştirmek tabii olarak kimsenin aklına gelmezdi."⁴² 1789-1807 yılları arasında garp tefekkürünün tanınması açısından yapılan da bir-iki coğrafya kitabıyla, askerliğe dair birkaç risale ve bazı riyazi eser çevirisidir.⁴⁴ Yani 1926'ya kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı'nın

40 A.g.e., s. 61.

41 Halil İnalcık, "Osmanlı Hukukuna Giriş", *Osmanlı Tarihinde Toplumsal Yapı*, der. Seril Mardin, Ankara, ODTÜ Sosyal Bilimler Bölümü, 1969, s. 6.

42 Halil İnalcık, "Capital Formation in the Ottoman Empire", *Journal of Economic History*, Cilt XXIX, No. 1 (1969), s. 137-139.

43 Ahmet Hamdi Tanpınar, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 4. Baskı, İstanbul, Caglayan Basımevi, 1976, s. 43-44.

44 A.g.e., s. 58-59.

tanındığı söylenemez. Gazali'nin "Memleket durumunun kötü olduğu hallerde ordu kime bağlı olduğunu söylerse halife olur" düşüncesi, çok daha sonraları bile ordunun bütünsel anlamda etkisinin devam ettiğini gösterir. Bu, ordunun çöküş dönemlerindeki önemli konumunun bir başka kanıtıdır. Fakat sorun Osmanlı düşüncesi çerçevesinde formüle edildiğinde, İslâm'ın Osmanlı varyantı bütünselliğinde mütalaa olunarak başka unsurlarla ilişkisi de nazar-ı dikkate alınmalı, ordunun iktidar olma olgusu esas tutularak sorun irdelenmelidir. Açıklanmak istenen konu, Osmanlı düşüncesinin değişik koşullarda değişik sonuç vermesi, düşünce sürekliliği ile yapısal farklılık arasındaki çelişkidir.

Kuleli Olayı ordunun siyasal hayata iktidar için müdahale edebilecek hale gelmek üzere olduğunu göstermiştir.⁴⁵ 1908'den sonra da sivil bürokrasinin etkinliği azalmış seçkinler arasında ordu ön sırayı almıştır.⁴⁶ Ordunun kurum olarak etkililiği dışında Milli Mücadele'ye katılan, politikayla ilgili subaylar askerlikten ayrılarak mebus olmuşlardır.⁴⁷ Politik geçiş devrelerinde aydınlar arası çelişkiler fazla olmaktadır. Bugün az gelişmiş olarak nitelenen ülkelerde askerlerin çok yaygın olan etkililiği Batı sosyal bilimcilerini ordunun modernleştirici rolünü düşünmeye ve formülleştirmeye sevk etmiş, daha yeni olmakla birlikte Sovyetler'de de benzer teoriler geliştirilmiştir.⁴⁸ Solda da seçkinler sorunu parti konusunun ve "dışardan bilinç" kavramının ortaya konmasıyla tartışılır olmuştur. Toplumun değiştirilmesinden bahsolunduğunda,

45 Berkes, a.g.e., s. 242.

46 Arif Payaslıoğlu, "Political Leadership and Political Parties", *Political Modernization in Japan and Turkey*, der. Robert E. Ward ve Dankwart A. Rustow, Princeton N. J., Princeton University Press, 1964, s. 412.

47 Falih Rıfkı Atay, *Cankaya*, İstanbul, Doğan Kardeş Matbaası, 1969, s. 395.

48 Halliday, *New Left Review*, No. 61 (May-June 1970), s. 94.

toplumların çağdaş toplumlara dönüştürölme işlevi genellikle orduya yüklenmiştir. Toplumun özgürleştirilmesinden bahsedilmiş, ordu da bu fonksiyon çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu çalışmada uzunca bir şekilde açıklandığı üzere, konu, ordunun mevcut özgürlükleri kaldırıcı ve sınırlandırıcı işleviyle ölkemizdeki özgürleşme sürecine tepkisi noktalarında odaklaştırılacaktır. Çalışmada gösterileceği gibi, Cumhuriyet'in inşa döneminde önemli rolü bulunan herkesin hayatının belli bir döneminde İttihatçı olduğu gerçeği önemli ipuçları sunmaktadır ve Türk aydınının tutuculuğuyla tepkiselliğinin en önemli göstergelerinden biridir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK TOPLUMUNUN ÖZGÜRLEŞME SÜRECİNE ORDUNUN GELENEKSELLEŞMİŞ TEPKİSİ

Türkiye’de ordunun geliştirici işlevi olduğu doğrultusundaki yanlış sanı, toplum yapımızın yanlış tahlilinden kaynaklanır. Bu yanlışta, emperyalizmin etkisinin abartılmasından ve Türkiye’nin sınıfsal yapısıyla endüstri öncesi Batı toplumlarının sınıfsal yapısı arasında paralellikler kurulmasından dolayı yönelinmektedir. Bu durum, toplum yapısı üzerine analizlerde Batılı modellerin kabulünden, 1908 hareketinin burjuva devrimi olarak nitelenmesinden ve Batıcılığa karşı olmayı, her şeyin Batı’dan kaynaklandığını sanma yanılgısından ötürü ortaya çıkmaktadır. “Kahrolsun Batı ve makina medeniyeti” sloganı ile iç yapı tahlillerini önemsemeyen ve/veya bunları bütünüyle dışa bağımlı sayma anlayışından kaynaklanan emperyalizm vurgulaması, olaya aynı ilkel perspektiften bakıldığının kanıtıdır.

Batı etkisinin Türk toplumunda Batı anlamında bir demokrasi yaratamamış olduğu gerçeği ve ordunun özgürleşme sürecine tepkisi somut olarak saptandığında, birçok genellemenin yeni baştan düşünülmesinin gerekeceği açıktır. Osmanlı toplumunda Batı modeli bir toplum yaratma özlemine,

ilk defa ve bütünsel anlamda ordunun ve sivil aydınların kendilerinin karşı çıktığı ortadadır. Bu çalışmanın konusu olan Cumhuriyet döneminde ise, İkinci Grup'a karşı tavrı, Ali Şükrü Bey'in vurulması, Terakkiperver Fırka ve Serbest Fırka'nın kapatılması, 1926 Suikastı nedeniyle İttihatçı, İkinci Grupçu ve Terakkiperver Partililer'in yargılanması gibi örneklerle, 9 Şubat Olayı, 27 Mayıs Darbesi ve 12 Mart Muhtırası gibi değişik nitelikte başka örnekler vardır. Fakat bu engelleme çabalarına rağmen, İkinci Grup olayından 1953'te Millet Partisi'nin güçlenişine, 1970'te Milli Nizam Partisi'ne, 1972'de de Milli Selâmet Partisi'ne ulaşılmıştır. Milli Selâmet Partisi'nin bazı dinî gruplar desteği haricinde⁴⁹ topladığı oylar da öz-gürleşme sürecinin geliştiğini ve birtakım tedbirlerle kültürel değişim sağlanamayacağını göstermiştir. 1924'te kurulan Terakkiperver Fırka, Demokrat Parti ve 27 Mayıs sonrası Adalet Partisi sınırlı muhalefetin halkla bağlantısını kanıtlamış, 1973'te de Cumhuriyet Halk Partisi 12 Mart'a karşı açık tavrıyla güçlenmiştir. Demokrat olmayan solun kitle tabanı bulmaması da, otoriter yönetime karşı çıkan otoriter eğilimli örgütlerin halktan destek bulamayacağını göstermektedir.

Bütün bu karşı çıkmalar bir halk hareketi mahiyetinde değildir. Gelişmeleri doğru kavramak için askeri aydınla sivil aydın arasındaki ve bunların kendi içindeki çelişkileri, birleşmeleri görmek lâzımdır. Türkiye'de tüm politik hareketlerin aydınlarca yönlendirilmesi ve büyük çoğunluğunun halk desteği sağlayamaması, savımını temel dayanağıdır.

49 Mürsel, a.g.e., s. 318-319.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AYDIN GRUPLARI ARASINDAKİ VE AYDIN GRUPLARININ KENDİ İÇİNDEKİ MÜCADELELER

A. Birinci Grup - İkinci Grup mücadelesi

Şeriatçıların Birinci Meclis'te çoğunluk teşkil etmedikleri, ancak birlikte hareket ettikleri için en etkin grup oldukları nitelenmesi⁵⁰ yanlıştır. İkinci Grup rakam olarak 118'e ulaşmakta, Birinci Grup 197'yi bulmakta, 122 üye de değişen bir şekilde hareket etmektedir.⁵¹ İkinci Grup'un mevcudunu 40 mebus olarak saptamak, aktif mebus sayısı nazar-ı dikkate alınırca doğrudur. İkinci Grup içinde Cemal Mersinli'den (General) başka Salahattin, Hasan Hayri, Ömür Lütfi, Ahmet Şükrü, Zihni Orhun ve Hilmi (emekli) adındaki subaylar vardır.⁵² Bu grupla Atatürk'ün lideri olduğu Birinci Grup arasında en temel münakaşa konuları, Lozan Antlaşması ve meclis hâkimiyetinin mutlaklığındaki ısrarları üzerine ol-

50 Berkes, *a.g.e.*, s. 441.

51 Frey, *a.g.e.*, s. 307.

52 Tarık Zafet Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler: 1859-1952*, İstanbul, Doğan Kardeş Matbaası, 1952, s. 539.

muştur. Gerçi daha sonra Terakkiperver Fırka'yı kuran Rauf Bey'le İsmet Paşa arasında Lozan'daki olaylar üzerinde anlaşmazlık çıkmıştır. Ama Rauf, Bey Lozan'da oluşturulan politikaya katkıda bulunmuş ve antlaşmanın kesilmesi sırasında Atatürk'ün söylediklerini kabullenmiştir. Tavizli sulh konusunda Birinci Grup'ta bazı müsamahakâr mebuslar vardı. Ama İkinci Grup bu konuda en ufak tavize yanaşmıyordu.⁵³

İkinci Grup Atatürk'ün şahıs idaresine ve reformların hızına karşı çıkmış, meclis hâkimiyetini ve tedricî reform görüşünü savunmuştur. Reforma dair düşünceleri, Halk Fırkası'na göre önemli ölçüde sınırlıdır.⁵⁴ Bu nokta, Batı'ya tam yakın grubun laiklik ilkesinde hassasiyeti nedeniyle İkinci Grup'u yanlış biçimde İslâmîci olarak nitelemesi; İslâmîci olarak nitelenen hareketlerin de Türkiye'deki gelişmelere karşı olan toplulukları tarihsel kaynakları olarak görmeleri sonucunu doğurmuştur. Halbuki İkinci Grup'un Batılılaşma yorumu, Türk toplumdaki Tanzimat ve sonrası gelişmeleri değerlendirmelerinden de açıkça anlaşılmaktadır ki, temelde benimseyici mahiyettedir. Örneğin, Ali Şükrü Bey Tanzimatçıları ve Jön Türkleri "sırf Garp fikirleri" ile hareket ettiklerinden suçlamakta, Sovyet İnkılabı'nın Türkiye'yi de etkileyeceğini belirtmektedir.⁵⁵ İkinci Grup'un bir diğer önderi Hüseyin Avni Ulaş da, istibdad taraflılarına karşı mücadele eden "devlet ricali" hakkında "Birinci derecede Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu ve ikinci derecede de 93 Meşrutiyeti'ni (1876) ilân ettirdiler. Bu devrin ricalinin vatan ve milliyetseverliğini derin

53 Ali Fuat Cebesoy, Gnl. Ali Fuat Cebesoy'un Siyasî Hatıraları, C. 1, İstanbul, Vatan Nesriyatı, 1957, s. 216.

54 Walter Weiker, *Political Tutelage and Democracy in Turkey: The Free Party and its Aftermath*, Leiden, E. J. Brill, 1973, s. 44; Rauf Orbay, "Rauf Orbay'ın Hatıraları", *Yakın Tarihimiz*, Cilt III, No. 38 (15-XI-1962), s. 370.

55 Samet Agaoglu, *Kuvay-ı Milliye Ruhu: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi*, İstanbul, Bahar Matbaası, s. 77.

hürmetle anmak"⁵⁶ gerektiği düşüncesindedir. Hüseyin Avni Ulaş'ın, Salahattin'in ve Kara Vâsîf'in Terakkiperver Fırka'ya girdikleri⁵⁷ ve Millet Partisi'nin programına temel teşkil eden metni Hüseyin Avni Ulaş'ın hazırladığı⁵⁸ düşünülürse, Türkiye'de İslâmcı hareketin temel aldığı gruplaşmalardan birinin davranış esnekliği ve düşünce bulanıklığı kavranmış olur. Belirtmek istediğim husus, daha sonraki İslâmcı hareketlerin bütünüyle benzer yorumda birleştikleri değildir. Şüphesiz, daha sonraki İslâmcılar giderek artan bir biçimde gelişimin Batıcı yorumundan sıyrılmışlardır. Ancak bu tarihsel etkiler, İslâmcı hareketin Batılılaşma düşüncesinin bir varyantı olmasının sebeplerinden biridir. 1970'lerde, saptama düzeyinde de kalsa, İslâmcılık'la Batıcılığın benzerliklerini gören İslâmcılar vardır.⁵⁹

En önemli olay olarak nitelenen, saltanatın 1922 yılında kaldırılması da bölünmeleri gerçek biçimiyle görmeye ışık tutacak mahiyettedir. Hilâfetin garanti altına alınmadığı bu teklifi imzalayanlar arasında Rıza Nur ve Rauf Orbay da vardır. Bu teklif, Hüseyin Avni Ulaş'ın karşı teklifiyle, hilâfetin yeri tayin edilerek kanunlaşabilmiştir. Bu değişikliğin yapılmaması halinde teklifin Meclis'ten çıkması imkânsızdı.⁶⁰ Daha sonra

56 Hüseyin Avni Ulaş'ın Bazı Nutukları, İstanbul, Üniversite Matbaası, 1946, s. 18.

57 Nurettin Topçu, vd., I. Devre Erzurum Millet Vekili Hüseyin Avni Ulaş: "10. cu Ölüm Yıldönümü", İstanbul, Sıralar Matbaası, 1958, s. 14, 16.

58 A.g.e., s. 30.

59 "Birbiriyle hayli müşterek tarafları da olan üç ana cereyan, bu asrın başlarındaki fikir ortamını tayin etmiştir." Halil Kaleli, "Panislamizm-Pantürkizm-Panavrupaizm", *Fikir ve Sanatta Hareket*, No. 113 (Nisan-Mayıs-Haziran 1976), s. 2.; "İslâm aydınları kendi sorunlarını Batı'dan ve Batı'nın kültür kaynaklarından bağımsız düşünemiyorlardı." Ali Buluç, "II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı İslâm Toplumu", *Düşünce*, No. 6 (Eylül 1976), s. 34. Saptama düzeyinde iki yazar benzer şeyler söylemektedir ama ilki uyumu, ikincisi İslâm düşüncesinin bağımsızlığını savunmaktadır.

60 Cebesoy, a.g.e., C. I, s. 127.

aynı kişisel ve zümresel sınırlamalara karşı çıkacak olan Rauf Orbay ve çevresindeki askerler, o dönem için demokratik olmayan yönetimin zorunlu olduğu kanaatindedirler. Yani, askerî aydın grubu içinde daha sonra ortaya çıkacak olan çelişkinin Orbay kanadı o dönemde sivil muhalefeti etkisizleştirmekte, Birinci Grup'un öbür kesimiyle karar birliği halindedirler. Az sayıda askerin ve asker kökenlilerin oluşturduğu muhalefet askerlerce bertaraf edilmiş, yeni seçimde de İkinci Grup'tan sadece üç kişi Meclis'e girebilmiştir. Bu da gösteriyor ki, askerî aydınların kendi içindeki ve askerî aydınla sivil aydın arasındaki mücadele, şartlar ortaya başka ittilak olanakları çıkarmış olsa da süregitmiş, fakat bunların öncelik sırası değişmiştir.

Türkiye'de yanlış olarak genel kabul gören bir düşünce, Atatürk'ün ordunun siyasetle ilgilenmemesi gerektiği kanaatinde olduğudur. Bunun yanlışlığı örneklerle gösterilebilir. Atatürk'ün ordunun politikadaki etkililiğini sınırlamak ya da sona erdirmek istediği de doğru değildir. Eğer birtakım tedbirler soyut düzeyde anlaşılabilir biçimde yorumlanıyorsa, bunu somutlaştırarak işlevselliğini kavramak gerekir. O zaman da görülür ki, soyut fikirler birtakım kişileri ve/veya grupları tasfiye amacıyla ifade olunmuştur.

Atatürk'ün düşünce ve eylem planında birlik olunmasını istemesi ve kendi grubunu Mayıs 1921'de Birinci Müdafaa-i Hukuk Grubu olarak isimlendirmesi, İkinci Grup'un oluşturulmasını davet etmiş, 1922 Temmuz'unda da İkinci Grup ilk örgütlenmiş muhalefet olarak ortaya çıkmıştır.⁶¹ Bu iki grup arasındaki ilişkinin niteliğinin demokratik olmadığını göstergeleri vardır. Bir kere, padişahlığın kaldırılmasını öneren ve sonra tadil edilerek kanunlaşan tasarının meclis komisyonunda görüşülmesi sırasında Atatürk'ün, "Burada topla-

61 Weiker, a.g.e, s. 44.

nanlar, Meclis ve herkes sorunu doğal bulursa, sanırım ki uygun olur. Yoksa, yine gerçek, yöntemine göre saptanacaktır; ama belki birtakım kafalar kesilecektir.”⁶² sözleri güvenilen gücün ordu olduğunu göstermekte, sorun tehdit yoluyla ve sınırlı biçimde halledilmeye çalışılmaktadır. İşte, Türk Ordusu’nun ve Cumhuriyetçiler’in geleneğinde bu tavır da vardır ve 27 Mayıs’la 12 Mart’ta bu tavrın etkililiği gözlemlenebilir. İkinci Grup’un padişahçı olarak nitelenen kesiminde ise, padişah iradesini sınırlamayı amaçlayan aynı İttihatçı gelenek hâkimdir. Sorunu “demokrattır, değildir” şeklinde katı bir anlayışla koymayıp, bunun bir ölçü meselesi olduğu kavranırsa⁶³ görülür ki, mutlakçı kesimi itibarıyla bile İkinci Grup daha demokrattır. Halk Fırkası içinde daha sonra Terakkiperver Fırka’yı oluşturacak olanlar, devlet biçimindeki değişikliklerin asker-sivil aydınlar ile Müdafaa-i Hukuk Grupları’nın düşünceleri alındıktan ve olağanüstü meclis toplantısında görüşüldükten sonra yapılması gerektiği fikrindedirler.⁶⁴ Bu da asker ve sivil aydınların fikirlerinin, Meclis’in onlara yükleyeceği sorumluluk ölçüsünde ve ağırlığında mütalaa olunmasını istediklerini göstermektedir. Birinci Grup içinde, daha sonra muhalefeti oluşturacak olanlar dahi, soyut düzeyde, meclis hâkimiyeti üzerinde de İkinci Grup kadar hassas değildirlen.

Bu dönemi değerlendirirken, İkinci Grup’un düşüncelerini ifadelendirememesinden çok, Birinci Grup’un görüşlerini açıklayamamasının söz konusu olduğu kavranmalıdır. Askerî aydınlar arasındaki çatışmada Atatürk’ün dahil olduğu grubun, sorunu olanca açıklığıyla ortaya koymadığının iddia olun-

62 Kemal Atatürk, *Söylev (Nutuk)*, C. II, s. 505.

63 Gerhard Lenski, *Power and Privilege: A Theory of Social Stratification*, New York, McGraw Hill Book Company, 1966, s. 20.

64 Atatürk, *a.g.e.*, C. II, s. 439.

masıyla beraber, Rauf Bey'in İkinci Grup'un başı olduğu savı geçerliliğini yitirir. Daha sonra uygulamaya konanların önceden düşünülmüş olduğu kabullenilse dahi, önemli olan belirlenmiş hedefin gerçekleştirilmesidir. İlk Meclis döneminde İkinci Grup'un reformculuğu daha sınırlı olduğuna göre, bir anlamda reformu sınırlı bir biçimde yürütmek isteyen İkinci Grup'la Birinci Grup daha fazla yakınlaşmakta; sorun kaba, ilkel bir düzeyde yaklaşılmca ise her üç kesim aynı nitelikte görülmektedir. Sorunu kaba biçimde İkinci Grup'un gerçek reisinin Rauf Bey olduğunu söyleyerek⁶⁵ tahlil edenler aynı mantıkla muhakeme yaptıklarında, Birinci Grup'la İkinci Grup arasında farklılık görmeme durumundadırlar. Bu da göstermektedir ki, Türkiye'de olayları irdelemede bazı yakınlıklar abartılırken diğerlerinin üzerinde bile durulmayabilmektedir. Özellikle söz konusu ettiğim yorum şeklinin Türkiye'de genel kabul gören yorum olduğu anlaşıldığında, tarihimize ne kadar ters bakıldığı ortaya çıkar.

Birinci Büyük Millet Meclisi'nin demokratiği tartışıldığında konuyu vurucu biçimde aydınlatan bir örnek olay görülür: Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi. Ankara gibi çok ufak bir yerde, neredeyse kimin öldürdüğü bulunamayacaktır. Muhalefetin çok sert tepki göstermesi üzerine olay belli ölçüde aydınlanır. Ali Şükrü'yü öldüren Topal Osman kendisini yakalamaya gelen devlet kuvvetleriyle çarpışırken yaralanır ve hastaneye götürülürken yolda ölür. Daha sonraki dönemler için demokratik haklar üzerinde tütüzlükle duranların ve Osmanlı döneminin keyfiliği, zulmü vurgulayanların bu olay ve daha sonra belli ölçüde değinilecek olan ikinci dönem İstiklâl Mahkemeleri üzerinde durmamakta ısrar etmeleri anlamlıdır. Muhaleflerin sınırlı reformu savundukları bilindiğinde, tahammülsüzlüğün

65 Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, Dün Bugün Yarın, Ankara, Bilgi Basınevi, 1968, s. 153.

anlamı ortaya çıkar. Bu dönemde, daha sonra da süregideceği gibi, özgürlüklerin kendileriyle sınırlı olmasını amaçlayan bürokrasinin sivil ve asker kanatları çekişmekte; sözkonusu özgürlük çerçevesini her iki taraf da tartışmamaktadır. Halk da gelişmelere duyarlı değildir. Padişahlığı da savunsa, Cumhuriyetçi olduğu da iddia olunsa, her iki hareket aynı sınırlı özgürlükten yanadır. Cumhuriyet döneminde özgürlüklerin daha fazla sınırlanması da göstermektedir ki, ordunun sınırlayıcılığı sivil bürokrasininkinden fazladır. Sivil aydın, 1923 sonrasında iktidar mücadelesinde özne olmaktan çıkmış, askeri aydın yönetimi sağlamlaşmıştır. Bu dönemde mücadelenin askeri aydınlar arasında süregitmesi bunun kanıtıdır. 1876 ve 1908'de artan ordu etkinliği 1923'te doruğuna ulaşmış, bu dönem özgürlüklerin iyice sınırlandığı dönem olmuştur. Bu dönemde asker aydınların kendi içinde bir bütün olarak nitelenemeyeceği anlaşılmış, geriye daha sonraki olayları açıklayıcı önemli ipuçları kalmıştır.

B. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Ordunun siyaset dışında kalmasının gerekliliğine ilişkin tartışmaları İkinci Meclis dönemindeki olaylar gündeme getirmiş, daha önceleri tartışılmasına gerek duyulmayan bu konu tartışılmaya başlanmıştır. Bunun sebebi, geçen dönemin muhaliflerinin orduyu arkalarında hisetmemiş olmalarına karşılık, bu dönem muhaliflerinin aktif ordu komutanları olmalarıdır. Hem mebus olup hem de aktif görevde bulunmak kanunla imkânsızlaştırılmış, ama bu kanunlaştırma işlemi muhalefet teşkil olunacağı anlaşıldıktan sonra kararlaştırılmıştır. Mevcut iktidarı oluşturanlar güvendikleri kimselerin orduda kalmalarını temin ederek ordu desteği sağlamışlar, muhaliflerini ise bu destekten yoksun bırakmışlardır. Cumhuriyet'in ilanı, olayları somutlaştırmış, kendilerine

danışılmadığını belirten Milli Mücadele komutanları⁶⁶ muhalif hareket örgütlemişlerdir.

1923'te Cumhuriyet'in Meclis'te kabul olunması üzerine Rauf Bey'in İstanbul gazetelerine verdiği beyanat ve ordu müfettişi olan komutanların Rauf Bey'le birlik olmaları üzerinde ısrarla durulmuştur. İnönü-Orbay çatışması bir anlamda muhalefet oluşturulmasını çabuklaştırmıştır. Gerçi 1924 Mart'ında Genelkurmay Başkanlığı kabineden ayrı tutulmuş, fakat meclisin orduyu doğrudan doğruya murakabe etmesi önlenmiştir.⁶⁷ Gelişmeleri bu olaylara bağlı olarak incelemek gereklidir. 1927 yılında da aktif ordu mensubu olmakla mebusluğun aynı kişi uhdesinde bulunmaması hükmüne göre, ordudaki görevlerine dönmek isteyen pasalar re'sen emekli edildiler. Bu olaylar da açıkça ortaya çıkarıyor ki, gelişmeleri, Batılılaşma'nın gereği olarak ordunun politika dışı tutulmasında bir adım olarak değerlendirmek yerine, somut olayların somut amaçları çerçevesinde irdelemek gereklidir. Birtakım somut gelişmelerin genel bir perspektiften kalkılarak yanlış biçimde değerlendirilmesi, birçok kişiyi 1960'ta ordunun politika dışı kalmış geleneğine son verdiği yolundaki yanlış çözümlemeye götürmüştür.

İttihat ve Terakki döneminden beri Türkiye'de asker müdahalesi öncelikli bir sorun olmuş, vatanın kurtarılması en önemli amaç olarak nitelendiğinden müdahalelerin gerçekleştirilmesi kolaylaşmıştır. Türk aydını olayların ilk başladığı andan son zamanlara kadar ordu müdahalesini mâkul görmüş, tartışmasını yapmamış, ordunun elde edilememesi halinde

66 Atatürk, a.g.e., Cilt II, s. 586.

67 Dankwart A. Rustow, "The Military", *Political Modernization in Japan and Turkey*, der. Robert E. Ward ve Dankwart A. Rustow, Princeton N.J., Princeton University Press, 1964, s. 380-381.; George Harris, "The Role of the Military in Turkish Politics", *The Middle East Journal*, C. XIX, (1965), s. 58.; Çebesoy, a.g.e., Cilt II, s. 70-71.

istekleri doğrultusunda gelişmeler olamayacağını düşünmüştür.⁶⁸ Bu düşünce belli ölçüde aydının demokrat olmayan tavrından kaynaklanmıştır. Demokrasiyi paradoksal bir biçimde kendi gruplarıyla sınırlı görenlerin ve halkın gücüne güvenmeyenlerin kendi aralarındaki mücadelede orduyu gruplarının destekçisi durumuna getirmek istemeleri anlaşılır bir tavidir. Bu düşüncelerin değişmemiş olması, orduyu her zaman önemle incelemeyi gerekli kılmaktadır. Söz konusu durum, pratikte ordunun aktüel anlamda da politikayla uğraşma yatkınlığını -zaten varolan yatkınlığı- kuvvetlendirmiştir.

Muhalefeti tasfiye amaçlı hareket, Erkân-ı Harbiye Vekâleti'nin kaldırılmasını amaçlayan kanun teklifinin gerekçesi ile Batılılaşma yolunda atılmış bir adım olarak sunulmak istenmiştir. Gerekçede "Din ve ordunun politik akımlarla ilgilenmesi birçok kötülükler doğurur. Bu gerçek bütün uygar uluslar ve hükümetlerce bir temel ilke olarak kabul edilmiştir"⁶⁹ deniyordu. Olayların somut gelişmelerle ilgisinin en kuvvetli kanıtı ise, iki görevin bir kişide mündemiç olamayacağını kararlaştırılmasından sonra ordu mensuplarının iki görevden birini tercih durumunda bırakılması, Ali Fuat ve Kâzım Karabekir'in ordudan istifaları (Ekim 1924) üzerine Atatürk'ün diğer komutanlara da mebusluktan istifa etmelerini önermesidir. Dikkat edilmesi gereken nokta, Atatürk'ün komutanları tercihe zorlamak yerine mebusluktan istifalarını istemesidir. Yani bu, Mart 1924'dekinden biraz değişik bir durumdur. Önceki durum komutanların mebusluktan istifalarını gerektirmediği halde, mevcut ilişkiler Ekim'de Atatürk'ü bunu yapmaya yöneltmiştir. Bundan sonra

68 Bu konuda Doğan Avcıoğlu ve Necip Fazıl Kısakürek'in soruna ilişkin tüm kitapları örnek olarak gösterilebilir.

69 Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Cilt VI, Ankara, Başınur Matbaası, 1972, s. 9.

da Atatürk gensorunun durumu kritikleyebileceğinden korkarak, görevlerini yeni komutanlara teslim edene değin Ali Fuat ve Kâzım Karabekir'in Meclis'e girmemelerini sağlamıştır.

Bu ikinci durum, yani 3 Mart 1924 tarihli karardan sonraki gelişmeler hareketi yeni bir noktaya getirmiştir. Atatürk orduda muhalefetin güçlenebileceği ihtimalini nazar-ı dikkate alarak mebusluktan ayrılma kararını teklif etmiş, Yedinci Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa, Üçüncü Ordu Komutanı Cevat Paşa önce direnmişler, mebusluktan istifa önerisini kabul etmedikleri için de komutanlıktan azledilmişlerdir.⁷⁰ Bu da başka bir aşamada yeni bir durumdur. Atatürk önerisini benimsemeyenleri görevden almıştır. Diğer önemli komutanlar, aralarında Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak olmak üzere, istifa ettiklerini bildirmişlerdir. O günkü koşullarda yapılan dört yeni tayinin ne tür kişileri görev başına getirdiği, yukarıdaki olaylar hatırlandığında iyice anlaşılmaktadır.

Orduda açık olan görevlere kendi istediği kişileri tayin ettirme ve diğer önemli mevkidekilerin istifalarını sağlama, ordu yoluyla muhalefet yapılması korkusunun bir tezahürü de olsa, temelde orduyu Atatürk'ün mensup olduğu politik akımın destekçisi durumuna getirme sonucunu doğurmuştur. Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy'un en geç 1923'ten itibaren muhalif oldukları bilindiği halde 1924 Ekim'ine kadar orduda önemli görevlerde kalmış olmaları ve hiçbir tedbir alınmamış olması, İkinci Grup'la ilişkili oldukları iddiasına rağmen görevlerine devam etmiş olmaları, başka gerekçeleri de ortaya çıkarıcı mahiyettedir. Bu kişileri İkinci Grup'takilerle birlik olarak göstermenin yanlışlığı, iki ayrı subay topluluğuna karşı davranışın değişik olması gözönüne alındığında, ortadadır.

70 Atatürk, a.g.e., Cilt II, s. 626-629. Cebesoy, a.g.e., Cilt II, s. 102.

Terakkiperver Parti'nin İkinci Grup ve İttihatçılar'la ilişkisi vurgulanırken, yeni meclis seçiminde İttihatçılar'ın Mustafa Kemal'i destekleyeceği nazar-ı dikkate alınmamaktadır. İttihatçılar meclis seçiminde İkinci Grup'la ortak hareket etmediler.⁷¹ Aynı mantıktan kalkarak İttihatçı-Mustafa Kemal ortaklığından da bahsedilebilir ama, çıkartılan iki sonuç da aynı kaba tahlil nedeniyle yanlıştır. Bunun böyle olduğu, Cebesoy'un partiye girmek isteyen İkinci Grup'a mensup kişilerin alınmaması konusunda yazdıklarıyla açıklık kazanabilir. Türkiye'de tarih yazımında İslâmcılar ve resmî tarih görüşünü temel alanlar, hattâ sosyalistler de aynı yanlışla düşüp aşırı basitleştirme yoluna sapmışlardır. Bunun için, tarihimizin yeni baştan ele alınmasının gerektiğini yineliyoruz.

Terakkiperver Fırka 17 Kasım 1924'de kuruldu. Parti, Atatürk tarafından *Times* gazetesine verilen bir demeçle, "Terakkiperver Fırka'nın programında mevcut maddelerde, Halk Fırkası'nın umdelerinden hariç ve münakaşa mevzuu olmaya değer esaslı bir fikir ve prensip görülüyor. (...) Efkâr ve itikad-ı diniyeye hürmetkâr olmak, öteden beri tabîi ve umumi bir telâkkidir. Bunun aksini düşünmek için sebep yoktur"⁷² şeklinde değerlendirildi. O sırada hilafet kaldırılmıştı ve Anayasa maddelerinden biri de Türkiye'de devletin resmî dininin İslâmiyet olduğunu belirtiyordu. Böyle bir ortamda Terakkiperver Fırka'nın programındaki dine dair madde normal karşılanmak gerekirdi. Yanlış olan, partinin Anayasa maddesi değiştirilmeden irtica ile suçlanması, örgütlenme düzeyi çok geri olan Şeyh Said İsyanı'na katıldığı ithamının yapılmasıdır. Kaldı ki, örgüt mensuplarının sayısal fazlalığı halktan taraftar topladığı anlamına gelmemelidir.

71 Cebesoy, a.g.e., Cilt II, s. 317.

72 Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt III, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1954, s. 77.

Terakkiperver Fırka ile Halk Fırkası arasındaki ilişkilerde de ikili bir durum vardır. Herkesin üzerinde ittifak ettiği bir husus Fethi Bey'in, Halk Fırkası'nın İsmet Paşa kanadından daha liberal olduğudur. Terakkiperver Fırka, Başbakan Fethi Bey'in kabinesine güvenoyu vermiştir. Özetlemek gerekirse ülkede askerî aydın gruplar arasındaki çatışma dışında, asker aydınlarla Halk Fırkası'nın sivil kanadı arasında ve asker aydınlarla İkinci Grup ve İttihatçılar arasında çatışma vardır. Bu noktada, halkın aydın grupları arası ve aydın grupları içi çatışmaya tepkisi nedeniyle beliren demokratik eğilimin vurucu bir örneği gözlemlenebilir: Nurettin Paşa'nın mebus seçilmesi olayı. Nurettin Paşa Atatürk'ün *Nutuk*'ta çok sert eleştirdiği eski bir ordu mensubudur.⁷³ Bursa'daki ara seçimlerde adaylığını koymuş ve kazanmıştır. Meclis'in seçimi iptal etmesi üzerine yapılan yeni seçimi de kazanmıştır.⁷⁴ Hüseyin Avni'nin seçim kazanamamasına karşılık Nurettin Paşa'nın seçim kazanmasında, Türkiye'de sorunun temelde askerî aydınlar arasındaki mücadele çerçevesinde odaklaşığına dair işaretler vardır. Nurettin Paşa Terakkiperver Fırkalı değildir. Terakkiperver Fırkalılar ve irtica tarafından desteklendiği söylenirse de, Nurettin Paşa hakkında *Nutuk*'ta anlatılanların doğru olduğu kabul edildiğinde, 1919-1923 dönemindeki hareketlerinden dolayı seçildiğini varsaymak daha makul bir yorum şeklidir. Bu olay tarihçilerimiz, daha genel olarak sosyal bilimcilerimiz tarafından doğru değerlendirilememiştir. Arkalarında, askerî başarı olmasından korkulduğu içindir ki, parti kapatılmıştır. O günün toplumunda saygın bir yeri olan paşalar, halkın tercih edebileceği bir alternatifti. Bu nedenle, mevcut seçim sistemine rağmen, Terakkiperver Fırka'nın varlığına tahammül gösterilememiştir. Zaten bunun

73 Atatürk, *Söylev, a.g.e.*, Cilt II, s. 532-541.

74 Cebesoy, *a.g.e.*, Cilt II, s. 141.

içindir ki, Serbest Parti muhalefeti sivil kişilerce oluşturulmuştur. Fevzi Çakmak'ın Millet Partisi'nden aday olması ile Sadık Aldoğan'ın Millet Partili olması bu bağlamda düşünülmelidir. Türkiye'de gerçekleştirilen temel değişikliklere karşı olanlar askerî başarıdan faydalanmak yolunu tutmuşlar; bu da bu anlamda İslâmcılığın Batıcılığın bir varyantı olmasını etkilemiştir. Hüseyin Avni, Kara Vasıf, Çolak Salahattin Terakkiperver Fırka'da görev almışlardır. Mersinli Cemal'in (İkinci Grup'tan) altıncı dönemde mebus olması⁷⁵ da söylediklerimin bir başka göstergesidir.

Bu dönemin daha doğru bir değerlendirmesi aşırı basitleştirici bir şekilde de olsa, İsmet İnönü tarafından 1963 yılında yapılmıştır. İnönü, Rauf Bey'in Cumhuriyet karşındaki tavrının mübalağa payı olan bir şekilde yorumlandığını; programdaki maddenin de aynı biçimde tahlile tâbi tutulduğunu, İkinci Grup'un Terakkiperver Fırka'ya benzediğini, tedricî reform taraflıları olarak nitelenmeleri gerektiğini belirtmiştir.⁷⁶ Ama İnönü temelde, "Türk devletinin dini İslâmdır" maddesinin 1924 Anayasası içindeki yeri üzerinde durmamıştır.

Terakkiperver Fırka'nın kapatılması o zamanki sosyalistlerin, de eğilimlerine uygun düşmüş bir karardır. Şefik Hüsnü memlekette mevcut olduğunu söylediği üç çizgiden birini temsil ettiklerini, Terakkiperver Fırka'ya karşı tavırda Halk Fırkası'nın temsil ettiği çizgi ile birlik olduklarını belirtti.⁷⁷ Karşı darbe ihtimali halinde de "Cumhuriyetçilerle elele vererek ülkeyi karşı devrim felâketinden kurtarmak işçi sınıfının ve bütün toplumsal devrim taraftarlarının tarihi bir

⁷⁵ Frey, a.g.e., s. 312.

⁷⁶ *Ulus*, 9 Eylül 1963.

⁷⁷ Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, Ankara, Bilgi Basınevi, 1968, s. 177.

borcudur"⁷⁸ görüşündeydi. Bu durum da Türkiye'de sosy-
lizmin Kemalizm'in varyantı olduğunun göstergelerinden ve
tarihsel dayanaklarından bir tanesidir. Toplumu ana hatlarıyla
Batı tipi bir toplum olarak gördüklerinin bir kanıtı da, işçi
sınıfının "Ekonomik evrimleşmenin baskısı ile yakın bir
gelecekte iktidarı ele almasının söz konusu olacağını"⁷⁹
sanmalarından kaynaklanmaktadır. Türkiye'de sosyalistler,
o sırada olduğu gibi daha sonra da, ittifak konusunu işçi sı-
nıflarının ve işçi partilerinin güçlü olduğu ülkelerdeki ittifaklar
gibi algılamışlardır. Kitabî olduklarından dolayı bunun tersinin
olması onlar açısından beklenmedik bir tavidir. Belirtmek
istediğim nokta, o dönemin sosyalist aydınlarının askeri
aydınlar arasındaki mücadelede Cumhuriyetçi olarak nitelediği
tarafı tutmaya ve Cumhuriyetçi fikirleri geliştirmeye çalış-
masıdır. Yani, onlar da ordunun politikaya etkisini müspet
karşılamışlardır. Ama gelen Tahrir-i Sükun Kanunu sadece
Cumhuriyetçiliği'nden şüphe edilenleri değil sosyalistleri de
susturmuştur.

Giriş kısmında koyduğum tez çerçevesinde konu mütalaa
olundığında görülür ki, İslâmcılar'ın Terakkiperver Fırka'da
bir yer tutmaya çalışmaları ve titizlikle etkisiz kılınmaları;
aynı şekilde sosyalistler ve Cumhuriyetçiler açısından da
sözkonusudur. Zaten bu sebeptendir ki, sonraları daha ba-
ğımsız hareketler gözlemlenmiştir. Bir başka şekilde ifade
etmek gerekirse, askeri aydınlar arası mücadelenin her iki tarafı
da aydın grupların desteğini sağlamıştır. Etkisizleştirilen grup
Halk Fırkası'ndan daha demokratıdır, bu dönem de 1927 se-
çimleriyle muhalefetin Meclis'ten silindiği döneme nazaran
daha demokratiktir.

78 Sefik Hüsnü, *Türkiye'de Sınıflar*, der. Ahmet Çavuşoğlu, 2. Baskı, Ankara, Baylan
Matbaası, 1975, s. 252.

79 A.g.e., s. 309.

C. İzmir Suikastı

Terakkiperver Fırka'nın daha tutucu kimseleri üye yapmaması, kapatılmasını önleyemedi. Gericilerle birlik olduğu iddiasına rağmen buna tevessül etmiş değildi.⁸⁰ 1926 Haziran'ında Ziya Hurşit tarafından Mustafa Kemal'in öldürülmek istenmesi, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın evvelden beri mücadele ettiği üç grubun, yani İkinci Grup, Terakkiperver Fırka ve bazı İttihatçılar'ın radikal bir biçimde etkisizleştirilmesi olanağını ortaya çıkardı. Bu dönemde keyfi bir biçimde İstiklâl Mahkemeleri çalıştırılmaya başlandı ve mebusların yasama dokunulmazlığı nazar-ı dikkate alınmadı. Yirmibeş kadar mebus tutuklandı. Sorumlu tutulananlar arasında Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele'den başka iki general ve Avrupa'da olan Rauf Bey ile Adnan Adıvar vardı.⁸¹ Hüseyin Avni ile Cavit ve Nazım Beyler de yargılandılar. "Ne avukat tutmaya ne temyiz etmeye hakları vardı. Suçsuzluklarını ispat edemezlerse suçlu bilineceklerdi. Kaderleri Abdülhamid'in ve komitacı Jön Türkler'in, Mustafa Kemal tarafından o kadar yerilen metodlarına benzer metodlarla elde edilmiş keyfi ve yüzeyde kalan delillere bağlı idi."⁸² Türkiye'de demokrasi anlayışı açıkça ortadaydı; karara itiraz eden iki mebusun eski hafif cezalarından vazgeçilerek haklarında idam cezası verildi. Rüşdü Paşa hariç, paşalar beraat ettiler. Cavit ve Nazım idam olundu. Ankara İstiklâl Mahkemesi de Hüseyin Avni, Salahattin ve Kara Vasıf hakkında beraat kararı verdi.

Bir iddia bu paşaların İttihatçılar gibi idam edilememesinin

80 Lord Kinross, *Atatürk: Bir Millet'in Yeniden Doğuşu*, çev. Ayhan Tezel, 4. baskı, İstanbul, Hilâl Matbaacılık Koll. Şti., 1972, s. 601.

81 A.g.e., s. 648.

82 A.g.e., s. 650.

nedeninin ordu başkısı olduğudur.⁸³ Ali Fuat Cebesoy da bazı kolordu komutanlarının afedilmeleri yolundaki taleplerinin etkili olmadığı kanaatindeydi.⁸⁴ Atatürk, Ali Fuat Cebesoy'a, diğer paşaları onun için idam ettirmediğini söylemiştir. Aydınların her tür hareketin başında bulunmaları ve çok etkin bir rol oynamaları,⁸⁵ tepkinin salt onlardan gelmiş olmasını anlaşılır kılmaktadır. Ancak dikkat edilmesi gereken nokta, böyle bir etkinin sözkonusu olduğu kabul edilse dahi, bunun 1919-1923 mücadelesinde etkin olan Terakkiperver Fırkalı paşalara ilişkin olmasıdır. Hüseyin Avni ve İttihatçılar için böyle bir tepki sözü edilmemekte; tepki Terakkiperver Fırka'yı savunucu şekilde olmamakta, mahkeme Terakkiperver Fırkalı mebusları aşmakta, Rauf Bey'i on yıllık sürgüne mahkûm etmektedir. Sonra, tepki müdafaa edilen paşaların muhalefet haklarını savunucu değil, onların mahkûmiyetlerini engelleyici mahiyettedir. Tek etkin muhalefet olan paşalar, beraattan sonra muhalefeti sürdürmeye teşebbüs etmemişler, paşaların orduya dönmeleri engellenmiştir.

İstiklâl Mahkemeleri'nin güdümlü kuruluşlar olduğu açıkça ortadayken İkinci Grup'a mensup üç mebusun cezalandırılmamış olması, onların diğerleriyle bağlantılarının sözkonusu edilmediği ve/veya etkin bir muhalefette rol alabilecek durumda olmadıkları şeklinde yorumlanmalıdır. Bir kısım Cumhuriyet Halk Fırkalı'nın da eski İttihatçı oldukları düşünülürse açıkça görülür ki, memlekette gizli bir sivil muhalefetin önü alınmak istenmiştir. Rauf Bey'in, Cavit ve Nazım'ın cezalandırılmaları bu biçimde yorumlanmalıdır.

Resmî görüşü benimseyen tüm yapıtlarda, İkinci Grup,

83 Harris, *The Middle East Journal*, Cilt XIX, (1965), s. 59.

84 Cebesoy, a.g.e., s. 221.

85 Alvin W. Gouldner, "Prologue to a Theory of Revolutionary Intellectuals", *Telos*, No. 26 (Winter 1975-1976), s. 8.

İttihatçılar'ın bir kısmı ve Terakkiperver Fırka fikir ve ilişki düzeyinde birlikte gösterilmek istenmektedir. Her ne kadar bu gruplar birbirlerine Cumhuriyet Halk Fırkası'na oranla daha yakın olarak nitelenebilirse de, aralarındaki önemli ayrılıklara dikkat etmek gereklidir.

Ana noktalarıyla belirtmek gerekirse, bu dönemi temelde askerî aydınlar arasında mücaele dönemi olarak nitelemek mümkündür. Aynı zamanda ikinci bir işlevinin olduğunu, memlekette ileride etkin sivil muhalefet yapabilecek potansiyel gücün tasfiye edilmesinin amaçlandığını belirtmek lâzımdır. Daha sonraki Serbest Fırka muhalefetine o zamanki uygulamalar sırasında Halk Fırkası'nın içinde olanlarca oluşturulması ve bu muhalefetin de tasfiye olunması açıkça ortaya koymaktadır ki, mevcut yönetim süreç içinde giderek, daha yakın olduğu grupların muhalefetine dahi tahammül edememekte, ordu desteğine dayanarak kendi sınırsız otoritesini kabul ettirmeye çalışmaktadır.

D. Serbest Fırka'nın kapatılmasından sınırlı demokrasiye

Serbest Fırka'nın kapatılmasında da, yine aynı gerekçeler, irtica ve iktidar olma teşebbüsü, âmil olmuştur. Serbest Fırka hareketinin farkı, daha önceki muhalefetlerin iktidara rağmen örgütlenmesine mukabil, bu hareketin güdümlü bir biçimde örgütlenmesidir. Türkiye'de yaygın olarak belli bir dönemin koruyucu, himayeci, daha sonraki dönemlerin de demokratik olarak nitelenmesi,⁸⁶ bu olgunun doğru anlaşılmasına, dolayısıyla yanlış formüle edilmesine yol açmıştır. 1953'te Millet Partisi'nin kapatılması, 1971'de de Türkiye İşçi Partisi

⁸⁶ Weiker, a.g.e., s. 114.; Frey, a.g.e., passim. Maurice Duverger, *Siyasal Partiler*, çev. Ergun Özbudun, Ankara, Sevinç Matbaası, 1970, s. 290-296.

ve Milli Nizam Partisi'nin kapatılması doğru kavrandığında, mevcut kuvvet merkezlerinin kendilerine rağmen muhalefet oluşturulmasına karşı oldukları açıkça anlaşılır. Serbest Fırka'nın kapanması da, Türkiye'de ordunun en önemli dayanağı olduğu iktidar güdümlü muhalefete dahi tahammülsüzlüğünü gösterir.

Muhalefeti 1926'ya kadar iyice tasfiye ettikten sonra yeni bir muhalefet oluşturulmaya çalışılması, halktaki tepkinin istenen yöne kanalize edilmeye çalışıldığını gösterir. Bu dönemdeki kültürel değişimlerin halk tepkisiyle karşılandığı ortadadır. İktidar kendine halk tabanı yaratmak istemektedir. Diğer muhalefetleri tasfiye ederken yeni bir muhalefet oluşturmaya çalışmasının altında bu gerçek yatar. İktidar halka dayanmak istemekte, karşıt hareketleri de önceki muhalefetlerden çok, kendine benzeyen bir örgütte somutlaştırıp sınırlamayı amaçlamaktadır. Ancak Serbest Fırka sanılandan üstün bir güç oluşturduğu için Terakkiperver Fırka kadar da yaşamayacak, dört ay içinde kapanacaktır.⁸⁷

Serbest Fırka'nın beklenenin üzerinde güçlenmesine örnek vermek gerekirse, İstanbul ve İzmir'deki belediye seçim sonuçları gösterilebilir. İstanbul'da Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 35.942 oyuna karşılık Serbest Fırka 12.888 oy almış ve 250.000'in üstünde bir kitle de seçime katılmamıştır.⁸⁸ İzmir'de aradaki fark daha azdır. Cumhuriyet Halk Fırkası 14.624, Serbest Fırka da 9.950 oy almıştır. Oy verme işlemi onsekiz gün sürdüğü halde İzmir'de seçime katılma oranı yüzde 35'tir. Serbest Fırka en büyük başarıyı valinin gerçekten özgür bir oy verme ortamını yarattığı ve sandık görevlilerinin hukuka uygun hareketini sağladığı Samsun ilinde kazanmıştır.⁸⁹

87 Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hattıraları*, 2. Baskı, İstanbul, Baha Matbaası, 1969, s. 93.

88 Weiker, a.g.e., s. 114.

89 A.g.e., s. 115.

Serbest Fırka'nın bu başarısı ve daha önceki üç muhalefet hareketinin tasfiyesi, 1930'dan sonra da kültürel devrimlere devam edecek olan iktidarın orduya dayanma gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. 1923'ten itibaren gerçekleştirilmeye başlanan üstyapı değişiklikleri Batılı üslubu yeterince benimsemiş sivil bürokrasiye dayanamayacağına göre, ordunun esas dayanak olarak görülmesi normaldir. Birinci Grup-İkinci Grup ile Cumhuriyet Halk Fırkası-Terakkiperver Fırka mücadeleleri ve 1930'a kadarki değişiklikler sürecinin, gelişimler için sivil bir kadro hazırladığı açıktır. Ancak Cumhuriyet Halk Fırkası'nda gizli bir muhalefet ihtimali partinin gelişimlerin kökeni olarak görülmesini daima engellemiştir. Demokrasiye yönelişi parti içinden çıkartma düşüncesinin gerçekliği ve bunun için belirli bir hoşgörü gerekliliği, partiyi yapılan işlerin temel dayanağı olarak görmeme düşüncesinden kaynaklanır. Söz konusu yaklaşım 1935'te partinin iç yapısının otoriterleşmesi dönemi için geçerli olabilir. II. Dünya Savaşı'nın parti etkisini daha ileri ölçülere vardırması partinin önplana getirilmesi olarak yorumlanabilirse de, fonksiyon farklılaşmasının gelişmiş olmadığı ve ordunun askerî gerekçelerle ekonomik kararları etkilediği düşünüldüğünde, yürütülen politikada ordu etkisi tartışma götürmez derecede açıktır. Birtakım hukukî değişiklikleri gerçek durumları yansıtmıyormuşçasına yorumlayarak yapılan tahliller geçerli olmaz. Ordu içinde 1950 döneminde de iktidar lehine ve aleyhine örgütlenmeler olması gerçeği de, ordunun politika dışı olmadığına göstergelerindendir. 1950'ye kadar tartışmasız bir biçimde Türk siyasal hayatında başat güç olan ordu,⁹⁰ bundan sonra, daha önceki değişikliklerin savunuculuğunu ve geliştiriciliğini değil, yeni durumun ortaya çıkardığı işlevleri yüklenmiştir.

II. Dünya Savaşı sırasında, özerkliği kanunla kaldırılan

90 Harris, *The Middle East Journal*, Cilt XIX (Winter 1965), s. 66.

Genelkurmay Başkanlığı Başbakanlığa bağlanmış, 1949'da da Milli Savunma Bakanlığı'nın bünyesi içine alınmıştır. Bunları, bir önceki paragrafta belirtildiği gibi, ordunun politika dışı durumu olarak nitelemek yanlış görünmektedir.

1945'de oluşturulan muhalefet hareketleri içine, eski dönem muhalifleri de çekilmek istenmiştir. Rauf Orbay'a İnönü tarafından muhalefet partisi kurması önerilmişse de, Orbay bu teklifi reddetmiştir. İkinci Grub'un önderlerinden Hüseyin Avni Ulaş da, Milli Kalkınma Partisi'nin üç kurucusundan biridir. Ama bir ay içinde partiden ayrılmıştır. En etkin muhalefet partisi durumuna gelecek olan Demokrat Parti (DP) hareketinin içinde birçok eski Serbest Fırkalı vardır. DP'liler meslekleri açısından CHP'lilerden önemli ölçüde değişik olmalarına mukabil entelektüel kesime en az onlar kadar dahildirler.⁹¹ Türkiye'de tüm düşünce akımlarınca kabul gören 1945 sonrası yorumları benimseyenlerin büyük çoğunluğu, DP hareketi içinde sivil bürokrasinin de olduğunu belirtmişlerdir.⁹² Bu dönemde Batı toplumları ile aynı blokta yer almak da demokratlaşmanın şartlarını hazırlamıştır. Ancak bunun etkisini abartmamak gerekmektedir. Yeni dönemde de, CHP politikasıyla arasında Serbest Fırka ile CHP arasında varolduğundan daha fazla ortak nokta bulunan muhalefet, 1945'e kadar parti politikasının sorumluluğuna ortak olan bir parti-içi grup muhalefeti oluşturmuştur. Bu gruba bu nedenle evvelkilerden daha hoşgörülü davranılmış olması normaldir. Bir başka husus da DP hareketinin bir muhalefet hareketi olarak kalacağını sanılmış olması, iktidara yönelik bir hareket sayılmamasıdır. DP'ye karşı sınırlı tahammülsüzlüğün etkileri, 1961 Anayasası'nın yarattığı kurumlarda gözlemlenebilir. Bu anayasayla iktidar partisi birtakım bağımsız

91 Frey, a.g.e., s. 389. .

92 Metin Heper, *Bürokratik Yönetim Gelenegi*, Ankara, ODTÜ Yayını, 1974, s. 118.

kurumlarca sınırlanmaya çalışılmıştır. Aslında 1924 Anayasası'nın meclis hâkimiyetine sınır tanımama ilkesi, Atatürk'e rağmen oluşturulmuştur. Meclisin halkın belirleyiciliğine bırakıldığı 1950-1960 arasındaki olaylar, Atatürk'ün 1920 sonrasındaki sınırlamalarından daha ölçülü birtakım kayıtlar getirilmesi sonucunu doğurmuştur. 1924'de istenip de oluşturulamayan tedbirlerin 1961'de alınabildiği görülmüştür. Bununla da ordunun ve CHP'nin belli bir çizgiyi izlediği, karşıt grubun da ona koşut bir gelişim gösterdiği saptanabilir.

Bir ilginç durum da, partililerin anayasal güvenceye kavuşturulmasının ilk kez Millet Partisi tarafından savunulmuş olduğudur.⁹³ Bu da bir anlamda İslâmcı hareketin Batıcılığı'nın göstergelerindendir. Yani daha genel düzeyde belirtmek gerekirse, her hareket mevcut durumlar çerçevesinde kendi varlığını korumak amaçlı tavır almış, diğer (genel) özgürlükler sorunu üzerinde durmamıştır. CHP'nin demokratlıkla anayasallığı ayrı ayrı mütalaa etmesi⁹⁴ ve anayasal durumu savunması, DP'nin de yaptıklarını özgürlük çerçevesinde değil de mevcut hukuk çerçevesinde mütalaa etmesi, özgürlük paradoksunu açıkça ortaya koymaktadır.

Kendi gruplarıyla sınırlı bir özgürlük anlayışını savunanların, en etkin silahlı güçten faydalanmaya çalışmaları kadar doğal bir şey düşünülemez. Örgüt olarak Türkiye'de yapılanların savunmasını ve geliştirilmesini amaçlayan ordunun da politika dışı durması sözkonusu değildir. İşte bu iki neden gelecek bölümlerde ele alınacak olayların kaynağı olacaktır.

93 Feroz Ahmad, *The Turkish Experiment in Democracy: 1950-1975*, London, Billing and Sons Limited, 1977, s. 26.

94 Ali Fuat Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, çev. M. Ali Sebük ve İ. Hakkı Akın, İstanbul, Çeltük Matbaacılık Koll. Şti., 1966, s. 69.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
**SINIRLI ÖZGÜRLÜĞÜ GENİŞLETME ÇABASI:
DEMOKRAT PARTİ HAREKETİ**

Ordunun politika ile ilişkisini artıran olaylardan biri de Fevzi Çakmak'ın emekliye sevk edilışıdir.⁹⁵ Kendine bağlı subayların bundan hoşnutsuzluk duymaları normaldir. Zaten çok etkin bir kişiliği olan, tabu konumundaki Atatürk'ten sonra ordunun siyasal konulara dolaysız karışma eğilimi gözlemlenebilir. Bu bölümde konu edeceğim subayların, daha doğrusu 1950 sonrası olaylarda etkin olan subayların istisnasız hepsi, Atatürk döneminin başlangıcından itibaren, 1938 öncesini tartışmasız şekilde müspet olarak nitelemişlerdir.⁹⁶ Çakmak'ın emekliye sevk edilışı ve Atatürk sonrası durum, orduyu bütünüyle belli bir politikanın destekçisi olmaktan çıkarıp çelişik eğilimlere destek yapmıştır. Ordu, geçmiş dönemdeki ölçüde, fakat daha farklı bir biçimde etkileyicilik işlevini sürdürmüştür.

DP, devletçilik ve laiklik görüşleri sınırlı bir biçimde

95 A.g.e., s. 152.

96 Bu konuda iki örnek için bk: Dündar Seyhan, *Gölgedeki Adam*, İstanbul, Hür Dağıtım, 1966, s. 16, 42.; Sadi Koçaş, *Atatürk'ten 12 Mart'a*, Cilt I, İstanbul, Tomurcuk Matbaası, 1977, s. 114.

CHP'den farklı olmakla beraber, CHP'nin altı okunu benimsemişti.⁹⁷ CHP de çok partili döneme girildikten itibaren bu konularda ve devrimcilik ilkesi üzerinde hoşgörölü davranmaya başlamış, hattâ özel sektörü ve dinî inançları kuvvetli olanları yatıştırmak için 1950 seçimlerini kazandığında altı ilkeyi Anayasa'dan çıkaracağı taahhüdünde bulunmuştur.⁹⁸ Recep Peker 1947'de Büyük Doğu'yu kullanmaya çalışmış,⁹⁹ Ticanilik belli ölçüde CHP tarafından güdümlenip Pilavoğlu aday gösterilmiş,¹⁰⁰ Millet Partisi'nin kapatılması olayında CHP sınırlı bir biçimde de olsa partinin savunmasını üstlenmiştir. 1949 sonrası fiili uygulamaları da bu düşüncenin somut temelleridir.

CHP ve DP yakınlaşması askerlerin parti eğilimlerini değiştirebilmiş, 1946 yılındaki seçim hileleri askerleri iktidara karşı tepkiye yöneltmiş¹⁰¹ ve ihtilâl amaçlayan teşkilâtlar kurulmaya başlanmıştır. İttihat ve Terakki döneminde görülen fakat asker paşaların tasfiyesinden beri ortaya çıkmayan, dolaysız müdahale amaçlı hareketler başlamıştır. 1950'den hemen sonra İsmet İnönü'ye de bu tür tekliflerin yapılmış olması¹⁰² orduda ikili eğilimin sözkonusu olduğunun göstergelerindendir. Bir başka deyişle, değişik görüşler ordudan destek bulmuş, 1924 olayları sırasındaki gelişmelere benzer bir durum oluşmuştur. Bu dönemde daha sonraları da gözlemlenen bir olgu ortaya çıkmakta, komitelerde başkanlar

97 Başgil, a.g.e., s. 62.; Seyhan, a.g.e., s. 22.

98 Alımad, a.g.e., s. 23, 30.

99 Necip Fazıl Kısakürek, "Babıalı", Milli Gazete, 27 Mart 1975.

100 Nusret Kirişoğlu, 12 Mart: İnönü-Ecevit ve Tahkikat Encümeni Raporu, İstanbul, Baha Matbaası, 1973, s. 111.

101 Özbudun, a.g.e., s. 15.; Abdi İpekçi ve Ömer Sami Coşar, İhtilâlin İcyüzü, Cilt I, İstanbul, Toker Matbaası, 1965, s. 15.

102 Orhan Erkanlı, Anılar... Sorunlar... Sorumlular..., 2. Baskı, İstanbul, Baha Matbaası, 1972, s. 5.

en yüksek rütbeliler olmayıp, bu tür kişiler ancak kararlaştırılan ihtilâl başkanlık etmek üzere aranmaktadır.

Ordunun 1950 yılındaki ikili tavrı anlaşılmadıkça demokrasi sorunu doğru şekilde çözümlenemez. Çok partili döneme geçilmeden önce, 1944'de ırkçı-Turancılar baskıya maruz bırakılarak politik örgüt kurmaları olanaksızlaştırılmış, 1946 Aralık ayında da iki sosyalist parti kapatılmıştır. 1949 Kasım'ında da 1948'de kurulan Millet Partisi'nin önde gelen üç lideri tutuklanmıştır. Ordu bunlara karşı tepki göstermemiş, bir kesimi ile DP'nin varlığını korur ve iktidar olmasını amaçlarken, diğer kesimiyle DP iktidarına bile tahammülsüz olmuştur. İktidardan Millet Partisi'nin varlığına karşı yönelen hareketler de Çakmak ve Sadık Aldoğan'ın parti önderleri arasında olmasından, CHP ve DP'nin laiklik konusunda yumuşamalarından ve Millet Partisi'nin yöneliminin belirginlik kazanmasından dolayı, sonuç alıcı nitelikte olmamıştır. Bu üç şartın belli ölçüde ortadan kalkması sonucudur ki, Millet Partisi 1953 yılında kapatılmıştır. Türkiye'de ihtilâl amaçlı teşekküllerin 1954'ten itibaren kurulmaya başlaması, Millet Partisi'nin kapatılması olgusuyla birlikte düşünüldüğünde karşıt güçlerin örgütlenmesine gösterilen hoşgörünün derecesi anlaşılır.

1945'de Rauf Orbay'a İnönü'nün parti kurma teklifinde bulunması, CHP'nin yumuşamasının bir başka belirtisidir. DP de Fahri Belen ve Seyfi Kurtbek'i kabineye alarak orduyla temasları onlar vasıtasıyla yürütmüş, bir yıl sonra onlar kabineden uzaklaştırılınca ordu ile diyalogu kopmuştur.¹⁰³ Halk kitlelerine ve mahalli aydınlara daha fazla açık olan DP, zaten başından beri asker aydınlarla daha az ilgiliydi. Demokratik gelişme halk kitlelerine belli ölçüde yakınlık gerektirdiğinden, her iki partinin de asker aydınlarla ilişkisi azalmış, temelde

103 Harris, *The Middle East Journal*, C. XIX, (Spring 1965), s. 169.

sivil aydına dayanan hareketler önplana çıkmıştır. Bu eğilimi 1954'ten sonra giderek artan bir biçimde görmek mümkündür. 1957 seçimi öncesinde tasarlanan ihtilâlin İsmet İnönü'ye bildirilmesi ve İnönü tarafından reddedilmesi,¹⁰⁴ askerî kesimin bağımsız niteliğini gösterdiği gibi, sonraki hareketlerin daha bağımsız olmasını da etkilemiştir.

1950 sonrasında ilk teşkilâtın 1954'te kurulması, 1957'ye kadar askeraydınlar hareketinin ana noktalarıyla sivil aydınların güdümünde olması, bu tarihten sonra ise sivil akımlardan bağımsız hareket eğiliminin artması, 1960 Darbesi'nin seçimi yaptırmayı amaçlamasının anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Bu konuda bilinenlerden, 1960 sonrasında ordu içinde bazı daha bağımsızlık yanlısı eğilimlerin ortaya çıkış nedenleri de çıkartılabilir. Bağımsızlık yanlısı eğilimin en önemli örneği 1957 seçimlerinden sonra ortaya çıkan Dokuz Subay Olayı'dır.

1957 seçimi öncesinde kurulan üç ihtilâl teşkilâtından ikisi 1957'de birleşmiştir.¹⁰⁵ Üçüncü komite olan, Sadi Koçaş'ın başkanı bulunduğu grupla yapılan birleşme teşebbüsü sonuç vermedi.¹⁰⁶ Birleşen iki grup, başkanlığa Faruk Güventürk'ü getirdiler.¹⁰⁷ Bu ihtilâl komitesi gelişmeye çalışırken, Samet Kuşçu adında bir subayla temasa geçildi. Ama onun komiteye alınmaması kararlaştırıldı. Kendine oyun oynandığını zanneden Kuşçu, örgütü ihbar etti. Bunun üzerine komite başkanı Faruk Güventürk'ün de içinde bulunduğu dokuz subay tutuklandı. Bu nedenle komite dağıldı ve 1958 yılında Koçaş inisiyatifi ele aldı. General Necati Tacan'a teklif edilen komite liderliği kabul edildiyse de onun kalp hastalığı nedeniyle ölmesi

104 Seyhan, a.g.e., s. 64.

105 İpekçi ve Cosar, a.g.e., s. 48-49.

106 A.g.e., s. 54.

107 A.g.e., s. 49.

üzerine, ihtilâl liderliği 1959 Şubat'ında Cemal Gürsel'e kabul ettirildi.

İhtilâli kararlaştıranlar arasında da görüş ayrılıkları vardı. 1957 seçimi öncesinde de ihtilâle taraftar olmayanlar gibi, Gürsel'in dahil olduğu bir grup da DP'nin doğru yola girebileceği ümidindeydi. 1959'da da ihtilâl sonrası için değişik görüşler vardı. Vehbi Ersü'nün içinde bulunduğu bir grup geçici iktidarı savunurken, Alpaslan Türkeş'in dahil bulunduğu grup sürekli iktidarda ısrar ediyordu.¹⁰⁸

Burada üzerinde önemle durulması gereken konu, 1957 seçimlerinde CHP'nin gerek oy oranı gerekse mecliste temsil oranı bakımından çok daha başarılı olmasına rağmen, 1957'den sonra ihtilâl hazırlıklarının giderek artmakta olması ve askerler arasında ihtilâl sonrası durumun tartışılmaya başlanılmış bulunmasıdır. Bu durum askerî hareketin bağımsız niteliğinin bir başka göstergesi olduğu kadar, askerî hareketin demokrasiyi korumayı amaçlamadığının da kanıtıdır. DP'nin son zamanlarında, 25 Mayıs 1960 günü Eskişehir'de Menderes'in Tahkikat Komisyonu'nun görevinin bittğini belirtmesine¹⁰⁹ ve Mayıs 1960'da İstanbul ve İzmir'de seçimlerin yakın bir gelecekte yapılacağını söylemesine¹¹⁰ rağmen ihtilâlden vazgeçilmemiştir. 1957'den beri de bir kısım ihtilâlcı subaylar CHP ile ilişkilerini devam ettirmişlerdir.¹¹¹

Türkiye'de üniversite öğretim kadrosu aktüel anlamda politika ile doğrudan ve aktif biçimde ilgilidir. Öğrenci olayları belli ölçüde bu kadronun etkisiyle gelişmiştir; ve bu olaylar askerlerin bir an evvel müdahale yapmaları sonucunu do-

108 A.g.e., s. 124, 128.

109 Ahmad, a.g.e., s. 66.

110 Walter E. Weiker, *The Turkish Revolution, 1960-1963, Aspects of Military Politics*, Washington, D. C., 1963, s. 19.

111 İpekçi ve Coşar, a.g.e., s. 129.

gürmuştur. Öğrenci olayları spontane olaylar da olmayıp, CHP ile belli ölçüde ilgili olan olaylardır. Yani mevcut iktidarın devrilmesi amacındaki ordunun, CHP ve öğrenci gençlikle öğretim kadrosunun birleşmesi sözkonusudur. Günün temel sorunu da budur. Demokrasiyi korumak amaçlandığından, DP'nin antidemokratik ve anayasal olmayan eğilimleri tartışma konusu yapılıyordu. DP iktidarının yanlış tutumları ile 1924 Anayasası'nın eksiklikleri ve yanlışlıkları ayrımı yapılmadan durum eleştirilmiştir.¹¹²

27 Mayıs Darbesi'nin arkasında yatan sebepler, yanlış olarak, genellikle laiklik ve demokrasi dışı yönelim, belli ölçüde de ekonomik politika çerçevesinde formüle edilmiştir. Ancak laikliğe aykırı olarak nitelenen bazı eğilimleri CHP de desteklemiştir. İhtilâl amaçlı örgütler kurulduğunda da, sonraları bunların meşruluğunun temel dayanağı olarak kabullenen Tahkikat Komisyonu kurulmuş değildi. İhtilâlin demokrasiyi değil, sınırlı özgürlüğü amaçladığı ortada idi. Çünkü CHP içindeki sol eğilimliler de İslâmcı ve Türkçüler'e özgürlük amaçlamamışlardı. Yani temelde CHP ile DP'nin özgürlük anlayışları özdeşti. Ancak özgürlüğü savunulacak grup konusunda tavırları değişti. CHP mevcut aydın muhalefeti'nin özgürlüğünü korumayı amaçlarken, iktidardaki partiyi aynı zamanda başka gruplara, örneğin İslâmcılar'a özgürlük tanıdığı için suçluyordu. Aslında DP de İslâmcılar'ın özgürlüklerine karşı idi. Kaldı ki, demokratik olmama eleştirisi ile belli bazı gruplara özgürlük tanıma eleştirisi birbiriyle çelişiyordu. Bu konuyu tarihsel sürekliliği içinde daha doğru kavramak için, 12 Mart sonrası seçimlerde Milli Selâmet Partisi'ne (MSP) gösterilen hoşgörünün gerekçesi irdelenmelidir. O dönemde Adalet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi, MSP'yi muvazaa

112 Mümtaz Soysal, *Dinamik Anayasa Anlayışı: Anayasa Diyalektiği Üzerine Bir Deneme*, Ankara, Sevinç Matbaası, 1969. s. 10.

partisi olarak nitelerken, etkin askerî çevreler partiye ilişmemişlerdir. Belli bir zaman aralığında iki grup için de söz konusu olan bu çelişik tavır Türkiye’de olayların alışlagelmiş biçimde açıklanamayacağını bir göstergesi olduğu kadar, halkın demokratlaşma sürecini geliştirmesinin de bir başka örneğidir.

Yukarıda anlatılanlardan çıkarılmak gereken sonuç, o dönemdeki tartışmaları güncelliği içinde değerlendirme gereğidir. İki konuyu ayrı mütalaa etmek gereklidir: Aydınların o dönemde inandıkları ile olayların objektif niteliği. Açıktır ki, yapılan hareket Batılı anlamda demokrasi ve laikliği korumak amacıyla yapılmıştır. Ancak demokrasi ve laikliği koruma sonucuna ulaşmamıştır. 1961 seçimleri ve sonrası, 1960 öncesinden daha az demokratiktir. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri, 1960 öncesinde Hüseyin Nail Kubalı’nın üç ay vekâlet emrine alınmasına mukabil Milli Birlik Komitesi’nin uyguladığı 147’ler tasfiyesidir.

Orduda subayların ekonomik durumu da ihtilâl gerekçesi olarak nitelenmiştir. Subaylar 1950-1960 arasında statü ve prestij açısından en alt noktaya gelmişlerse de, subayların durumu Cumhuriyet döneminin başından beri zaten sürekli bir biçimde gerilemektedir. Oysa Osmanlı toplumunun son zamanlarında subay maaşları oldukça yüksekti. İkinci bir nokta da, CHP ve DP’nin 1957 sonrasında askerlerin yaşam koşullarını düzeltmek çabasında olmalarıdır. DP 1960 Mayıs’ında Meclis’e bu konuda teklif getirmişti.¹¹³ Bu alanda da Jön Türk hareketlerinin ve Cumhuriyet’in reformcu olarak nitelenmesi daha sonraki dönemin reformcu olduğu değerlendirmesini olanaksız kılmakta; darbeleri yaşam güçlüğünden kaynaklanan ve bu nedenle de reformist tepkiler olarak ta-

113 George Harris, "The Causes of the 1960 Revolution in Turkey", *The Middle East Journal*, Cilt XXIV, (Spring 1970), s. 450.

nımlayan açıklamalar tarihimizce olumsuzlanmaktadır.

1960 yılında İnönü'nün askerleri hükümetin kanun dışı emirlerine uymamaya yöneltmesi¹¹⁴ iktidarın demokrasi sınırını aştığı suçlamalarının muhalefet partisi için de söz konusu olduğunu gösterir ve DP'nin demokrasiye aykırı olarak nitelenen davranışlarına belli ölçüde makul bir gerekçe sağlar. CHP ve soldaki örgütler ve kişiler için yakın bir zamana kadar -bazıları için hâlâ- demokrasi, askerî müdahale ve din söz konusu olduğunda, şeklidir. Bu tarz bir yaklaşımın 1960 öncesini antidemokratik olarak nitelemesi de, DP'nin dinsel muhalefete özgürlük sağladığı saptamaları da yanlış ve çelişkilidir.

Bu çelişkiler ve yanlışlar tüm grupları karşılıklı olarak özgürlük konusunda sınırlı tutumlara yöneltmiştir. DP muhalefetin iktidar olabilirliğinin önkoşullarını kabullenmezken, CHP de halkoyuna muhalefetin iktidar olma güvencesinin ötesinde sınır koymaya çalışmış; Türkiye'de demokrasi hareketleri de belli bir sınıfa dayanmadığı, toplumsal bir temeli olmadığı için tutmamış, iktidar darbe yoluyla kolaylıkla değiştirilebilmiştir. Bunlara bir de kemikleşmiş düşünce farklılaşmasının oluşmaması ve iktidara yönelik tüm hareketlerin aydına dayanması gerçeği eklenirse, Türkiye'deki politik istikrarsızlık daha doğru değerlendirilebilir. Çoğu kereler ilk halk hareketi olarak nitelenen DP olayı, katılanlar ve destekleyenler tarafından dahi sadece halka dayandığı için eleştirilmiş,¹¹⁵ başka dayanaklar araması gerektiği savunulmuştur. İlk defa halk tabanlı hareket oluşturmaya çalışanlar, 1960 sonrasında etkin çevreler ve tabakalarla ilişki içine girip

114 Harris, *The Middle East Journal*, Cilt XXIV, (Spring 1970), s. 451.

115 Samet Ağaoğlu, *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri: Bir Soru*, İstanbul, Baha Matbaası, 1972, s. 229.; Rıfık Salim Burçak, *Yassıada ve Öncesi*, Ankara, Çam Matbaası, 1976, s. 36-38, 308; Başgil, a.g.e., s. 147-168.

halk desteğini ikinci plana atmışlar, yani temelde bir aydın hareketi biçiminde oluşan eylemin bu niteliği giderek artmıştır. 12 Mart ve daha sonraki olaylar konunun somutlanması bakımından anlamlıdır. Bu tür olayların temelinde, 1960 Darbesi'nin DP'ye öğrettiklerinin yanında, 1961 Anayasası'nın aydın etkinliği artırıcı müesseselerinin de objektif etkisi vardır. Zaten çok daha genel biçimde, dinci aydından sosyalist aydına kadar -belli ölçüde ikincisinin ağırlıkla ortodoks olmasından kaynaklanan- tüm gruplar ordunun en azından bir kısmını kendi yanlarına çekmeden hareketlerinin başarılı olamayacağı noktasında birleşmişlerdir. Zaten bu nedenle ve bunun sonucu olarak, bağımsız eğilimli Türk ordusu Türkiye'deki demokratlaşma sürecini sekteye uğratmış, ülkemiz içinden çıkılması güç bir bunalıma sürüklenmiş ve asker müdahaleleri büyük ölçüde benzeşmeye başlamış, adeta her olay aynı gelişimin bir başka biçimde tekrarı olarak yaşanmıştır.

BEŞİNCİ BÖLÜM
**ÖZGÜRLEŞME SÜRECİNE TEPKİ:
27 MAYIS DARBESİ'YLE ORTAYA ÇIKAN
SORUNLARI ÇÖZÜMLEME DENEMESİ**

*A. 27 Mayıs darbesinde somutlanan
aydın birlikteliği ve aydın çatışması*

Türkiye'de halk destekli olmayan, kendi mantık çizgisinde süreklilik arzedен politik hareketler, halkın bu çerçeveye tepkisini sınırlayıcı nitelikte bir yapı oluşturmaya iki kez teşebbüs etmiş; ilkinde başarılı olamamasına rağmen, ikincisinde önemli mevziler elde etmiştir. Birinci Meclis'te meclis hükümetini önleme çabaları, İkinci Meclis'te de yürütmeye önemli yetkiler verdirme girişimi sonuçsuz kalmış, 1960 darbesiyle ise halkoyuna ortak getirilmesi başarılmıştır. Bu farklılık ve paralellikten kalkarak vurgulamak istediğim olgu, 1920 ve 1960 sonrası olaylarının ortak yanıdır. 1946'ya kadar otoriter yönetimin sürdürölüp ondan sonra da belli ölçüde özgürlüğe müsamaha gösterilmesi, özgürlüklerin her an sınırlanabileceğine duyulan güvene bağlanabilir. 1950-1960 arasının bu anlamda özgül bir durumu vardır. Bu ortam özgürlük için belli bir olanak yaratmışsa da, bundan faydalanma esnekliği gösterilememiştir. 1950'ye kadar muhalefet, güvencisi

olmadığından hep tasfiye edilmiş, 1961 sonrasında güvencenin varlığı muhalefete belli ölçüde hoşgörölü davranılmasının gerekçesini oluşturmıştır. Ama, yine de güvencenin ölçüsü tartışma konusu olduğundan, teknik anlamda radikal denilebilecek sert askerî hareketler ortaya çıkmıştır.

Türkiye’de Tanzimat’tan beri aydının temel görevi devleti kurtarma biçiminde anlaşılmıştır. Bu görev bilinci süregiderken, tüm aydın grupların birbirine yakın biçimde anladıkları “uluslaşma” görevi gündeme gelmiştir. 1960 Darbesi’ni de bu gelişim çerçevesinin dışında algılamamak gereklidir. Bu bütünsellik ve birlikteliğin en çarpıcı örneklerinden biri de Türkiye’deki en Batılı grubun, sol nitelikteki öğrenci aydınların, din konusunda kendi anladıkları şekliyle önemseyici ve benimseyici tutumudur.¹¹⁶ Her ne kadar bu iki tavır zaman içinde değişecekse de, üzerinde durduğum dönem açısından konunun bu biçimde konulmasının yanlış olmadığı kanaatindeyim.

En azından Türkiye’de düşüncelerini ifadelendirebilen grupların özdeş nitelikleri açısından, objektif planda 27 Mayıs Darbesi’nin fikrî bir platform olduğu iddia edilemez. Tarihi ile düşünsel düzeyde ilgisi kesilmiş, ilişkili oldukları iddiasındakilerin ise susturulmuş olduğu bir toplumda tarihsel birikimden faydalanılamayacağı açıktır. Batı hakkındaki bilgisinin *Ak Zambaklar Ülkesinde*’den ileri gitmediği anlaşılan asker hareketinin, kendisinden pek farklı olmayan belli bir sivil aydın grubuna dayanarak, reformist nitelikte bir gelişime başlangıç teşkil edebileceği de düşünülmemelidir. Kaldı ki, 27 Mayıs Darbesi’nin en önemli eksiğinin sivil aydınlardan kopuk oluşturulmasında yattığı düşünülürse, tanımlamalarda daha dikkatli olunması gerekliliği ortaya çıkar.

116 Özer Ozankaya, *Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Yönelimleri*, Ankara, Sevinç Matbaası, 1966, s. 161.; Ahmet Taner Kışlalı, *Öğrenci Ayaklanmaları*, Ankara, Bilgi Basımevi, 1974, s. 187, 189.

Teorik düzeyde askerî hareketler genellikle temelli bir değişikliği amaçlayan ve amaçlamayan hareketler olarak ayrılmışlardır.¹¹⁷ Zaman zaman da, temel değişiklikleri amaçlayanlar, iki alt bölümde reformist ve devrimci olarak nitelenmiştir. Saray darbelerinden ayrı biçimde değerlendirilen bu tür ihtilaller, gelişmiş ülkelerde azgelişmiş ülkelere oranla seyrek görülmektedir. Batı'da geliştirilen tezler temelde ordunun gelişmiş ülkelerde tutucu, azgelişmiş ülkelerde ise ilerici işlevi olduğunda birleşmekte; Türkiye'de bu tezin etkisi altında kalındığında, ülkemizi bir başka ülkenin belli bir dönemine örneğin 1949 öncesi Çin'e benzetenlerin orduyu esas aldıkları gözlenmektedir. Genellikle yanlış biçimde Tanzimat Batıcılığı ile Cumhuriyet Batıcılığı arasında köklü farklar arayanlar, çelişik olarak, ordunun işlevi konusunda her iki dönem için de ilerici sıfatını kullanmaktadırlar. Bu, daha önce belirttiğim düşünsel ortodoksluktan kaynaklanmaktadır. Lenin'in 1908 Darbesi'ni burjuva devrimi olarak nitelemesi ve devrim için ordunun bir kısmının ele geçirilmesi zorunluluğunu belirtmesi, Türk sosyalistlerini, orduyu Batı değerlerinin getirilmesi ve geliştirilmesindeki temel dayanak sayma eğilimindeki Batıcılar'a yaklaştırmaktadır.

Bu nedenle de ordunun işlevi genellikle müsbet nitelemelere konu olmuş, Türkiye'de ekonomik ve sosyal düşünce belli bir noktaya ulaşana kadar ordu devrimci, ulaştıktan sonra da reformist olarak nitelenmiştir. Kültürel değişikliklerin önemini azımsamamak gereklidir. Ama bunların gerçekleşme derecesi ve temel gelişimlere etkisi nazar-ı dikkate alındığında, Türkiye'deki ordu müdahalelerini reformist olarak nitelemek bile zor görülmektedir. Türkiye'de ordu hareketleri her politik hareketi sınırladığı gibi, reformist hareketi de sınırlamıştır.

27 Mayıs sırasında bir kısım subayın, seçime giderek iktidarı

kazanan partiye devretme eğilimi bilim kadrosunun tepkisiyle karşılaşmıştır. Tüm DP milletvekillerini tutuklamadıkça meşruluk temellerinin kalmayacağını belirtmesi üzerine, subaylar, bu doğrultuda hareket ettirildiler.¹¹⁸ Daha önceki iktidarın demokrat olarak nitelenmemesi gerektiğini belirten çevrelerle, sonradan oluşan yeni ortamı yeterince demokratik bulmayan çevreler aynı idi. Bir başka deyişle, mücadele eden gruplar değişmiş, seçim sonrasında iktidarın DP'ye bırakılması olanağı ortadan kaldırılmıştı. Yani 27 Mayıs'tan önce hükümetin değişmesi ve seçimin garanti altına alınması halinde 27 Mayıs İhtilâli'nin yapılmayacağı¹¹⁹ düşüncesini olaylar olumsuzluyordu. Demek ki, mevcut iktidarın temel desteklerinden olan sivil kanadın etkin bir kesimi demokrat ve anayasal bir ortamı değil, geçmiş dönem iktidarının tasfiyesini amaçlamıştı. Orduyu da fiili olarak o noktaya getirmişti. 27 Mayısçı güçlerin bu tutumundan sonraki gelişmeler mücadelenin taraflarını değiştirdiği gibi, ordu içindeki kimi taraflar zaman zaman DP tabanından destek görmek için DP'ye karşı hoşgörülü bir tavır içine girmişlerdir. Bir kesim önce partileşmeye çalışmış, bu mümkün olmadığında da Adalet Partisi (AP) ve Yeni Türkiye Partisi'ni (YTP) teşvik etmiştir.¹²⁰ Diğer kesim ise AP ve YTP'ye karşı, o dönem için orduda etkin olan gruba karşı davranışından daha hoşgörülü tutum takınmıştır. Bu da belli ölçüde Türk düşünce hayatında ayrımlanmaların açıklık kazanmamasından kaynaklanmıştır.

27 Mayıs incelemelerinde bu temel değişme dışındaki gelişmeleri yerli yerine oturtabilmek için, 27 Mayıs sonrasındaki aydın gruplar arası mücadeleleri somut düzeyde de incelemek

118 Burçak, *a.g.e.*, s. 187; Ahmad, *a.g.e.*, s. 162.

119 Emin Aytekin'in görüşleri için bk: Nazlı Ilıcak, "27 Mayıs'ı 15 Yıl Sonra Anlatıyorlar", *Tercüman*, 22 Nisan 1975.

120 Suphi Karaman'ın görüşleri için bk: Ilıcak, *Tercüman*, 9 Mayıs 1975.

gereklidir. Üyelerinin bir kısmının yurtdışına gönderilmesine kadar Milli Birlik Komitesi'nin (MBK), yaptığı iki önemli eylem, ordu ve üniversite tasfiyesidir. MBK yönetimi sırasındaki ordu tasfiyesi reform amaçlı bir hareket olarak nitelense de, tasfiyeye tâbi tutulanların ve onların yerlerine getirilenlerin MBK'nin orduyu kendi otoritesi altında tutmasını sağlayacak tarzda seçilmemesi ve Komite'nin bir kısmının sürekli iktidarı amaçlaması dikkate alındığında reform nitelemeleri anlamlı olmamaktadır. Salt ordu reformunun zorunlu bir eylemi olarak mütalaa olunsa da, gidenlerin 27 Mayıs Darbesi'ne karşı tavır takınmaları, gelenlerin ise 27 Mayısçı eğilimleri benimsemeleri yüksek ihtimaldir. Eminsu'lar sonraları Gümüşpala'nın kurduğu AP'yi desteklemişler, fakat etkin bir kitle hareketi ortaya koyamamışlardır.¹²¹ Kalanlar ise 27 Mayıs ilkelerini gerçekleştirme amaçlı hareketlerin içinde olmuşlardır.

Eminsu hareketi, ordu içi gelişmeler açısından taşıdığı öneme rağmen, o günkü eğilimler tarafından darbe konusunda karşıt görüşler ifade edilemediğinden mesele yapılmamış, olağan bir hadise olarak karşılanmış ve daha sonra siyasi iktidarların ordu içi düzenlemelerine meşruiyet kazandırmıştır. Asıl üzerinde durulan ve sivil aydın kadrosu tarafından ilk etkin muhalefetin oluşturulmasına yol açan olay, 147 öğretim üyesinin üniversiteden uzaklaştırılmasıdır.¹²² Bu olay, 27 Mayıs sonrasında darbeyi yapan güçlerle benimseyenler arasındaki ilk sürtüşmeyi ortaya çıkarmış, yönetime muhalefet bu olaydan sonra giderek artmıştır. Her ne kadar iki hareket bundan sonra da zaman zaman ortak noktalara varmışsa da, iki ayrı yaklaşım kemikleşmiştir. Bu tür olaylar, seçim gündeme geldiğinde zaten oluşacak olan ayrılıkları daha o günden ortaya çıkarmıştır.

147 öğretim üyesinin çok çeşitli sebeplerle üniversiteden

121 Weiker, a.g.e., s. 130.

122 A.g.e., s. 133.

uzaklaştırılması,¹²³ MBK yönetiminin hoşgörü derecesinin göstergelerindendir. Bu düşünüş biçimi daha sonraki ordu içi mücadeleleri ve ordu-sivil ilişkilerini açıklayıcı mahiyettedir. Temel benzeşmelere rağmen, ayrıntı farklılıkları Türkiye’de ihtilâl sebebi olabilmekte, ordu iktidar uğruna kolaylıkla harekete geçirilebilmektedir. Genellikle yeni önerilerle de ortaya çıkılmamakta, mevcut iktidarın eleştirisi ihtilâl gerekçesi olabilmektedir. Bu da, düşüncede ayrıntı farklılıklarından ihtilâl doğabileceğinin bir başka nedenidir.

Bu nedenle askerî hareketleri salt temel yapısal gelişmelere dayanarak açıklamamak gereklidir. Üniversite tasfiyesinden sonra CHP-ordu arası ilişkilerle AP-ordu arası ilişkiler, daha sonraki müdahalelerin nedenleri oldu. Bir başka deyişle, CHP iktidarı döneminde de askerî müdahale teşebbüsleri süregitti. Zaten 27 Mayıs öncesi ve sonrasında iyi olan CHP-ordu ilişkileri, kısa bir süre içinde değişmişti. CHP, MBK’nin eylemlerinin sorumluluğunu üstlenmek istemedi. Seçim döneminden önce CHP-ordu ilişkilerindeki karışıklıklar, DP hareketinin aydınlara sınır getirmesine tepkiden kaynaklanan 1960 öncesi muhalefetiyle aynı çerçevede değerlendirilmelidir. Seçimin bir an önce yapılarak iktidara gelmenin amaçlanması, CHP’yi, MBK içindeki iktidarı bırakmama taraflıları ile karşı karşıya getirdi. Aslında iktidarda etkin olan MBK içindeki diğer grupla CHP arasında da çelişkiler vardı. İktidarda kalma yanlısı olan bu grubun tasfiye edilmesi bu çelişkinin belirginleşmesini sağladı.

Daha MBK’nin kuruluşu sırasında askerler arasında anlaşmazlıklar oldu. Bir kısım subayın iktidar dışında tutulması daha sonraki müdahale teşebbüslerine yol açtı. Ancak 1960 döneminde iktidara MBK sahip olduğundan, o dönemin olaylarını açıklayabilmek, MBK’nin yapısına bakmakla mümkün olur.

123 Erkanlı, a.g.e., s. 45.

Darbenin hemen sonrasında MBK içinde beş ayrı grup oluştu. Bunlar, Türkeş, Küçük-Madanoğlu, Okan-Köksal, Ataklı ile Havacılar'ın önderlik ettiği dört ayrı gruba ilâveten komite içinde özel bir yeri bulunan Orhan Kabibay'dı.¹²⁴ Bu ayrılmalar daha birinci ayın içinde olmuştu. İktidar olunalı beri bir kısım subay yönetimde kalıp köklü değişiklikler yapılmasını, bir kısmı da seçime gidilmesini savunuyor, önemlice bir kesim de bu konuda kararsız bulunuyordu.¹²⁵ Köklü değişiklik yapmak amacıyla parti kurulması fikri ortaya atıldı ve hattâ bir MBK toplantısında bu konuda karar alındı. Parti kurulması CHP'nin varlığına yönelik bir hareket olmadığı için, normal olarak yeni partinin DP'ye oy verenlerden destek alması gerektiğinden, MBK bütün olarak ve özellikle sonradan "14'ler" adını alacak grubu itibarıyla DP kitlesine karşı yumuşak davranma eğilimine girdi. Olağan demokratik ortama yönelme anlamında tasfiyeci olan grup, CHP'nin karşısına yeni bir muhalif parti çıkarma anlamında da 14'ler Hareketi, DP kitlesine sempatik geldi. Türkeş'in siyasal idamları önlemeyi amaçlayan teşebbüsü bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Temmuz ortalarında, Havacılar Grubu'ndan Halim Menteş'in Türkiye'ye gelmesinden sonra, Küçük-Madanoğlu Grubu'yla Havacılar Grubu önemli ölçüde birbirine yaklaştı.¹²⁶ Okan-Köksal Grubu'nun Türkeş'e karşı tavrı, Türkiye'de olağan demokratik yönetime geçiş eğilimini kuvvetlendirdi. Bu sıralarda 27 Mayıs öncesi ihtilâl amaçlı örgütlerde önemli görevler üstlenenlerin kilit mevkilere tayinlerinin yapılması,¹²⁷ bu ve bundan sonraki olayları etkileyici bir başka mihrakın ortaya çıkmasına yol açtı.

124 Seyhan, *a.g.e.*, s. 89.

125 Erkanlı, *a.g.e.*, s. 143.

126 Seyhan, *a.g.e.*, s. 112, 114.

127 *A.g.e.*, s. 119.

Tasfiye hareketi olmadan önce, tasfiye edilecek grup, durumun kritiklediğini, MBK'de parçalanma olacağını anladı. Karşı tarafın buna teşebbüs etmesinden önce duruma müdahale etmeye karar verdiler. MBK içindeki gruplaşmalar tam netleşmiş de değildi. Bir kere 14'ler Hareketi hiçbir zaman bir blok oluşturacak tarzda davranmamışlardı.¹²⁸ Kalanların bir kısmı da 14'ler içinde, en azından onlara yatkın davranış içinde olan kişilerdi. Tasfiye hareketi bu ondört kişi dışında yedi MBK üyesine de duyurulmadan gerçekleştirildi. Tasfiye hareketinden önce bir kısım MBK üyesi de birleştirici bir rol oynamaya, grupları belli noktalarda ortak çizgiye çekmeye çalışmışlardı. Bir başka şekilde ifadelendirmek gerekirse, MBK içinde bulanık bir gruplaşmadan söz edilebilirdi. Tasfiye hareketinin yöneldiği grup da harekete geçti. Eylül ayı içinde Türkeş, Kabibay ve Erkanlı ile, komite dışından Dünder Seyhan ve arkadaşları karşı grubun tasfiyesi kararını almışlardı. Ancak Kabibay'ın birlik sağlanmasının mümkün olabileceğini düşünmesi nedeniyle bu kararın uygulanması ertelendi.¹²⁹ Kabibay'ın bu tavrı da gruplaşmaların iyice netleşmiş olmadığını, en azından Kabibay'ın gruplaşmaların belirginleşmediğini düşündüğünü gösteriyordu. Kabibay bu düşüncesinde yalnız değildi. Zaten gelecek kısmın başında incelenecek olan, MBK içindeki tasfiye olayının gerekçesi de bu nedenle yanlış temellendiriliyordu. 14'lerin tasfiyeyi amaçladığı duyulduğunda, karşı grup önlemlerini hazırlayıp, ihtilâlin yapılışından altı ay kadar sonra 14 MBK üyesini yurtdışına sürdü.

128 Weiker, a.g.e., s. 132.

129 Seyhan, a.g.e., s. 115.

**B. Aydın birlikteliğinden aydın çatışmasına
yönelişin 13 Kasım 1960 ve 6 Haziran 1961
Olayları'yla somutlanması**

14'lerin tasfiyesi ile Geçici Anayasa da ihlâl edilmişti. Bu sıralarda DP milletvekillerinin tamamının anayasayı ihlâl ithamıyla yargılanmaları başlatıldı. 14'lerin olağan demokratik yönetime geçişte engelleyici hareketlerinin özgürlükçü olmayan tavırlar biçiminde eleştirilmesi ve "Ülkü ve Kültür Birliği" tasarısının 14'lerin antidemokratik yöneliminin göstergesi olarak yorumlanması; Türkiye'deki aydın grupların kendileri dışındaki örgütleri sınırlama geleneğini sürdürdüğünün ve muhalefetin susturulduğu bir dönemde muhalifleri en sert biçimde kendi içinde çelişik bir mantık çerçevesinde eleştirdiğinin sayısız örneklerinden biriydi.

Aslında, 14'lerin Ülkü ve Kültür Birliği tasarısı nedeniyle demokrasiye ters bir tutum içersinde oldukları suçlaması iki bakımdan temelsizdi. Bir kere bu kanun tasarısı on dört üyenin tümü tarafından imzalanmadığı gibi, buna karşılık MBK'nin diğer üyeleri arasında tasarıyı benimsemiş kişiler vardı.¹³⁰ Birliğin başkanının değiştirilemezliği ilkesi de, Ülkü ve Kültür Birliği tasarısının MBK'de konuşulması sırasında kabul edilmemişti.¹³¹ İkinci olarak, Ülkü ve Kültür Birliği 1961 Anayasası ile getirilmeye çalışılan, genel oya bürokratik direnç merkezleri olması amaçlanan kurumlardan bir derece daha özerk kılınmak istenmiş, fakat başkanının hükümet tarafından değiştirilememesi ilkesinin kabul edilmemesiyle de sıradan bir özerk kurum görünümünde bırakılmıştır. Bu durumda da 1961 Anayasası'nın çerçevesine ters düşecek bir kurum

130 Müşerref Hekimoğlu, *27 Mayıs'ın Romanı*, İstanbul, Hilâl Matbaacılık Koll. Şti., 1975, s. 45.

131 Kurtul Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, İstanbul, Gül Matbaası, 1976, s. 139.

olmayacağı ortada idi. Bu nedenle, 1961 Anayasası'nın genel oya ortak getirme eğilimine karşı doğrultuda düşünenlerin eleştirebilecekleri, fakat 1961 Anayasacıları'nın benimsemek durumunda oldukları bir teşebbüstü. Zaten bu girişimin kalanlarca da benimsenmiş olması, sözkonusu benimseyişin ortak eğilim olarak somutlaştığını göstermektedir. Bu olay da, MBK'nin iki kanadının iktidarda kalma süresinde anlaşamamalarına mukabil, iktidar sonrası düzenlemelerde o zamanki demokratik iktidarlara karşı kurumlar oluşturma amacıyla olduklarının göstergesidir. Bu anlamda da DP ve daha sonra da AP'nin muhalefeti sınırlama mantığıyla bağdaşmakta, onunla uyuşmaktadır. Türkiye'nin AP'nin bir kanadıyla ilişki içine girmesi de bu çerçevede düşünülmeli; yeni anayasanın meclis dışı kuruluşlara daha fazla yetki vermemiş olması da, CHP'nin iktidara geleceği konusunda tereddüt bulunmamasına bağlanmalıdır.

Yukarıda belirttiğim çerçevede konuya yaklaşıldığında, ortak düşünce geleneğine bağlı aydın gruplaşmalarının iktidara yönelik mücadelelerinde özdeş düşünceyle hareket ettikleri, davranışlarının benzeştiği söylenebilir. 1960 Kasım'ında tasfiye edilenlerle geri kalanların, CHP'nin ve partisiz sivil aydın kadronun konuya yaklaşım biçimi, soyut düzeyde, temelde özdeşti. Somut olayda, yani 14'lerin tasfiyesinde MBK'nin kalan kanadı, CHP ve partisiz sivil aydınlar aynı biçimde düşünmeye başladılar. İktidara bir an önce sahip olma fikri CHP'yi yeni MBK'ye yakınlaştırmış; 147'ler ve Eminsü Olayı'nın suçu da gidenlere yüklendiği için bu yakınlaşma daha ileri bir noktaya ulaşmıştı. 14'lerin uzaklaştırılmasından sonra iktidarın Silahlı Kuvvetler Birliği'ne kaymaya başlaması da, CHP'yi MBK'ye daha fazla yaklaştırdı. Türkiye'de o dönemin sosyalistlerinin sürekli olarak iktidardan temel reformları yapmasını istemeleri ve asker darbelerini benimsemeleri, oluşmaya başlayan parlamento karşıtlığının soldaki görüntüleridir. 14'lerin

uzaklaştırılmasının “devrimci küçük burjuvazinin makaslanması” şeklinde yorumu¹³² daha sonraki değerlendirmelerin açıklanmasında yardımcı olabilir. Sosyalistlerin görüşlerini de belirtmemin nedeni, perspektif yaygınlığını ve görüş farklılaşmasını vurgulamak, daha sonraki askerî olayların yorumunda solun ırkçı-Turancılar’la, İslâmcılar’ın da AP’yle benzer yaklaşımlarını göstermektir. Aslında, 12 Mart öncesinde Ülkü Ocaklılar’la Dev Gençliler’in darbe anlayışında birleşmelerinin bir temeli olmalıdır ve bu temel 27 Mayıs sonrası ayrımlanmalarda aranmalıdır. İttihat ve Terakki Partisi’nin eyleminin belli ölçüde farklı yorumuna dayandırılan bu ayrı hareketlerin olaylara bakış açısının benzerliği, İmparatorluğun son dönemindeki olaylarla 1960 sonrası olaylar arasında paralellik kurmanın¹³³ dayanağını teşkil etmekte; bürokratik güç merkezlerinin oluşturulması da AP ve İslâmcılar’ın zaten varolan Batılı eğilimlerini güçlendirmeleri yönünde etki yapmaktadır. Bir başka deyişle, 1950-1960 arasında imkân dahiline giren halk tabanlı iktidar eğilimlerinin 1960’dan sonra zayıflamaya başladığı bir gerçeklik olarak ortaya çıkmaktadır.

Sorunu daha geniş boyutuyla irdelemek gerekirse, 14’lerin tasfiyesi işleminin sonraki aşamada, demokrasinin siyasal önşartlarını hazırlamak biçiminde değerlendirildiği görülür. Konunun bu açıdan gözlemlenmesi, farklı politik hareketlerin benzeşme noktalarının tespitinde yararlıdır. 14’ler de bu anlamda MBK’den farklı düşünmemekte, 1950’de başlayan demokratik gelişimin işlerlik kazanamamasının sebeplerini izale etmeye çalışmakta, CHP de aynı anlayışta birleşmektedir. Demek ki, çatışan gruplar 1923 sonrası demokrasinin sıhhatli işlemesi için belli bir geçiş devresi ve belli şartların oluştu-

132 Hükümet Kuvvetsi, 27 Mayıs ve Yon Hareketinin Sınıfsal Eleştirisi, İstanbul, İleri Sanat Matbaası, 1970, s. 255.

133 Kemal Tahir, “Ben de Yazdım”, Milliyet, 22 Haziran 1966.

rulmasını amaçlamakta, ancak süre ve şartlar konusunda değişik düşünmektedirler. Bu da 1960 hareketinin "Neo-Kemalizm" olarak nitelenmesini doğrulamakta, 1960'da asker-sivil bürokrasiye dayanan hareket sapmadan aynı çizgiyi izlemektedir. Bundan sonra ortaya çıkacak AP hareketi bu nedenle daha tahammülle karşılanacak, AP'nin işlemlerine gene bürokratik çevrelerle birlikte ve salt onlarla karşı koyma düşüncesinin belirlediği bir muhalefet anlayışı benimsenecek, bir başka deyişle çalışmanın başında koyduğum çerçevede bir aydınlar mücadelesi Türk politik gelişimine damgasını vurmaya devam edecektir.

Ancak temeldeki genel anlaşmaya rağmen 14'ler tasfiye edilmiş ve o grubun kilit mevkiine getirdiği subaylar buna karşı çıkmamıştır.¹³⁴ Yurttaki kalan gruplar açısından düşünüldüğünde, somutta bir uyum olduğu gözlemlenmektedir. Ordudaki desteğini belli ölçüde yitirdiği gerçeğinin bilincindeki MBK, orduya yeni baştan el atma teşebbüsünde bulunurken, otoritenin kendi elinden çıktığı kaygısından ötürü de sivil idareye geçişin yollarını aramaya başlamış ve bu yönde en önemli adımlardan olan Kurucu Meclis'in açılması için gerekli hukukî çerçevenin hazırlanması amacıyla Gürsel, daha Ekim sonunda Turhan Feyzioğlu'nu MBK'ye danışmadan görevlendirmiştir.¹³⁵ Tasfiyeden önce MBK'nin beşte birinden çoğu Kurucu Meclis teşkiline karşı çıkmış ve Türkeş'le Gürsel bu konuda anlaşamamışlardır.¹³⁶ Kalan grubun güçlülüğü, Türkeş Başbakanlık Müsteşarlığı'ndan alınırken, Madanoğlu ve Köksal'ın emirlerinde askerî kuvvet bulundurmalarında da somutlaşmaktadır. Tasfiye öncesinde Kabibay'ın MBK içindeki tüm grupların en etkin kişilerini toplama girişimi

134 Seyhan, a.g.e., s. 119.

135 İpekçi ve Coşar, a.g.e., s. 492.

136 A.g.e.

ve bunda başarı sağlayarak herkesi ortak bir çözümde birleştirebilmesi¹³⁷ de, uzlaşma eğilimi kadar tasfiye olan grubun güçsüzlüğünden kaynaklanmaktadır. 13 Kasım tasfiyesini haber alan Kabibay'ın durum muhakemesi yaparak kendilerine bağlı güçlerle iktidarın kazanılamayacağı kanaatine varması ve bunun sonucu olarak karşı koyma teşebbüsüne girişmemesi, tasfiye edilen grubun süreç içinde gücünü yitirdiğini göstermektedir. CHP'nin karşı olduğu grubun, tıpkı 1960 öncesi DP hareketi gibi, toptan mahkûm edilmesi de Kurucu Meclis'e giden yolun açılmasında önemli etki yapmıştır. Ama bu yol da demokrasi savunuculuğunun sahteliğini göstermiş, 14'ler demokrasiye karşı bir grup olarak nitelenirken, toplanan 265 üyeli Temsilciler Meclisi'nin 200'ü CHP üyelerinden oluşmuş, tüm önemli CHP'liler Temsilciler Meclisi'ne girmiştir.¹³⁸ 1960 öncesindeki ihtilâl teşvikçiliği ile 1960'daki Kurucu Meclis savunuculuğu arasında, işte bu nedenle, demokratik açıdan temelde fark yoktur.

Tasfiyeden önce, bir yıl içinde yapılacak köklü reformların gerçekleştirilememesi halinde bir seçim dönemi boyunca iktidarda kalınması MBK'ce de kararlaştırıldı. Gürsel'in resmî tebliğinde, yani MBK'nin feshedildiğini bildiren tebliğinde, en kısa zamanda Kurucu Meclis'in oluşturularak demokratik idareye yönelineceği ifade edildi.¹³⁹ Aynı gün Gürsel, üniversite tasfiyesinde yapılan yanlışlıkların düzeltilebileceğini belirtti.¹⁴⁰ Bu da askerî yönetimle sivil muhalefetin yakınlaşmasını sağladı. Ayrıca, 147'ler olayına muhalif olanların tümü üniversite tasfiyesine değil, tasfiye olanların yanlış saptanmasına

137 Altuğ, a.g.e., s. 77-87.

138 Welker, a.g.e., s. 88.

139 Tekin Erer, *Türkiye'de Parti Kavgaları: III Yassıda ve Sonrası*, İstanbul, Yeni Matbaa, 1965, s. 510.

140 A.g.e., s. 511.

itirazda bulundular. Bu da muhalefetin, üniversitenin dokunulmazlığı ilkesinde iktidarla anlaşmazlık halinde olmadığını gösterir.

Türkiye Kurucu Meclis dönemine bu şartlar altında girdi. Somutta ihtilâli tasvip eden sivil güçlerin de iktidardan pay almaları, 27 Mayıs sonrasında, ihtilâli yapanlarla benimseyenler arasındaki ayrılığı kaldırıp yapılanların sorumluluğuna iki grubu da ortak kıldı. Türk politik hayatında işte bundan sonradır ki, CHP-27 Mayıs özdeşliğinden bahsedilebilecek bir dönem başladı. Bu dönemin başlamasına yardımcı olan en önemli olay 14'lerin tasfiyesidir. Geçici Anayasa'nın Kurucu Meclis'in toplanabilmesi şartını MBK'de beşte dört çoğunluğa bağlamış olması da ondört üyenin tasfiyesini gerekli kıldı. Bu hukukî gereklilik daha homojen bir MBK'nin ortaya çıkması sonucunu doğurdu.

Temel görevi anayasa ve seçim kanununu en geç 27 Mayıs 1961 tarihine kadar hazırlamak olan Kurucu Meclis, 6 Ocak 1961 tarihinde çalışmaya başladı. MBK'nin askerler karşı-sındaki tavrı, İstanbul ve Ankara'da askerler arasında muhalif örgütlenmelere yol açtı. Mart 1961'de bu iki grup birleşerek hiyerarşiye saygılı ortak hareket anlayışında oluşturdukları örgüte "Silâhlı Kuvvetler Birliği" (SKB) adını verdiler.¹⁴¹ Yani MBK ve CHP'nin iktidarına karşı ordudaki örgütlenmenin temeli de, yine 13 Kasım'ın oluşturduğu ortamın sonucudur. Ancak bunların bir güç haline gelip, iktidara karşı gizli bir muhalefet oluşturmaları, Mart 1961'deki birleşmelerinden sonra sözkonusu edilebilir. Mevcut yasal iktidardan güçlü oldukları da 6 Haziran 1961 tarihinde somutlaşacaktır.

Orduda o zamanki yönetime karşı olma eğilimleri, doğal olarak köklü reformların halkın etkisine açık bir yönetimden beklenemeyeceği anlayışına dayandırılmıştır. Aynı zamanda

141 Talât Aydemir, *Talât Aydemir'in Hatıraları*, İstanbul, May Matbaası, 1968, s. 90.

bu muhalefette, 13 Kasım tasfiyesinde tasfiyecilerle birlikte hareket etmiş olan Havacılar Grubu da yer almıştır. Bu nedenle MBK'de kalanların SKB'yi 14'lerle birlikte olanların hareketi şeklinde nitilemeleri¹⁴² yanlış olmakta; Türkiye'de çok daha önceleri oluşturulan hareketlerin aydını ön plana çıkarma ilkesinin somutlanması yorumu geçerlilik kazanmaktadır. SKB'nin tüm kararlarında 14'lerin yurda dönmelerinin istenmesi gerçeği de,¹⁴³ 14'lerle bağlantılı olduklarına dayan-
dırılmamalıdır. 14'lerin yurda dönüşleri sırasındaki iktidarın muhtevasına bakıldığında, söz konusu yorumun geçersizliği ortaya çıkar. Bunlara ek olarak, aynı anlayışta birleşenlerin daha sonraları ihtilâl teşebbüslerinde anlaşılamamaları ve 14'lerin dahi ortak hareket edemeyerek iki gruba ayrılmaları, Türkiye'de daha sonraları radikal asker hareketleri olarak nitelenen eylemleri 14'lerle somut bağlantılı biçimde düşünmemek gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Kaldı ki, daha sonraki olaylarda belirginlik kazanacağı gibi, SKB'nin İstanbul grubu protokolleri, askerî hiyerarşi çerçevesinde ve CHP lehine bir eğilimi yansıtmaktadır. Daha sonraki darbe teşebbüslerinin başarısızlıkları bir ölçüde de SKB'nin homojen olmayan bu yapısında aranmalıdır.

6 Haziran Olayı'na kadar, 14'lerin tasfiyesinde birleşen grupların birbirinden ayrıldığı, asker kesimi içinde kendi arzuları dışındaki eğilimleri engelleyici bir örgütlenmenin ortaya çıktığı, MBK'de bu örgütü destekleyen bir Havacılar Grubu'nun varlığı, bu örgütün kendi içinde parçalanmışlığı ve Ocak 1961'den sonra o zamana kadar sürdürülmüş muhalefetin örgütlenmesine izin verilmiş olması sonucu AP ve YTP'nin daha önceki iktidarın savunucusu olarak ortaya çıktığı gözlemlenebilir. Bu gelişimin CHP ve Cumhuriyetçi Köylü

142 Seyhan, *a.g.e.*, s. 134.

143 Erkanlı, *a.g.e.*, s. 157.

Millet Partisi'nin (CKMP) eğilimlerini değiştirmesi, seçim öncesinde bu partilerin içinde ve tüm partilerde bütünsel anlamda değişikliğe yol açması doğaldır. Bu bağlamda düşünöldüğünde, CKMP ve CHP'nin DP kitlesine karşı tavrı yumuşamış, fakat bu partiler içinde, özellikle CHP içinde 27 Mayıs'ı bütünüyle savunan gruplar da olmuştur. Bu tarihten itibaren siyasal partilerin önemi artmış, 1961 Haziran'ında ordu içindeki ayrışma derecesinde, siyasal partiler arasında da daha önce belirmeye başlayan karşıtlıklar fazlalaşmıştır. 6 Haziran Olayı Türkiye'nin demokratik yönetime geçişinin salt MBK'nin isteğiyle gerçekleşemeyeceğini, ordudaki homojen olmayan SKB'nin de bu geçişi onaylaması gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Kurulan AP ve YTP'den ilkinin ikincisinden daha sert olmasına mukabil, iki parti içinde de aşırılar ve ılımlılar olarak isimlendirilen iki temel eğilimin oluşması Türk siyasal hayatındaki karmaşıklıkı artırıcı bir etken olmuştur. Siyasal partiler ve bunların arasındaki ilişkiler, ordudaki bölünmeleri ve ordunun bir bütün olarak hareketini etkilerken; ordudaki eğilimler de partilere ve hareket şekillerine önemli ölçüde yön vermiştir. Bütün bu etki-tepki zinciri de, Türkiye'de zaten temelde özdeş nitelikteki hareketleri birbirine daha çok yaklaştırmıştır. Düzene muhalefet ettikleri iddiasındaki İslâmcılar'ın ve sosyalistlerin CHP ve AP'de yer tutma girişimleri süregittiğinden de, onları düzenle daha uyumlu kılıcı şekilde sonuçlanmıştır.

Bir başka deyişle, Haziran 1961'de somut planda görölen örgötsel ve örgüt içi ayrışmalar, daha sonra süregidecek olan ayrılıkları etkilemiş, ancak daha temel plandaki benzerliği artırmıştır. Bu durum demokratik yönetime geçişi kolaylaştırdığı gibi, tüm politik hareketlerin bürokratik muhtevasını geliştirmiştir. Bu dönemdeki gelişim doğru kavranmadığında, askerin sosyalizme yol açıcı işlevini ve İslâmcılar'ın "Kanlı Pazar"da somutlanan Endonezya katliamını çağırıştırıcı

davranışlarını anlamlandırmak zor görünmektedir. Bu kısmın başından beri vurgulamak istediğim nokta, olayların salt tarafları değil bütünüyle politik hareketleri etkileme işlevidir.

12 Mart öncesi olayların temelinde bu ayrışma ve birleşmenin izleri vardır. Tüm politik hareketler de salt kendi geçmiş gelişmelerinin değil, Türkiye'deki oluşumların da etkilerini taşımaktadır. Ama Türkiye'deki oluşumu doğrultusuna sokan nitelikteki etkiler sözkonusudur. Politik hareketler bu çerçevede düşünmeye devam etmekte olup, çerçeveyi aşamamakta, sorunu bir başka biçimde formüle edememektedir.

14'lerin tasfiyesinden sonraki gelişmeleri nasıl demokratik yönetime geçişi kolaylaştırıcı hareketler olarak yorumlamak gerekirse, 6 Haziran Olayı da bu geçişi zorlaştırıcı bir adım, bir başka deyişle geçmiş dönemdeki engelin bir başka biçimde yeniden işlerlik kazanması olarak değerlendirilmelidir.

6 Haziran'daki gelişim tıkanıklığını somutta görmek için SKB'nin Devlet Reisi'nce yerine getirilmesi istenen ültimatunun içeriği bilinmelidir:

"1- Korgeneral İrfan Tansel eski vazifesi olan Hava Kuvvetleri Kumandanlığı'na iade edilecek.

2- Milli Müdafaa Vekili Muzaffer Alankuş, Kara Kuvvetli Kumandanı Korgeneral Celâl Alkoç, 2'nci Ordu Kumandanı Korgeneral Şefik İlter, Deniz Kuvvetleri Kumandanı Koramiral Zeki Özek emekliye sevk edilecek.

3- Hava Kuvvetleri'nde bizim harekâtımıza karşı duranlar Hava Kuvvetleri Kumandanı'nın tanzim edeceği listeye göre emekliye sevk edilecek.

4- Korgeneral Cemal Madanoğlu Örfi İdare Kumandanlığı'ndan, Muhafız Alayı Kumandanı Albay Osman Köksal Muhafız Alayı Kumandanlığı'ndan alınacak, MBK'ndeki vazifelerine dönecekler.

5- Orduda yapılacak tayin, terfi ve tasfiyelere MBK üyeleri karışmayacak.

6- MBK üyelerinden hiçbirisi bundan sonra MBK'den tasfiye edilmeyecek ve istifaya zorlanmayacak."

O gün Ankara üstünde Hava Kuvvetleri'ne bağlı jetlerin tehdit unsuru olarak uçurulması sonucunda istekler kabul olunup gerçekleştirilmiştir. Bu durum MBK'nin ordu içi işlere karışmasını zorlaştırdığı gibi, MBK içindeki değişiklikleri engellemiş ve ellerinde askerî kuvvet bulunduranların MBK'de etkisizleştirilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu durum SKB'nin blöfü olarak nitelense¹⁴⁴ de, o sırada Türkiye'deki gelişmeleri SKB'nin yönlendirdiği gerçeğini değiştirmez.

Bütün bu olaylardan açıkça ortaya çıktığı gibi, 1960-61 yıllarında halkın zaten sınırlı olan etkinliği de kalkmış, sayısız aydın grupçuklarının birbirleriyle mücadeleleri devam etmiştir. Bu gruplaşmalarda yakın gelecekteki seçim dolayısıyla halka yakın tavırlar zaman zaman gözlemlense de, siyasal örgütler temelde kendi varlıklarını korumayı amaçladıklarından ve şartlar bunu bir zorunluluk olarak önplana getirdiğinden, 1960-61 olaylarında halkın etkisi sözkonusu olmamış, politika halktan bağımsız oluşturulmuştur. Türkiye'de daha önceleri aydın mücadelelerinde varolan dolaylı halk etkisi sınırlanmış; bundan böyle de halkın tavrı politik hareketlerden bir anlamda daha bağımsız bir görünüm kazanmıştır.

1961 Temmuz'unda Anayasa'nın halkoyuna sunulması ile, daha önce çok sayıda grubun mücadele ettiği politik ortama halk da belli ölçüde bağımsız bir güç olarak girmiştir. DP'nin kapatılması ve AP'nin askerî yönetimce tahammül edilebilir bir sınır çerçevesinde davranma zorunda bırakılması, halkın tavrını bağımsız olarak nitelemenin dayanaklarından bir tanesidir.

Anayasa'nın 1971'de değiştirilmesinin demokratik bir ortamda yapılmadığı için geçersizliğini savunanların 1961

144 Koças, a.g.e., C. II, s. 835.

Anayasası'nı bütünüyle savunarak düştükleri çelişki, Türkiye'de aydın tavrının somutlanması bakımından anlamlı olduğu kadar, Türkiye'deki düşünce sürekliliğinin de bir göstergesidir. Anayasa'nın yapılışına tüm gruplar katılmadığı gibi, Anayasa halkoyuna sunulduğu sırada Anayasa'yı eleştirme özgürlüğü de tanınmamıştır. Anayasa savunusunun sürekli ve yoğun olarak yapıldığı bir ortamda oylamaya katılan halkın yüzde 38.3'ünün red oyu vermesi¹⁴⁵ önemli bir olaydır. Halkoyunda askerlerin ilk defa oy kullandıkları¹⁴⁶ da hatırlanırsa, bu olayı, 1960-61 arasındaki gelişmelere Türk halkının gösterdiği tepkinin asgarisi olarak nitelenmek gerekir. Çünkü, olaylara temelde karşı olan bir kısım halk da normal yönetime, geçişi kolaylaştıracak düşünceyle Anayasa'ya "evet" demiştir. Bu anayasa olayı da AP ve onunla ortak hareket eden güçlere bir sınır getirdiği için, diğer aydın gruplara yakınlaştırmış ve halk daha önceki politik gelişmelerin olanak tanıdığı bağımsızlık eğilimini bu suretle güçlendirmiştir.

Önemli bir kesimiyle daha sonra Anayasa çerçevesinde gelişecek tartışmalara ilgi göstermeyen halk, giderek artan bir biçimde, aydın gruplarının yürüttükleri mücadelenin dışına çıkmıştır. Aydın gruplara karşı tepkisini daha önceki olaylarla kanıtlayan Türk halkı, Serbest Fırka ve DP olaylarındaki direncinden nitelik bakımından değişik bir tepki göstermiş, bürokratik güç merkezlerinin yönetimi etkilemesine karşı çıkmıştır. Bu direnç de Türk halkının Batılılaşma hareketlerinin başlangıcından beri yapılanlara karşı gösterdiği tepkinin 1961'deki tezahürü olup, onurlu geçmişine bağlılığının ve aynı zamanda bu geçmişi aşma çabasının bir ifadesidir. Zaten tüm politik hareketler bu geçmişi ve onun aşılmasını kavrayamadıkları için Türkiye'deki doğal gelişime engel olmaya

145 Weiker, a.g.e., s. 88.

146 Ahmad, a.g.e., s. 176.

devam etmişlerdir. Bu işlevlerinin uzunca bir süre daha değişeceği düşünülmemelidir.

C. Tüm aydın gruplarının görüşlerindeki artan benzeşmenin somut temelleri

Anayasa'nın halkoyuna sunulmasından sonra seçimin gündeme girmesi partileri ordunun çizdiği sınırlar çerçevesinde hareket etme ihtiyatlılığına yöneltirken, AP ve YTP'nin DP'yi savunabilmelerini önemli ölçüde engellemiş, buna mukabil CHP halkı kendini destekler duruma getirmek amacı ile ihtilâlle özdeş görünmekten kaçınır bir tavır içine girmiştir. Bu durum da o dönemde mücadele eden partileri birbirine daha çok yakınlaştırmış, Cumhuriyet'in ilânından beri süregiden ortak aydın yaklaşımı seçim öncesi ve sonrasında daha belirgin bir hal almıştı. Gerçi CHP ve AP'nin içinde bu temel yönelimlere muhalefet oluşmuş, CHP'de partinin devrimci niteliğinden uzaklaştığı eleştirisi, AP'de ise ihtilâl idaresiyle uyumlu davranıldığı suçlamaları yapılmış; ancak iki partide de ilimhılar hâkim olmuştur. Bu temel tartışma partiler içinde ve dışında yeni gelişmeleri ortaya çıkarmış, CHP'ye parti içinden ve dışından yöneltilen muhalefet radikal hareketlere zemin teşkil ederken, AP içi muhalefetin davranışları, ihtilâlin amacından saptırıldığıının kanıtı olarak kullanılmıştır.

AP'nin bürokratikleşmesi ve CHP'nin eski görünümünden uzaklaşarak halka daha yakın bir tavır içine girmesi iki partiyi birbirine daha çok yakınlaştırırken, CHP içinde ve dışında beliren muhalefet daha sonraki etkin eylemlerin teorik tabanını oluşturmuş; 1962 sıralarında Yön gazetesinde CHP Genel Başkanı ülkedeki tutucuların yöneticisi olarak nitelenmiştir.¹⁴⁷ Ana noktalarda aynı hareket içinde nitelenebilecek bu iki

147 Doğan Avcıoğlu, "Cepheler Beliriyor", Yön, 17 Ekim 1962.

akımın birbirlerine kesin olarak karşıt olmaları, 22 Şubat ve 21 Mayıs ihtilâl teşebbüslerinin taban bulamaması sonucuna yol açarken, bu akımların kemikleşmesi daha sonraki eylemlerde de değişik tavır almaları sonucunu doğurmuş; sosyalist akımlar da bir bölümü itibarı ile bu ayrışmada radikal olarak nitelenen taraftan kaynaklanmıştır.

Belirttiğim bu hususlar parti ve diğer grupların objektif yönelimleri olup, halkın bunu bütünüyle algıladığı ve bu ayrışmaya uygun bir tavır içinde olduğu düşünülmemelidir. Bu gerçeğin nedeni, 1961 halkoyundaki tavırda da somut olarak belirtildiği üzere, halkın bağımsız tavrı ve 27 Mayıs döneminde politikanın halkın katılımı dışında oluşturulması isteği ve zorunluluğudur. Bu zorunluluk, askerî hareketlerin mevcut hukuk çerçevesine girmemesi nedeniyle halkı siyaset dışı tutma isteğine bir mazeret olmuş; otoriter yönetime ortam hazırlamıştır. Bu ortam hazırlama gerçeği de, gerek AP gerekse CHP içinde ve dışında askerî yönetimin müspetliğinde anlaşılan aydınları, günümüze kadar izleri görülebilecek davranış kalıbına, ortak davranış biçimine yöneltmiştir. AP'nin 12 Mart yönetimini kendi örgütünün arzusu doğrultusunda yönlendirme girişimi ile radikal sol grupların askere sosyalizmin önşartlarını hazırlama işlevini yüklemeleri, özde aynıdır.

Bu kısmın konusu, CHP'deki bürokratik eğilim yumuşatılarak sürdürülürken, diğer örgütlerde halkın dışında siyaset oluşturma eğiliminin gelişimidir. Bu eğilim, CHP'nin de içinde bulunduğu tüm aydın grupları benzer düşünce çevresine getirdiği için, somut olaylardan bahsedilerek çözümlenmelidir.

AP'ye karşı mevcut yönetimin sınırlayıcı tutumu halkoyundan sonra giderek artan bir biçimde sürdü. 27 Mayıs Darbesi'nin mevcut iktidarı işbaşından uzaklaştırması ve çok partili hayatın hukukî çerçevesini çizmesi sırasında muhalif olarak gördüğü örgütleri sınırlama amacının anlaşılır olmasına mukabil; bu iki işin gerçekleşmesinden sonra AP'ye karşı tavrın

sertleşmesi, daha sonra da parlamento ve yürütmeye yapılacak baskıların bir belirtisidir. Halkoyunun ardından, seçim sonrasının da mevcut hukuka göre olağan bir dönem olarak yaşanmayacağı açıklık kazanmıştır.

1961 Anayasası bir anlamda, 1950-1960 arasındaki duruma göre daha az özgürlükçü bir ortamın oluşmasına vesile teşkil etmiştir. Azınlığın iktidar olma güvencesi belli ölçüde getirilmeye çalışılırken, bürokratik güç merkezlerinin yasamayı, azınlığın iktidar olma güvencesinin ötesinde sınırlamasının neden olduğu otoriter eğilimler, olağan yönetimi sınırlamıştır. Ama zaman içinde bu iki unsur arasında bir denge kurulabilirdi. Kaldı ki, 1960 öncesinin bu konuda oluşturduğu şüphelerle bu davranış mâzur da görülebilirdi. 1961 Anayasası'nın asıl yanlışı, Türk Ceza Kanunu'nun 163. maddesinin Anayasa'ya da geçirilerek dinsel örgütlenmelerin engellenmeye çalışılması, ülkede özgürlüklerin sınırlandırılmasına sebep olunarak bu açıdan bir anlamda fiilî olarak 1960 öncesi uygulamalarının gerisine düşülmesidir. Kaldı ki bu tavır sadece dinsel grupların davranışlarına sınır getirmemiştir. Bir düşüncenin yasaklanabileceği mantığı, beraberinde doğal olarak başka bir düşüncenin de yasaklanabileceğini getirdiğinden, düşünce özgürlüğü ve bunun doğal uzantısı olan örgütlenme özgürlüğü sınırlandırılmıştır. Bu durum da, aydın gruplarının sınırlı özgürlük konusundaki tavrının tarihsel uzantısı mahiyetindedir. Bu konudaki tarihsel sürekliliği benimseme ve somut olarak kabullenme zorunluluğu mevcut durumun veri alınması sonucunu doğurmuş, bunun çözümlenmesi düşünülmemiştir. Bu anlamda tüm politik hareketler koşullara uygunluğu esas almışlardır.

1961 seçimlerinden çok kısa bir süre önce Yassıada Mahkemeleri'nin sonuçlandırılarak idamların infaz edilmesi ve Yassıada duruşmalarının başlangıcından itibaren radyo yoluyla tek yönlü eleştiri biçiminde halka duyurulması, seçim plat-

formunun en önemli unsurlarıdır. Tüm koşulların 1950-1960 döneminin eleştirisini güçlendirdiği bir ortamda girilen seçimlerde CHP'nin 1957'de aldığı oy oranını tutturamaması, halkın değerlendirmede değişik ölçütlere başvurduğu izlenimini verirken, 1923'ten itibaren belirginleşen özgürlükçü tavrın sürekliliğinin bir göstergesi olarak yorumlanmalıdır. Gerek seçimin yapıldığı düşünsel ortam, gerekse somut uygulamalar açıkça ortaya çıkarmaktadır ki, Türk halkı özgürlükleri sınırlayıcı hareketlere karşı çıkmakta; belli bir politik hareketin kendi arzuları doğrultusunda hareket etmeyeceği kanaatinde olsa da, daha özgür bir ortamın yaratılmasını sağlayacaksa, duruma uygun bir tavır sergilemektedir. Halkoyundan sonra 24 Temmuz 1961'de Gürsel, Gümüşpala'ya bir mektup gönderip, partisi içindeki politikacılar tarafından sömürülmesi ihtimaline karşı kendisini uyarmıştır.¹⁴⁸ 4 Ağustos'ta bir AP'li, Ahmet Çiftçi, askerî bir karşı hareket hazırlamak suçuyla¹⁴⁹ ve Eylül ayı içinde Aydın Yalçın (YTP), DP devrini övmesi sebebi ile tutuklandı.¹⁵⁰ Yine bu dönemde YTP Aydın adayı Yüksel Menderes adaylıktan vazgeçmek zorunda bırakıldı.¹⁵¹ Şunu belirtmek isterim ki, sıraladığım olaylar sınırlandırmaların yalnızca bir kısmıdır. O dönemde muhtemelen basına yansımamış birçok başka sınırlandırıcı olaylar üzerinde olduğu gibi, muhalefet partilerinin kendi kendilerine koydukları kontrol üzerinde de durulmalıdır. Demek ki, 1961 seçimleri öncesinde ülkenin yönetiminde etkin olan güçler eski iktidarın devrilmesini ve meşru bir hukuksal çerçevenin hazırlanmasını ülkenin olağan yönetime

148 Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politika'nın Açıklanmış Kronolojisi: 1945-1971*, Ankara, Bilgi Basımevi, 1976, s. 235.; Weiker, a.g.e., s. 104.

149 Ahmad ve Ahmad, a.g.e., s. 235.

150 A.g.e., s. 237.

151 A.g.e., s. 238.

geçebilmesi için yeterli görmemişlerdir. Bu nedenle kamu-oyunu düşünsel bakımdan şartlandırma tekeli elinde bulundurmanın yanısıra, muhalefetin hareketlerini de fiili olarak engellemeye çalışmışlardır. Bu iki önleme mekanizması da kâfi gelmediğinden, tüm partilere 27 Mayıs'ı siyasal çıkarlara alet etmemeyi, o dönemin en önemli olayı 27 Mayıs Darbesi'nin tartışılmasını siyasî platforma getirmemeyi, "Yuvarlak Masa" toplantısıyla millet önünde taahhüt etmişlerdir.¹⁵² Üç tür kısıtlamanın varoluğu bu ortamda yapılan seçimlerden sonra oluşacak siyasî platformda, nitelik bakımından daha farklı olan diğer sınırlamalar sözkonusu edilmeden konu tartışılabilir, görülür ki, 27 Mayıs Darbesi'ne muhalif örgütler gerçek eğilimlerinin ötesinde 27 Mayıs'a yakınlaştırılmak istenmiştir. Bu etkilemenin neticeleri üzerinde durmak, seçim sonuçlarının tartışılmasında tutarlı genellemelere ulaşılmasını mümkün kılar.

Seçim sonuçlarının tartışılması sırasında, Türk solunun Kemalizm'in bir varyantı olmayı aşma çabalarının bir örneği olan yeni 27 Mayıs yorumu üzerinde kısaca durmak gerekir. Geleneksel olarak bürokratik tepki biçiminde yorumlanan darbe, bu yeni yorumlarda, burjuvazi içi anlaşmazlık şekline dönüştürülerek algılanmaktadır. Darbenin, ticaret ve sanayi burjuvazisi ile büyük toprak sahipleri arasındaki 1960 öncesi çelişkinin, DP'nin parlamento çoğunluğunun toprak sahipleri lehinde olması nedeniyle doğal demokratik gelişim çizgisi çerçevesinde çözümlenememesinden kaynaklandığı belirtilmektedir.¹⁵³ Sanırım bu çözümleme ile AP'nin 27 Mayıs'a yatkın tavrı da açıklanmak istenmekte; bu, bir anlamda, ça-

152 *A.g.e.*, s. 237.

153 Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik sürecinde Türkiye*, çev. Babür Kuzucu, C. III, İstanbul, Murat Matbaacılık Koll. Şti., 1976, s. 1409-1412.; Murat Belge, "Ahmet Hamdi Başar'ın Kitabı Dolayısıyla 27 Mayıs Üstüne Düşünceler", *Birikim*, Cilt II, No. 11, s. 18-22.

lışmanın başından beri savunduğum, solun Kemalizm'in bir varyantı olduğu görüşünü doğrulamaktadır. 27 Mayıs sonrasında Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) Anayasa'yı savunmanın ötesinde "gerçekleştirmeyi" amaçladığını vurgulayan çabaları, eski DP'lilere kamu haklarını kazandıran kanunun iptali için Anayasa Mahkemesi'ne dava açması,¹⁵⁴ bu partinin 12 Mart arefesine kadar Kemalizm'in bir varyantı olan sosyalizmi savunduğunu gösterir. Sol hareketin öbür kolunun ana eğilimlerinin bu affa karşı olunması gerekliliğini savunmaları¹⁵⁵ da, sol olduğu iddiasındaki tüm kesimlerin ana noktalarıyla aynı düşünce çevresinde anlaştıklarının kanıtıdır.

Solun yeni yorumu dahi geleneksel yaklaşımın dışına çıkmamakta, asker-sivil aydınının 1960'daki işlevi de 1923'teki gibi olumlu görülmeğe; bürokratik etkilemelerin, hâkim sınıfların dolayısıyla da emperyalizmin yönlendirdiği doğrultuda şekilleneceği savunulmaktadır. Solun bütünüyle birleştiği nokta, 27 Mayıs Darbesi'nin, burjuva devrimini tamamlamış olsa da olmasa da, burjuva devrimi işlevini görmesidir.

Çalışmanın başından beri belirttiğim gibi orduyu konu dışı bırakma ya da orduya yapısal dönüşümün gündemindeki tıkanıklığı çözme işlevi yükleme eğilimi, orduyu, yanlış olarak bağımlı değişken biçiminde algılamaya götürür. Dolayısıyla da ülkenin ve kurum olarak ordunun geçmişindeki etkileri ve ülkenin mevcut toplumsal kuruluşunun orduyu getirdiği noktayı kavramak olanaksızlaşır. Türk toplumunun sosyo-ekonomik yapısının daha önce de belirtilen karmaşıklığı ve zengin tarihsel birikimi, gelişimlerin kaba biçimde açıkla-

154 Ahmed ve Ahmad, a.g.e., s. 379.

155 Bu konuda yeterli sayıda örnek o dönemin *Türk Solu* dergisinde ve *Devrim* gazetesinde görülebilir. İki örnek için bk: *Türk Solu*, "Pazardan Dönen Yanlış Hesaplar", *Türk Solu*, No. 80 (27 Mayıs 1969), s. 3.; Doğan Avcıoğlu, "Celisine", *Devrim*, 28 Ekim 1969.

namayacağıının toplumsal dayanağıdır. Toplumsal yapının aydına tanıdığı etkin olma imkânı ve Türk aydınının bu yapıyı zorlayan “tarihsel misyon” efsanesi, daha çok uzun yıllar Türk toplumundaki gelişmelerin açıklanmasında önemli ipuçları sunacaktır.

Aydın, Batı’da düşünsel olarak, Türkiye’de ise bürokratik rolünün icabı olarak politikayı etkiler.¹⁵⁶ Zaten Türk aydınının aktüel anlamdaki politikaya yakınlığının sebebi budur. Bu yakınlık toplumsal yapının onu olanaksız kıldığı noktalarda da directmekte devam etmektedir. Aydının devletin güdümünde gelişmesi de aydın gruplarının savundukları düşünceleri birbirine yakınlaştırmaktadır.

Bu nedenlerle 27 Mayıs sonrasında ordunun AP ve diğer muhalif örgütlere karşı tavrı ve bir noktada sivil aydınların askerlerden daha köktenci çözümler önermeleri, bu tarihsel gelenekte aranmalıdır. Aydın tavrı, yine aynı nedenle, herhangi bir toplumsal sınıf ya da tabaka ile ortaklaşa hareket biçiminde de yorumlanamaz. Toplumsal yapının değişmesine rağmen, aydın yaklaşımlarının sürekliliğini koruyarak toplumsal yapıyı etkilemesi sebebiyle, aydın hareketleri incelemelerde devre dışı bırakılmamalıdır. Demek ki, 27 Mayıs sonrasında da bu sınırlandırıcı önlemler aydının göreceli bağımsız davranışından soyutlanmamalıdır.

Özellikle seçim arifesinde, seçim sonrası iktidarına talib olan ve öncelikle fiili meşruluk kazanmaları gereken partilerin, o dönemde inisiyatifini başka asker gruplarının da etkiledikleri MBK’ne bırakmaları tabii idi. Bu nedenle tüm siyasî partiler, MBK’nin seçim siyasetini tartışma konusu yapmayacakları sözünü vermişlerdi.

1961 sırasında yapılanlara bakıldığında, 1957 seçimlerinin yapıldığı ortamın daha demokratik olduğu anlaşılır. 1957

156 Şerif Mardin, *İdeoloji*, Ankara, Sevinç Matbaası, s. 103.

seçimi öncesinde İnönü'ye yapılan darbe teklifinin reddi, CHP ileri gelenlerinin iktidar olabileceklerine ve/veya demokratik bir muhalefet çerçevesi oluşturabileceklerine inandığını gösterir. Özellikle 1958 Kasım'ında Hürriyet Partisi'nin CHP'ye katılmasından sonra CHP'nin seçim sorununu vurgulaması,¹⁵⁷ aynı yanlışın bir tezahürü olarak yorumlanmalıdır. 1961 seçimi öncesinde ihtilale muhalif partilerde bu tür bir inanç yoktur. Bu durum, muhalefetin iktidar olma olanağının savunucusu olarak 1960 öncesini eleştirenlerin, kendi iktidar dönemlerinde muhalefete daha fazla sınır koymalarındaki çelişkide somutlanır. Aslında DP'ye yöneltilen bu tür suçlamaların daha ağır, 1961 seçim öncesi ve sonrasında fiili olarak AP'ye karşı takınılan tutuma yöneltilebilir. 1965 sonrasında da aynı ilke, azınlığın iktidar olma güvencesi ilkesi, muhalefetin en temel eleştiri ilkelerinden biri olmuştur. Yani 1965'e kadar Anayasa'nın fiili bir tepki anayasası olarak işlerlik kazandığını söylemek yerine; AP'nin tek başına iktidar olmasına kadar, fiilen 1924 Anayasası'nın işlediği, azınlığın iktidar olma olanağının tepki ile karşılanıp engellenmeye çalışıldığı, hattâ seçim şeklinin millî bakiye usulüne dönüştürülmesinin temelinde bu engelleyici tavrın yattığı kavranmalıdır. Ordu da, içindeki bölünmelere rağmen bütünüyle bu iki dönemde iki ayrı işlevi yüklenmiştir: Muhalif olduğu hareketin iktidar olmasını engellemek, iktidar olduğunda da ona muhalif hareketlerin iktidar olabilme güvencesini sağlamak.

1961 seçimleri AP ve CHP'nin birbirlerine yakın oy almaları ve ikisinin de tek başına hükümet kuramamaları sonucunu ortaya çıkarınca, ordu içinde 27 Mayıs ilkelerinin korunması gerekliliği yolunda bir inanç ve bunun doğal uzantısı olarak eylemde bulunma gerektiği düşüncesi doğdu. Bu nedenle askerler sonradan "21 Ekim Protokolü" diye anılan metin

157 Harris, *The Middle East Journal*, Cilt XXIV, (Spring 1970), s. 449.

üzerinde karar birliğine vardılar. Bu kararda tüm siyasi partilerin faaliyetlerinin yasaklanması, MBK'nin feshedilmesi ve seçim sonuçlarının iptali istenmektedir. TBMM toplanmadan evvel duruma müdahale edilmesi kabul edilmekte ve bu işlerin en geç 25 Ekim'e kadar yapılacağı taahhüt edilmektedir. Ordu bu davranışıyla hem MBK'yi, hem AP, CHP ve bütün diğer partileri bu durumdan çıkış yolu aramaya yöneltmiş, dolaşısıyla birbirlerine daha yakın bir konuma getirmiştir.

1957 seçimleri ile 1961 seçimleri karşılaştırıldığında, CHP'nin İlk Hedefler Beyannamesi'nde istediği değişikliklerin 1961 Anayasası'yla gerçekleştirilmesinin¹⁵⁸ temel fark olarak kavranması gerekir. CHP 1961 seçimlerine istediği bir ortamda girmiştir. Bu, daha önce belirttiğim husustan değişik bir durumdur. Yani CHP 1960 öncesinde istediği hukuksal çerçevenin sağlanmamasından şikâyetçi olurken, 1961 yılında o çerçevenin işlerliğinin ötesinde de bir çerçeve değişikliği söz konusudur. Bir ikinci nokta da, karşısındaki partilere önemli ölçüde sınırlılıklar getirilirken CHP için bunun söz konusu olmaması, askerlerin ilk defa bu seçimlerde oy kullanmış olması ve din konusunun çokpartili sistemde siyasal tartışma alanına getirilebilmesine belki de en az olanak veren seçimin bu seçim olmasıdır. Bütün bu lehindeki şartlara rağmen, CHP oran olarak da mutlak rakam olarak da 1957 seçimlerinin gerisine düşmüştür. Oy oranı yüzde 40.82'den yüzde 36.7'ye, oy sayısı da 3 milyon 762 bin 836'dan 3 milyon 724 bin 752'ye düşmüştür.¹⁵⁹ Veriler seçime daha fazla iştirak olduğunu göstermektedir. Daha önceki seçimde tercihte bulunma ihtiyacını duymayanlar, bu dönemde bu ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu kesim oyunu CHP dışındaki partiler için kullanmıştır.

158 Kili, a.g.e., s. 167.; Kongar, a.g.e., s. 461.

159 Şevket Süreyya Aydemir, *İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilâli*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1973, s. 293, 542.

1961 seçimlerinin bir başka değişik yanı, 1957'de Hürriyet Partisi ve CKMP'nin muhalefet olarak iktidarı eleştirmeyi temel almalarına karşılık, 1961'de YTP ve CKMP'nin eski DP oylarını elde etmeyi seçim çalışmalarının en önemli hedefi olarak belirlemeleridir. Yani 1957'de DP'ye karşı verilmiş mücadelenin karşısı, 1961'de MBK idaresine ve halkın gözünde askeri idare ile özdeşleşmiş CHP'ye karşı yapılmıştır. İki mücadele de temelde özgürlük mücadelesidir. İki mücadelede de halk büyük ölçüde bu mücadeleyi yapanları desteklemiştir. 1965 sonrasında Türkiye'de Cumhuriyet döneminin belki de en özgür ortamının oluşmasının sebepleri bu geçmişte aranmalıdır. 1965 sonrası ortamının Türkiye'de düşünsel bölünmelerin ortaya çıkmasına sebep olması, bir anlamda fiili düzeydeki özgürlük nedeniyledir. Çünkü, Türk aydınının düşünsel dünyası Batılılaşma'nın başlangıcından beri devletin verdiği sınır çerçevesinde dolaşmış; bu müsamaha sınırı ancak 1965 sonrasında genişlemiştir. Türkiye'deki düşünsel ayrışmalar 1965 sonrasında bağımsız örgütlenme aşamasına ulaşılmasıyla başlamış, buna rağmen farklı örgütler Türk toplumunun tarihi ve sosyo-ekonomik yapısı üzerinde pek de farklı görüşler ileri sürememişlerdir.

1961 seçimleri Türk toplumunu özgürlük bakımından daha geri bir düzeye çekmiş, ama Türkiye'de mücadele veren politik aydın gruplarının baskın çıkışı açısından özgürlüğü genişletmiştir. 1961 seçiminde ordunun arzuladığı Atatürkçü ve 27 Mayısçı sınırlı demokrasi işlerlik kazanmış, bu çerçevenin güvencesi de ordu olmuştur. Bu durum da ordunun daha sonraki müdahalelerine meşruluk kazandırmıştır. Muhalif örgütler ordunun sınırlamalarına karşı mücadele etmişlerse de, bu durumu veri olarak kabullenmeleri, mücadelelerini orduya karşı bir mücadele yerine ordunun demokrasiye aykırı tutumunu kabullenen bir özgürlük mücadelesi haline dönüştürmüştür. Gerçi muhalefetin önemli ölçüde oy alması

sonunda orduyu belli önlemler almaya iten ordu-AP çatışması görüntüsü belirmiş olsa da; AP'nin ordunun etkisini kabullenmesi, AP ile darbeyi yapanları ve benimseyenleri birbirine daha çok yakınlaştırmıştır. Bu yakınlaşma seçim sonrasında giderek artmış ve anlaşmazlıklar, karşılıklı suçlamalar, Birinci İnönü Kabinesi'nin sonuna kadar temel anlaşma halini zedelemeyen istisnalar olarak kalmıştır.

D. AP-CHP yakınlaşmasına karşı ordunun bir kesiminden gelen başarısız müdahalenin gelişimi

1961 seçimlerinden sonra olayların ordunun önerdiği doğrultuda gelişmesi, Gürsel'in cumhurbaşkanı, İnönü'nün de başbakan olması Türkiye'de ordunun yönlendiriciliğinin tüm politik gruplarca kabullenildiğinin kanıtıdır. Meclis'in cumhurbaşkanını özgürce seçme hakkının engellenmesi, 1961 Anayasası yapımcılarının ve savunucularının anayasanın getirdiği teminat ve haktan öte şeyler istediklerini ve bunu fiilî olarak gerçekleştirme gücüne sahip olduklarını gösterir. 1961 Anayasası'nın genel oya getirdiği sınırın ötesinde bürokratik güçlere hak tanınması, yasama organının özgür karar alma yetkisini sınırlarken, daha sonra anayasa savunuculuğu görevini üstlenenler ve bunları destekleyenler anayasaya aykırı davranışlarını, o zamana kadar görülen alışlagelmiş tavırlarını yineliyorlardı.

Ali Fuad Başgil'in cumhurbaşkanlığı adaylığının zorla geri alınması ve CHP-AP koalisyonunun o an için af konusunun gündeme getirilmemesi şartı ile kabullenilmesi, orduyu Türk siyasal hayatında en önemli sorunların çözücüsü durumuna getirmişti. Bu olay orduya daha sonra da siyaseti etkilemek hakkını sağlamış ve ordu müdahaleleri giderek bir alışkanlık haline gelmiştir. Yalnız bu sırada ordunun iki ayrı grupta

mütalaa edilmesi gereklidir. Bir grup ordunun idareyi ele almasını, diğer grup seçimi kazanan partiye iktidarın verilmesini savunmaktadır.¹⁶⁰ Ancak ikinci grup, iktidarın CHP dışında bir partiye verilmesini düşünmemektedir. Seçimden evvelki bu düşünce ayrılığı seçimden sonra ortadan kalkmıştır. Bu yeni durum da, seçim öncesindeki ikili tavrı açıklayıcı ve kanıtlayıcı mahiyettedir. Bu yorumun doğruluğunun bir başka kanıtı, gerek 21 Ekim Protokolü'nün CHP lehine yorumlamasını istemeyenlerin, gerekse protokolü CHP lehine olduğunu düşünerek imzalamış subayların önemli rakamlara ulaşmasıdır. Yüksek rütbeli subaylar Gürsel ve İnönü'nün işbaşına gelmeleri ile protokolden vazgeçerken, albaylar ya demokrasinin bütün şartları ile gerçekleştirilmesini ya da müdahale fikrinde ısrar edilmesini savunmuşlardır.¹⁶¹ Ama albaylar protokolün uygulanmasını tercih etmektedirler. Bir başka deyişle, ordu iki grubu itibarıyla 1961 Anayasası'nın işlerlik kazanmasına karşı çıkmıştır. Bu olgu da o dönemde anayasa savunuculuğunu AP'ye bırakmıştır. Bu durumun AP'yi etkilemediği düşünülemez.

Bu sıralarda askerî yönetim isteyen subayların dışındaki askerlerin en büyük çelişkisi, hem 27 Mayıs'ı hem de çok-partililiği savunmak olmuştur. Bu çizgideki askerlerle CHP arasında sürekli düşünsel beraberlik vardır.

AP ile CHP'nin birlikte hükümet kurdukları dönemde, askerî çevrelerin bir kısmı ile CHP'nin ortak düşünsel perspektifi AP'yi de bu çevreye yakın tutmuştur. Bu çevreye AP'nin içindeki aşırıları ile CHP içindeki aşırıları karşı çıkmış; SKB'nin darbe yanlıları ile de bu iki grup arasında bir hareket paralellliği belirlemiştir. CHP içindeki grupla ordudaki subaylar, toplumsal

160 Seyhan, a.g.e., s. 114.; Bedii Faik, *İhtilâlciler Arasında Bir Gazeteci*, İstanbul, Dünya Yayınları, 1967, s. 173.

161 Talât Aydemir, a.g.e., s. 110.; Seyhan, a.g.e., s. 167.

konuların gündeme getirilmemesi nedeniyle mevcut hükümeti eleştirip sorunun başka bir biçimde çözümü üzerinde ısrar ederken; AP'li aşırılar da sürekli af sorunu üzerindeki tartışmaları yoğunlaştırmak istemişlerdir. Bu kamplaşmanın siyasal hayata yansması en belirgin şekilde, İnönü'nün 17 Ocak 1962 tarihinde, kapalı rejime karşı olduğunu ve Atatürk reformlarını kesinlikle tartışma konusu yapmayacağını belirten konuşmasında¹⁶² somutlanan dengeli tavrında görülebilir. Başbakan mevcut koalisyonu üzerinde anlaşılabilirlik sağlanmış şekliyle yürütürken, tavrına karşı oluşturulmak istenen muhalefeti tesirsiz kılmayı amaçlamış ve davranışı bu görüş açısından belirlenmiştir.

Koalisyon kurulmadan önce ordu adına yapılan tehditlerde, 27 Mayıs'ın bitmediği ve mutlaka başarıya ulaştırılacağı belirtilmiştir. AP'nin af konusunda geri çekilmesine rağmen, en masum bireysel çıkışlar bile mesele yapılmış, AP Zonguldak milletvekili Nuri Beşer'in orduya hakaret ettiği iddiası üzerinde çok ısrarlı biçimde durulmuştur. Nuri Beşer 31 Ocak 1962'de AP'den atılmıştır. Aynı tarzda bir başka olay da, parti içindeki aşırılardan Orhan Apaydın'ın 7 Şubat 1962 tarihinde partiden çıkarılmasıdır. AP bu konularda CHP ve ordudan gelen tepkinin gerektirdiği davranış içine girmiş, bu tepkilerden kaynaklanabilecek davranışları engellemek amacını güden bir tavır almıştır. Kaldı ki AP, partisinden 98 milletvekilinin hükümet programına güvenoyu vermemesine rağmen, 23 Ocak 1962'de koalisyonu desteklediğini belirtmiştir.¹⁶³ O günlerdeki olayların gelişimi izlendiğinde görülür ki, AP ordudan gelebilecek herhangi bir harekete gerekçe yaratmama çabasıdadır. Ancak Türkiye'de kamuoyunu oluşturan köşebaşlarını tutmuş olanlar, ısrarla AP'yi 27 Mayıs'ın hıncını

162 Ahmad, *a.g.e.*, s. 213.

163 Ahmad ve Ahmad, *a.g.e.*, s. 244.

alacak bir görünümde sunmaya çalışarak, ordudan gelebilecek bir harekete ümit bağlamışlardır. AP'nin kendi seçmenine ters düşmemek için dile getirmek durumunda kaldığı en masum talepler dahi, orduyu harekete geçirmek amacıyla kullanılmıştır.

Burada demokrasiye getirilen sınır daha da kalınlaşmış, demokrasinin işlerlik kazanması için protokolde önerilen şartların ötesinde davranış sınırlamasına yönelinmiştir. Bir başka deyişle, Kurucu Meclis'in açılmasından 22 Şubat Olayları'na tekabül eden günlere kadar, muhalif hareketlere giderek artan sınırlamalar getirilmiştir.

AP-CHP yakınlaşmasını daha doğru kavramak için, konuyu, o dönemde ordu içi gruplaşmalarla ilişkili formüle etmek gereklidir. Ordu içinde, koalisyon hükümetinin icraatından memnun olunmadığı için ihtilâl yapma amacıyla birleşildiğinden bahsedilemez. 9 Şubat Protokolü, hareketin 28 Şubat'a kadar gerçekleştirileceğini, General Refik Tulga'nın Ankara'ya gidip Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel'le görüşeceğini ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay'ı ihtilâle ikna etmeye çalışacağını karara bağlamıştı.¹⁶⁴ Ancak daha önce 19 Aralık 1961'de Genelkurmay Başkanlığı'nda yapılan komutanlar toplantısında Sunay, ordunun hükümeti desteklemesi gerektiği düşüncesinde olduğunu belirtmişti. Bu durumda komuta zincirine riayetkâr bir tavır alınması gerektiği üzerinde durulmuş, Sunay'ın red cevabı vermesi halinde, hiyerarşide ondan sonra gelen ilk komutanla Refik Tulga'nın ihtilâl gününü tespit etmeleri kararlaştırılmıştır. Bu teşebbüslerle 14'lerin Kabibay kanadı da ilgilidir.¹⁶⁵ Ancak olayların gelişimi içinde, Havacılar ve İstanbul Grubu'nun

164 Erdoğan Örtülü, *Üç İhtilalin Hikâyesi: 13 Kasım-22 Şubat-21 Mayıs*, 3. baskı, İstanbul, İrfan Matbaası, 1974, s. 203.

165 Erkanlı, *a.g.e.*, s. 189.; Seyhan, *a.g.e.*, s. 200.

yapılacak bir harekete karşı olacakları açıklık kazanmıştır. Havacılar Grubu'ndan bazılarının ilerde CHP'li olacakları ve Havacı Grubu yönlendirenlerden Mucip Ataklı'nın 22 Şubat'tan sonra ve 21 Mayıs teşebbüsünden önce İnönü'nün liderliğinde bir hukukî ihtilâlden bahsettiği düşünülecek olursa, CHP'nin ordudan gelecek hareketlere mi yoksa ordudan kendi aleyhine gelecek hareketlere mi karşı olduğu tartışılır duruma gelir. İllerdeki olaylar, örneğin CHP'li Başbakan Yardımcısı Turhan Feyzioğlu'nun "Millî Devrim Ordusu" üzerine müspet düşünceleri,¹⁶⁶ o dönemde CHP'nin orduya yaklaşımının kendi lehine bir durum yaratmayı amaçladığının bir göstergesidir. Zaten 1960-1961 döneminde orduyu kendi amaçladığı şekilde kullanmak isteyen CHP'nin, özellikle İlk Hedefler Beyannamesi'ni gerçekleştirme işlevini görmesinden sonra, başka şekilde davranacağını düşünmek için sebep yoktur. 22 Şubat'tan sonra Tedbirler Kanunu'nun getirilmesi AP ve DP'nin lehine yazılanları sınırlandırdığı gibi, askerî yönetim lehine yazılanları da sınırlandırdığından ve Türkiye'de şimdiye kadar yapılan döneme ilişkin araştırmalar yanlış biçimde o dönemin yayın organları ve o dönemde yazılanlarla temellendirildiğinden, 1960 öncesinin olduğu gibi sonrasının da karanlıkta kalması önlenememiştir.

Hükûmete karşı hareket tasarlayanların tayinlerinin yapılması üzerine ortaya çıkan 22 Şubat Olayı, Ankara'daki askerî güçlerin yüzde doksanına hâkim olmasına rağmen Talât Aydemir'in hareket emri vermemesinden dolayı,¹⁶⁷ bir ihtilâl olmaktan çok, sınırlı amaçlı olan bir direnme mahiyetindedir. Fethi Gürcan'ın durumu Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Bakanlar Kurulu toplantı halindeyken kontrol altına alma girişimine Aydemir'in karşı olması da, uzlaşma ile sonlandırılmak

¹⁶⁶ Faik, a.g.e., s. 231.

¹⁶⁷ Faik, a.g.e., s. 219.

istenen çatışmanın boyutunun mübalağa edildiğinin bir başka kanıtıdır. Bunlara karşın, devrin Başbakanı İnönü'nün 22 Şubat'a katılanların mahkemeye çıkarılmayıp affolunacaklarını söylemesi de, 22 Şubat'ın salt direnç gösterenler açısından değil, mevcut hükümet tarafından da bir uzlaşma olarak algılandığını göstermektedir. Hükümetin uzlaşmaya taraftar olma sebeplerinden biri olarak, 22 Şubat öncesinde Haydar Tunçkanat ve Mucip Ataklı'nın Hava Kuvvetleri'ni alarına geçirmiş olması ve CHP'nin konunun hukuksal incelenmesi sırasında kendi doğrultusundaki askerlerin ortaya çıkartılarak ordudan tasfiyelerini engellemek istemesi gösterilebilir. İhtilâl amaçladıklarını sürekli olarak belirten askerler, 22 Şubat'ta harekete geçmeden tasfiye edilmek istenmiş, önemli mevkileri kaybedeceklerini anlayan bu askerler de girişimi önleme amaçlı davranışta bulunmuşlardır. Bu nedenle 22 Şubat Olayı'nı, ilerki bir tarihte yapılmak istenen bir ihtilâl teşebbüsüne önceden mani olma çabasına karşı bir tepki olarak nitelemek gerekir. 1962 ortamında etkin olan güçlerin böyle bir harekete karşı olması, olayın bir ihtilâl teşebbüsü sanılmasına yol açmış; o günkü muhalefet de tutucu nitelendirmesini yaptığı iktidara karşı bir davranış olduğu için, olayı müspet ve büyük çaplı bir hareket olarak göstermeye çalışmıştır. Daha sonra sosyalistler de bu olayı küçük burjuva radikallerinin hareketi olarak nitelemekle,¹⁶⁸ toplumsal dönüşüm için orduya bel bağlayanlardan pek farklı düşünmediklerini kanıtlamışlardır.

AP-CHP koalisyonu bu olayı takip eden günlerde daha ihtilâfsız yürümüş, ancak 22 Şubatçılar'ın affedilmeleri için Meclis'e kanun teklifi verildiğinde AP'li aşırı uzlaşma bedeli

168 Ant, "Niçin Astımız?", Ant, No. 125 (20 Mayıs 1969), s. 7; Mahir Çayan, *Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi (THKP-C) Dava Dosyası Yazılı Belgeler*, İstanbul, Zafer Matbaası, 1976, s. 268-269.; Dimitri Şişmanov, *Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi: Kısa Tarih (1908-1965)*, Hazırlayan. A. R. Zarakolu, İstanbul, Gençlik Matbaası, 1978, s. 191.

olarak DP'lilerin affı konusunu öne sürmüşlerdir. Fakat bu engel de aşıp 22 Şubatçılar affedilmiştir. Bu olay sırasındaki önemli bir gelişme de, kanunun Meclis'te engellenmesi eğilimi üzerine Sunay'ın, ordu ile milletin karşı karşıya getirilmemesi gerektiği ihtarını yapması; sonraki gün de, AP ile YTP'nin tasarısının kanunlaşmasını sağlayacak şekilde oy kullanmalarıdır.¹⁶⁹ Bu gelişme de AP'nin ordu tarafından güdümlendiği intibainı uyandırarak, parti içinde daha sonraları iyice belirginleşecek muhalefeti güçlendiren bir olay olmuştur. AP içi muhalefet-iktidar mücadelesindeki bu tür gelişmeler de, ilerideki sayfalarda daha somut olarak açıklanacağı üzere, ordunun AP'deki iktidar kesimine daha hoşgörülü davranmasına yol açacaktır.

Gelişmelere yukarıdaki perspektiften bakıldığında 1962 Mart'ındaki iki önemli durumdan sözedilebilir. Bunlardan bir tanesi 1960 Darbesi'nden sonra kurulan Milli Güvenlik Kurulu'nun yetkilerinin artırılması, ikincisi ise uygulama içinde daha çok 27 Mayıs'a aykırı yayınların önlenmesi işlevini kazanan Tedbirler Kanunu'dur. 22 Şubat hareketi, yukarıda belirttiğim iki değişiklik gözönüne alındığında, 27 Mayıs'tan itibaren muhalefete, daha doğrusu darbeye karşı muhalefete daha fazla sınır getirme işlevini görmüştür. Bir ilginç nokta da, 1963 Ağustos'unda AP'nin Tedbirler Kanunu'nun Anayasa'ya aykırılığı iddiasıyla Anayasa Mahkemesi'ne götürdüğü davanın sonuçlanması ve kanunun Anayasa'ya aykırı olmadığı kararının verilmesidir.¹⁷⁰ Bu red kararı da Anayasa Mahkemesi'nin düşünce özgürlüğü konusundaki kararlarının paradoksal mahiyetine bir örnektir.

Olaylar göstermektedir ki, AP muhalif tutum da takınsa, süreç içinde giderek artan bir oranda fiilî gelişmelerle uyumlu

169 Ahmad, a.g.e., s. 181.

170 Dodd, a.g.e., s. 125.

bir tutum içine girmiştir. Bu gelişme orduyu AP'ye karşı daha toleranslı bir tavır içine itmiş, en azından ordu açısından AP daha tahammül edilebilir bir görünüm içine girmiştir. 30 Mayıs 1962'de koalisyonun dağılmasından sonra Gürsel'in Gümüşpala'yı hükümeti kurmaya memur etmesi, 21 Ekim Protokolü'nden kaynaklanan bunalımların aşıldığını göstermiş, ordu artık AP'nin yönlendireceği koalisyonları kabul edebileceğini somut biçimde kanıtlamıştır.

22 Şubat girişiminin amacı, geçici bir aydın demokrasisi idi.¹⁷¹ 1950-1960 arasında Türkiye'deki aydın muhalefeti, 1950 öncesinde olduğu gibi özgürlük sorununu önplana getirmekteydi. 1960'tan sonra sosyal ve ekonomik konular da önem kazanınca, mevcut yönetime karşı olan hareketler bu iki sorunu birlikte mütalaa etmeye başlamıştır. Daha sonraki gelişmelerde de ekonomik sorunların halli, özgürlüklerin kökleşmesinin önşartı sayılmaya başlanmıştır. Aydın grupların Cumhuriyet'in başından beri ülkedeki demokratik yönetimin işlerliğinin önşartlarını hazırlama gerekçesi ile temel hak ve özgürlükleri bir zaman için sınırlanabileceği yönündeki mantığı, 1960 sonrası için de konulara yaklaşımda temel perspektif olmuştur. Bir başka deyişle, iki dönemde de, aydınlar, demokrasinin işlerlik kazanması için işe, demokratik özgürlükleri kısıtlamakla başlamışlardır. Bu yanlış tavır, salt askerî idareyi amaçlayanların değil, dönem iktidarlarının da davranış kalıbına uygundur. Hattâ AP iktidarı da 22 Şubat sonrasında, özgürlüklerin kısıtlanmasına karşı olmasına rağmen, özgürlüklerin kısıtlandığı hukuksal çerçevede çalışmak zorunda bırakılmıştır.

Bu gelişme eğilimi, Türk halkının, aydın gruplarının yönlendirdiği siyasetten, özgürlüklerin nisbî gelişme gösterdiği dönemlerde de uzak durmasına yol açarken; siyasî tartışmaları

171 Talât Aydemir, *a.g.e.*, s. 115, 142.

1978 Türkiye'sinde bile sağ ve soldaki öğrencilerin çatışmaları üzerinde yoğunlaştırmıştır. Halkın kesinlikle dışında cereyan eden bu vuruşmanın taraflarının halktan itibar görmemesine rağmen, Türk siyasal hayatının temel konularından birini CHP dışındaki demokrasi karşıtı sol ile MHP'nin mücadelesinin teşkil etmesi, toplum yapısının dönüştürölmesi eyleminin düşünsel çerçevesinin önüne kutuplaşma olgusunu dikerek engel olmakta, düşünsel gelişmeyi tıkamakta, toplumsal gelişmeye getirilen yaklaşımların bu kavgadaki yerinin sorgulanmasına sebep olmaktadır. Bu iki grubun 14'lerin iki ayrı kanadına müspet yaklaşımları, Kasım 1960 tasfiyesinden önce 14'lerin ortak düşündüğü ve davrandığı hatırlanırsa, anlamlıdır. MBK ile 14'lerin bir müddet ortak iktidar olduğı gerçeğı ve Türkiye'de ordu iktidarı olasılığı, diğere politik örgütleri de ordu içi ilişkilere kayıtsız kalmamaya yöneltmiş, bu da tüm örgütleri ordu içi gelişmelerde taraf yapmıştır. İşte 22 Şubat Olayı'ndan önce Hava Kuvvetleri'ni alarına geçirenler konusunda hiçbir işlem yapılmamış olması bu bağlamda düşünölmelidir.

CHP'nin ikili tutumu, ordu içinde daha sonra oluşacak iki ayrı çizginin parti içinde gelişmesinin de etkisi ile netleşmesine yol açacak olayların başlangıcı mahiyetindedir. 12 Mart'ta çok değişik çizgilerin müdahale isteğinde birleşmeleri, ancak ordu içi gelişmeler ve bu gelişmelere karşı politik grupların tavırları kavrandığında anlaşılabilir.

***E. Toplumsal tabanı ve amaçları özdeş olmasına rağmen çelişik intibasını veren iki hareket:
11 Subay Olayı ve 21 Mayıs***

22 Şubat direnmesinin oluşumunda Havacılar ve SKB'nin İstanbul Grubu ile ortak davranış konulmak istenmesine rağmen, bu iki grup Ankara'da beş albayın yönlendirdiğı

gruptan temelde ayrılmış; Havacılar tamamen karşıt bir tutum takınırken, İstanbul Grubu olayların gelişmesi nedeni ile dışarda kalarak Talât Aydemir'in liderliğindeki ekibe itidal tavsiye etmiştir.¹⁷² Bu somut davranış farkından da anlaşılabilir gibi, 22 Şubat Olayı'na karşı tutumlar aynı gerekçelere dayanmamaktadır. Bir kısım subaylar mevcut iktidarın sürmesi amacı ile olayların dışında kalırken, bir grup subay da istedikleri doğrultuda bir değişiklik amaçlanmadığından, harekete karşı vaziyet almışlardır. Daha sonraki olayların gelişimi, bu iki farklı tavır doğru kavranmadığından ordu içindeki bölünmeleri kemikleştirici şekilde olmuştur.

11 havacı subay ve 21 Mayıs'ın kadrosu açısından, 22 Şubat sonrası değişiklikler müspet olarak nitelenmiştir. CHP lehine hareket etmek isteyenlerle, hükümete karşı olan grup, Milli Güvenlik Kurulu'nun yetkilerinin genişletilmesi ve Tedbirler Kanunu'nun 27 Mayıs'a aykırı davranışlara getirdiği önlemler konusunda özdeş düşünmüşlerdir. Kaldı ki, bu iki grubun etkin olması halinde yapılacak değişikliklerin öncelikle bu iki konuyu kapsayacağı da açıktır.

Bu olaylar AP'yi CHP ile daha uyumlu bir çalışma içine girmek kararına yöneltti. 30 Mayıs 1962'de, İnönü, AP grubunun af konusunda muğlak karar alması üzerine istifa etti.¹⁷³ Gümüşpala'nın bunalımdan AP'nin sorumlu tutulmasının söz konusu olamayacağını belirtmesine rağmen, Cumhurbaşkanı AP'yi sorumlu tuttu.¹⁷⁴ Bu gelişme de ortaya koymaktadır ki, AP sınırlanarak gitgide artan bir biçimde 27 Mayıs'a uyumlu kılınmaya çalışılmıştır.

AP hükümet dışında kalarak, CHP'nin bağımsızlar, YTP ve CKMP ile koalisyon yapması, Anayasa'ya müspet oy ve-

172 M. Emin Aytekin, *İhtilâl Çıkması*, İstanbul, Dünya Matbaası, 1967, s. 189-193.

173 Örtülü, *a.g.e.*, s. 274.

174 *A.g.e.*

rilmesi propagandasına katılmış olan YTP ile CKMP'nin daha sonraki somut tutumlarında da görüleceği gibi, bu partilerin 27 Mayıs çizgisi bakımından daha tahammül edilebilir olmaları, askerî yönetim isteklerini azaltamamıştır. AP'nin hükümette olmaması halinde 27 Mayıs konusunda seçmen kitlesini daha çok tatmin edebilecek şekilde davranabileceği, bu tür davranışların da parti muhalefette olduğu sürece hoşgörüyü karşılanması gerektiği açıktır.

Reformların da yapılacağını belirten hükümetin ilk icraatlarından biri, MBK'nin yerlerinden uzaklaştırdığı 55 Doğulu toprak sahibinin yerlerine dönmesini ve beşbin dönümden fazla olan toprakların kamulaştırılmasını sağlayacak kanunu 10 Eylül 1962 tarihinde Meclis'ten geçirtmek oldu. Bununla MBK'nin bir kararına karşı tavır alınmış oluyordu. AP-CHP Hükümeti sırasında da, 1962 Mart'ında 147'lerin üniversiteye dönmeleri sağlanmıştı. Bu iki olay da açıkça gösteriyordu ki, 27 Mayıs yönetiminin değiştirilmesi makul karşılanabilecek icraatları değiştiriliyordu. Bu konuda askerî çevrelerden itiraz sesleri de yükselmedi.

Menderes, Zorlu ve Polatkan'ın asılmalarının yıldönümünde çıkan olayların *Yeni İstanbul*, *Son Havadis*, *Zafer* ve *Tasvir* gazetelerinde yayımlanması üzerine bu gazeteler toplattırıldı.¹⁷⁵ Gümüşpala'nın DP'yi övmesi üzerine hakkında soruşturma açıldı.¹⁷⁶ 2 Ekim 1962'de Ankara'da İnönü aleyhine yapılan gösteri AP Genel Merkezi'nin taşlanmasıyla sonuçlandıktan sonra, "Millî Devrim Ordusu" adına Ankara ve İstanbul'da bildiriler dağıtıldı. Bu olaylar da açıkça göstermektedir ki, 27 Mayıs icraatlarına karşı gelişmeler huzursuzluk kaynağı olarak gündeme getirilmezken, kolaylıkla kontrol altına alınabilecek küçük çapta hareketler ihtilâl teşebbüsleri

175 Ahmad ve Ahmad, *a.g.e.*, s. 252.

176 *A.g.e.*, s. 253.

için gerekçe yapılmaya çalışılmakta; DP'nin devamı olduğu iddia olunan hareketlerin DP devrini hayırla anmalarına dahi tahammül edilememektedir. Bu tür bir yaklaşım 1965 sonrasında AP tarafından uygulanacak, fakat bu tavrın mazlumları 1962'de AP'ye tahammül gösteren kesimin yarattığı siyasal hareketlerin takipçileri olacaktır.

Başbakan Yardımcısı Turhan Feyzioğlu'nun "Millî Devrim Ordusu" içinde saygın kişilerin bulunduğunu belirtmesi, daha sonraki 11 havacı subay olayını da açıklayıcı ipuçları sunmaktadır. Talât Aydemir'in tabii senatörlerin bir kısmının 11 havacı subay ile irtibatlı bulunduğunu belirtmesi¹⁷⁷ ve tabii senatörlerin 18 Ekim 1962'de kanunlaşan kısmî affa karşı olmaları da ortaya koymaktadır ki, düşünsel çerçevede 11 havacı subay ile MBK'nin tabii senatör kanadı meseleyi benzer şekilde anlamaktadırlar. Talât Aydemir'in Türkiye'de değişik grupların ihtilâl hazırladıkları iddiası,¹⁷⁸ daha sonra 14'lerin Aydemir ile anlaşmaya çalışmaları, İstanbul Grubu-Aydemir ilişkisi, 11 havacı subaydan bazılarının CHP'ye girmeleri ve Mucip Ataklı'nın kanunî bir ihtilâlle İnönü'nün cumhurbaşkanı yapılmasını istemesi birlikte düşünümlerse, önemli gerçekleri ifade etmektedir. Aydemir'in halkın da intikamcı partiler aracılığı ile bir halk ihtilâline hazırlandığı saptaması¹⁷⁹ bu tür hareketlerin gerekçesi olarak kullanılmakta; diğer ihtilâlciler gruplar da bu tür eğilimlerin olduğu noktasında birleşmektedirler. Bir başka deyişle, o dönemdeki teşekküller halkın bütünü ile böyle bir tavır içinde olduğunu yanlış saptamış olsalar da, kendilerinin halkın dışında, halkın arzusu hilâfına davrandıklarının bilincindedirler. İşte bunun için de geçici bir aydın demokrasisinden yana olduklarını söylemekte,

177 Aydemir, a.g.e., s. 283.

178 A.g.e., s. 113-114.

179 A.g.e., s. 114.

zaten giderek daha fazla politika dışında tutulan halkı, politikanın tamamen dışına çıkarmayı amaçlamaktadırlar.

Türkiye’de tüm aydın gruplarının demokrasiye aykırı bu tavrı, geçici bir deneme devresiyle demokrasinin sağlıklı işlerlik kazanacağı şartları sağlama düşüncesini önplana çıkarmaktadır. Fakat demokrasiyi yerleştirme çabaları, garip bir şekilde varolan demokratik çerçeveyi ortadan kaldırmakla başlamakta ve her seferinde de bu grupların halktan daha uzak düşmesiyle sonuçlanmaktadır. Tanzimat’tan sonraki tüm özgürlük amaçlı çabalar bu bağlamda değerlendirilmeli ve düşüncelerindeki süreklilik ile savlarındaki radikalleşme üstünde durulmalıdır. Bu uzun dönem boyunca her deneme, aydın gruplarının yapmayı düşündüğü değişikliklerin gerçekleşmediğini göstermiş; aydın gruplar Tanzimat’tan beri Türkiye’de demokrasinin yerleşmesinin şartlarını yaratamamışlardır. Çalışmanın yazıldığı dönemin Türkiye’sinde, birçok aydın grup iki yüz-yıldır başaramamış bu işe hâlâ taliptir.

İstifalarından sonra 11’lerin, 12’ler ve 22 Şubatçılar’la ihtilâl için anlaşma yolları aramaları, 21 Mayıs Olayları’nda hiçbir rolleri olmasa da ihtilâl yanlısı olduklarının kanıtıdır. Salt askerî nedenlerle görevlerinden uzaklaşmak durumunda bırakıldıkları savı, bu nedenle de geçerli görünmemektedir. 22 Şubat Olayı’nın mevcut hükümet tarafından üzerine gidilerek çok mühim bir davranış olarak nitelenmesine mukabil, 22 Şubatçılar’ın ihtilâlciliğini ispatlamak için 21 Ekim Protokolü ve 9 Şubat Protokolü’nden başka belge gösterilememektedir. Üstelik bu belgelerin altında, daha sonraları millete demokrasinin kurtarıcıları olarak sunulan yüksek rütbeli paşaların da imzası bulunmaktadır. Buna mukabil 11 havacı subayın, “İhtilâl memlekete hayırlı olacaksa ihtilâlciler yaşasın, olmayacaksa kahrolsun”¹⁸⁰ diye noktalanan planları vardır.

180 Faik, *a.g.e.*, s. 276.

Hüsnü Özkan'ın, Bedii Faik'in kitabını *Dünya* gazetesinde tefrika edilirken birçok yönü ile eleştirmesine mukabil bu nokta üzerinde durmaması ilginçtir.¹⁸¹ Bir başka ilginç nokta, 22 Şubat sonrasında 22 Şubatçılar'ın üstüne üstüne giden CHP'nin, 11 havacı subay olayını geçiştirmeye çalışması ve bu 11 havacı subayın 22 Şubat Harekâtı sırasında hükümetin yanında Hava Kuvvetleri Komutanı ile ortak tavır almasıdır.

11 havacı subay olayı da somut olarak göstermektedir ki, bir kısım asker gruplarının hükümet yanında yer almaları, onların demokrasiyi koruma amacından değil, o zamanki müdahalecilere karşı olmalarından kaynaklanmaktadır. Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel'in, havacı subayların, tabii senatörler arasındaki havacılar Mucip Ataklı, Haydar Tunçkanat ve Emanullah Çelebi ile ilişkileri üzerinde durmasına ve Havacılar'ın Mucip Ataklı'dan emir aldıklarını belirtmesine rağmen, hükümetin konuyu açıklığa kavuşturacak şekilde hareket etmemesi, bu grubun CHP ile ilişkisi konusundaki açık ithamları doğrular mahiyettedir. 21 Mayıs sanıklarının yargılanması sırasında 21 Mayısçılar'ın 11'ler hakkındaki iddialarının tahkik edilmemesi olgusu da, sıkıyönetim dönemlerindeki mahkeme-hükümet ilişkileri bilindiğinde, savımı doğrular niteliktedir.

İsmet İnönü'nün 21 Ekim 1962'de, demokrasiye karşı olanların CHP içindeki kimselerle temasları sonucunda partiyi kullanacaklarını sanmalarının yanlışlığına¹⁸² İstanbul 11 Kongresi'nde dikkat çekmesi ve bundan sonra Kenan Esengin, Avni Doğan ve Celâl Sungur'un partiden atılmaları; buna karşılık 11 Subay Olayı'nın önde gelen kişilerinden Hüsnü Özkan'ın 1965 seçimlerinde CHP Hatay Milletvekili seçilmesi birçok şeyi açıklayıcı niteliktedir. Bu çelişik tavır da, partiden

181 Hüsnü Özkan'ın açıklaması için bk: A.g.e., s. 271-275.

182 Kili, a.g.e., s. 146.

atılanların salt koordinasyon toplantılarına katıldıkları hatırd tutulursa, CHP'nin askerî ihtilâl teşebbüslerinin hepsine tutarlı bir biçimde karşı olmadığını ve bazılarını destekler görünümünü sürdürdüğünün bir başka kanıtıdır. Diğer bir kanıt da, CHP içindeki bir grubun 12 Mart'ın sivil kadrosunu oluşturması ve bunların 12 Mart öncesinde devrimci askerî yönetimin teşvikçiliğini yapan *Devrim* gazetesi ile işbirliği içinde olmalarıdır. Özellikle 1965 seçimlerinde CHP'nin halktan yeterince destek alamaması ve 1969 seçim sonuçları bu grubun parti içindeki etkinliğini artırmış olmalıdır.

Türkiye'de ordu-siyaset ilişkisini inceleyen küçük ve büyük çaptaki çalışmaların 11 Havacı Subay Olayı'na değinmemelerinin nedenini, Türkiye'deki "muteber" basının CHP yanlılığında ve "malûm" basının askerî hareketlere karşı olmasında, bir de o dönemdeki özgürlüklerin sınırlandırılmasında aramak gerekir.

Mucip Ataklı, 11 havacı subaydan "vefakâr arkadaşlar" olarak bahsetmiştir. Mucip Ataklı'nın bu konuşması istifadan hemen sonradır ve İrfan Tansel'e cevap mahiyetindedir. Sunay'ın istifaları hemen işleme koymayarak, ısrar edilmesi halinde kabul olunacağını belirtmesi, hükümetin bu konudaki tavrının ne olacağını tahmin edememesindendir. 21 Mayıs Hareketi konusundaki belirtiler, 11'lerin bu hareket içinde yeralma çabaları ve 21 Mayıs 1963 öncesinde Mucip Ataklı'nın İnönü'nün başa geçmesini sağlayacak kanunî ihtilâlden bahsetmesi¹⁸³ bir bütün halinde mütalaa edilmelidir.

21 Mayıs ihtilâl teşebbüsü öncesinde üç grubun temas halinde olduğu yazılmaktadır. Bunlar 11 Havacı Subay Grubu, 14'ler ve 22 Şubatçılar'dır. 22 Şubatçılar emekli edildikten sonra da devamlı suçlamalara maruz kalmışlar ve bizzat Başbakan İnönü tarafından "sergüzeştçiler" olarak nitelenmişlerdir. Talât

183 Dodd, *a.g.e.*, s. 79.

Aydemir kendine ve harekete yöneltilen eleştirileri cevaplamış ve 11 Havacı Subay Olayı'nda da Hava Kuvvetleri Komutanı Tansel'in söylediklerini doğrulamıştır.¹⁸⁴ 22 Şubatçılar Grubu'na yöneltilen eleştiriler, bunların açıkça oluşturdıkları muhalefetin güçlenmesi sonucunu doğurmuştur. 11'lerin 22 Şubat Olayı'nda onlara karşı davranışları nedeni ile, 22 Şubatçılar'la 11'ler arasındaki ilişki daha başından kesintiye uğramıştır. 22 Şubat Hareketi içinde 14'lerin Kabibay kanadının yurtiçindeki unsurları da vardır.¹⁸⁵ Bu kanat da anlaşmazlık nedeniyle 21 Mayıs Hareketi'nde rol almamıştır. 14'ler Brüksel'de 1962 Temmuz'unda yaptıkları toplantıda görüşbirliğine varamamışlar ve herkesin kişisel tavır alması, kişisel değerlendirmesine göre hareket etmesi kararlaştırılmıştır.¹⁸⁶ Buna rağmen iki temel ayrım sürdürüldü. Daha sonra TIP'e giren Muzaffer Karan ile Orhan Erkanlı, Orhan Kabibay ve İrfan Solmaz 21 Mayıs Hareketi'nin daha planlanma safhasında ihtilâlcilerle ters düşerken, Türkeş Grubu ortak toplantılar yapmaya devam etti.

Türkeş 1963 Şubat'ı sonunda Türkiye'ye döndü. "Türkiye Huzur ve Kalkınma Derneği"ni kurmayı amaçladığını gazetecilere verdiği beyanatta belirtti.¹⁸⁷ Derneği 3 Mayıs'ta kurmayı planlıyordu. Daha sonraları 19 Mayıs'tan bahsolundu ve en nihayet demek kurma işi 27 Mayıs'a bırakıldı. Bu sırada 21 Mayıs Hareketi dernek kurma işini engelledi. Türkeş Grubu'nun bu örgütlenme çabasının ve askerler içinde kendine destek bulabileceği kuşkusunun, Aydemir'in teşebbüsünün öne alınması sonucunu doğurduğu düşünülebilir. Zaten 1960 öncesinde ihtilâl örgüt-

184 Öztülü, a.g.e., s. 320.

185 Seyhan, a.g.e., s. 200.; Erkanlı, a.g.e., s. 195.

186 Walter Weiker, "The Aydemir Case and Turkey's Political Dilemma", *Middle Eastern Affairs*, Cilt XIX, (November 1963), s. 260.; Erkanlı, a.g.e., s. 190-191.

187 Öztülü, a.g.e., s. 321.

lenmesinde etkin olan kişilerin MBK'ye girememiş olması, 22 Şubatçılar'la 14'ler arasında bir kırılgılığın doğmasına yolaçmış olmalıdır. Birleşme, ortak hareket etme eğilimi de her iki grubun MBK'ce mağdur edilmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu iki grup, benzer görüşleri savundukları için değil, aynı gruba karşı olduklarından ortak hareket olanağı aramışlardır.

Bu iki grubun birleşme teşebbüslerindeki düşünsel temeli kavramak için birtakım temel konuların açıklığa kavuşturulması gerekir. Bugün solda olanlar bile, 22 Şubat ve 21 Mayıs'ın sonuçlarını "27 Mayıs'ın gerçek yaratıcılarının atılımlarını da savuşturan oligarşi",¹⁸⁸ şeklinde değerlendirmektedirler. Bu görüş aşamalı devrim savunucularının ortak görüşüdür. 1960 sonrasında liberal ve sosyalist görüşlerin muğlaklığı, birbirine karıştırılması, değerlendirme yanlışlarına yolaçmıştır. 1969'da, eski MBK üyelerinden 14'lerin önemli bir kısmının CKMP'nin din ve laiklik konusundaki tavrını yumuşatması üzerine partiden istifa ettikleri ve Türkeş'in 1965'te AP'yi dinsel fanatizmi teşvik ettiği için eleştirdiği düşünülmürse,¹⁸⁹ ve 1969'da CKMP'nin adının "Milliyetçi Hareket Partisi" (MHP) olarak değiştirildiği kongredeki temel sorunlardan birinin din konusundaki tavır olduğu hatırlanırsa, görülür ki, bu partinin önemli bir unsuru Cumhuriyet devrimleri konusunda 1971 öncesi solunun gösterdiği türde bir hassasiyettedir. Bunların da Aydemir'le düşünsel düzeyde geçici bir aydın demokrasisi amacıyla anlaşamayacak oldukları düşünülmemelidir. Bunların yanında, 22 Şubat'ta 14'lerin bir kanadının da yeralması ve bu kanadın kilit adamlarından Dündar Seyhan'ın 21 Mayıs Harekâtı'nın amacının "27 Mayıs'ın

188 Kuruluş, "12 Mart 1971 Faşist 'Muhtıra Darbesi' Üzerine", No. 10 (Mart 1977), s. 24, 31.

189 Jacob M. Landau, *Radical Politics in Modern Turkey*, Leiden, E. J. Brill, 1974, s. 231, 273.

hedeflerine müteveccih"¹⁹⁰ olduğunu belirtmesi, anlaşılamama nedenlerinin kişisel olduğu intibahı kuvvetlendirmektedir. 14'lerin son toplantısında herkesin kendi fikirleri doğrultusunda hareket edeceğinin kararlaştırılması ve 14'lerin daha sonra geldiği konuları, bu kanıya yolaçan başka sebeplerdir. Bir başka ilginç gelişim de, Muzaffer Karan'ın TIP'e girmesi ve TIP'in Karan'ı kabul etmesidir.

Yukarıda belirttiğim hususlar, o dönemdeki ihtilâl teşebbüslerinin oldukça farklı olarak nitelenebilen çevreler tarafından desteklenme olanağının mevcudiyetini göstermektedir. Örgütlenmiş veya örgütlenmemiş ihtilâl amaçlılarının birleştikleri temel nokta, tarihsel gelişim içinde Türk halkının direnç gösterdiği Atatürk ilkeleri; ideolojileri de dillerinden hiç düşürmedikleri, belki de dünyanın en sağlam ideolojisi olan Atatürkçülük'tür.

Atatürk ilkelerinin yerleştirilmesini amaçlayan bu teşebbüslerin gerçekleşmesi için sözkonusu dönemde birçok gerekçe yaratılmıştır. 11 Havacı Subay Olayı karşı teşebbüslerin ortaya çıkabileceği ihtimalini düşünmeyi, mevcut partilerin tavırları da 27 Mayıs öncesinin ihyâsına karşı çare aranmasını gerektirmiştir. 20 Mayıs'tan önceki iki ay içinde dört önemli olay olmuştur. Bunlar Celâl Bayar'ın affına karşı hareketler, "Genç Kemalistler Ordusu"nun tehditleri, AP milletvekili Reşat Özarda'nın 27 Mayıs'a karşı beyanı ve Mucip Ataklı'nın İnönü'ye geniş yetkiler veren kanunî ihtilâl önerisidir.¹⁹¹ Bu olaylar karşısında AP eleştirci bir tutum takınmamış, yatıştırıcı önlemler almış, Türkeş'in AP'ye girmesini isteyenler etkisizleştirilmiştir. Ragıp Gümüşpala'nın Türkeş'e karşı davranışının da ortaya koyduğu gibi, AP o dönemde bu hareketler içinde yeralan subaylara ilgisiz kalmış, ihtilâl teşebbüsleri

190 Seyhan, a.g.e., s. 200.

191 Weiker, *Middle Eastern Affairs*, Cilt XIX, (November 1963), s. 268.

partinin dışında cereyan etmiştir. Türkeş'in bir grup AP'li tarafından partinin başına getirilme girişimi 27 Mayıs'a karşı olan güçlerin o dönem için güçlü bir liderden faydalanma amacı ile açıklanmalıdır. Gökhan Evliyaoğlu'nun bu tutumuna parti bütünüyle karşı çıkmış,¹⁹² daha sonra da parti içindeki aşırılara karşı tavrı takınılmıştır.¹⁹³

Türkeş-AP yakınlaşmasının sağlanmaya çalışılması, AP'nin 1960 sonrasındaki gelişimi ve DP'nin 1960 öncesindeki konumu kavranmadan doğru biçimde değerlendirilemez. Din sorunu üzerine yazan Çetin Özek ve Tarık Zafer Tunaya gibi yazarlar, DP'nin dinsel çevrelere ve dine yaklaşımını mübalâğalı biçimde vermeye çalışmışlardır.¹⁹⁴ Bu, 1950-1960 arası dönemde CHP-DP mücadelesinin Atatürk ilkeleri çerçevesinde sürdürüldüğünü gösterme, kanıtlama gayretkeşliğinin ortaya çıkardığı ve birçok çevrenin çok yoğun etkilendiği bir tutumdur. 1960 darbesinin en çok önem verdiği, Cumhurbaşkanı Gürsel'in anayasayı hazırlamakla görevlendirilen bilim kuruluna verdiği tek direktif buna ilişkindi. Din sorunu, o dönemde yapılan değerlendirmelerin temel ölçütü olmuştu. Bu durum da AP'yi dine ilişkin davranışlarında darbecilerle daha uyumlu kılmış, laiklik konusunda AP'nin tutumu DP'ninkine oranla dikkatli bir mahiyet arz etmiştir. Daha sonra "Yeminli" denilen grubun parti içindeki hâkimiyeti bu süreç kavranmadan anlaşılamayacağı gibi; MSP'nin ortaya çıkışı ve 1977 seçimi öncesinde AP-MHP ilişkilerinin yoğunlaşması da kavranamaz. AP'deki bu gelişim nazar-ı dikkate alınmadığında, ordunun AP'ye karşı tutumundaki hoşgörü eğilimi ve 12 Mart'ta ortaya çıkan durum, mantıksal bir bütünlük içinde izah edilemez.

Bütün bu olgular göstermektedir ki, darbe teşebbüsleri soyut

192 Ahmad ve Ahmad, *a.g.e.*, s. 258.

193 *A.g.e.*, s. 260.

194 Landau, *a.g.e.*, s. 173.

düzeyde birbirine yakın grupların oluşturduğu bir ortamda açıklık kazanmıştır. Herkes bir teşebbüsün olacağını beklemekte, hattâ Başbakan İnönü dahi vaziyetin çok vahim ve kritik olduğunu söylemektedir. 20 Mayıs'ı 21 Mayıs'a bağlayan gece Talât Aydemir'in yönettiği hareket başlamıştır. Tıpkı yeni bir ihtilâl hazırlayan 11 havacı subayın 22 Şubat'ta Aydemir'e karşı çıkmaları gibi, 12 Mart hâkimlerinden "demokrasi aşığı" Ali Elverdi de 21 Mayısçılar'a karşı demokrasiyi savunmuştur. 21 Mayıs teşebbüsüne Hava Kuvvetleri karşı çıkmıştır. Radyo bir ara Aydemir'e bağlı kuvvetlerin eline geçmişse de darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Bu darbe teşebbüsünün başarıya ulaşamaması, diğer darbeci örgütlerden bağımsız yürütülerek salt 22 Şubatçılar'a inhisar etmesi yanında, diğer gruplarla sürekli haberleşme nedeniyle bir darbenin âdeta beklenmekte oluşundan ve belki de darbeden hükümetin haberdar edilmesindendir. 11 havacı subayın CHP ile ilişkileri olduğu iddiası, 1961 seçimlerinden CHP'nin umduğu sonucu alamaması gibi faktörlerin yarattığı ordu içi gruplaşmaların sonucunun, hangi yönde olursa olsun, darbe öncesine nazaran özgürlüklerin daha fazla kısıtlanmasına yolaçacağı ortadadır. Bu nedenle karşıt görünümlü iki grup arasındaki somut zıtlığa bakıp, temeldeki paralellliği gözden kaçırmamak gerekir. 22 Şubatçı Grup tüm partilerin faaliyetlerini durdurarak partisiz bir otoriter rejim inşasına çalışırken, 11 havacı subayda somutlaşan diğer eğilim, CHP dışındaki güçlerin hareket sahasını daraltmayı amaçlamaktadır. Bu iki grubun uzantıları 12 Mart sırasında da görülecek, Sadi Koçaş'ın da içinde bulunduğu 11'ler Grubu ilk eğilimi temsil ederken, harekete damgasını vuran, hareketi yönlendiren grup ikinci eğilimdekiler olacaktır. Bu iki grubun 12 Mart sırasında bir süre birlikte bulunmaları da, iki eğilimin uzlaşıcı mahiyetini ortaya çıkarmakta ve birçok çalışmada gözden kaçırılan tarihsel sürekliliğin kanıtlarından biri olmaktadır.

Bir önceki paragraftan kalkılarak kurulan paralelliğin yanlış olabileceği intibası da, 1963 sonrası gelişimlerden önemli olanları belirtilerek cevaplanabilir. Sonraki bölümlerde daha ayrıntılı bir biçimde gösterilecek olan, CHP'deki değişim, parti dışındaki radikal sol hareketin partideki halkçı akımla sert mücadelesi ve bu gelişme sırasında AP'deki bürokratik eğilimlerin giderek artması olgusu, 12 Mart'taki hareketlerin konumuna açıklık kazandırmaktadır. Bu açıklık olgusu, CHP'nin bürokratik geleneğine yatkın kesimini 12 Mart öncesi ve sırasında radikal sol hareketle birleştirip bütünleştirirken; diğer eğilimin temsilciliği rolünü, halka saygılı, demokrasiye bağlı rotadaki CHP'nin halkçı ekibinin elinden alarak artan oranda bürokratlaşan AP'ye geçirmiştir. 1961 Anayasası'nın halk yetkisine ortak kıldığı kurumlardan olan ordu, 1971'de direnme hakkını kullanarak, 27 Mayıs'ta bizzat kendi getirdiği bazı kurumlara karşı vaziyet almış; bu kurumların işlemedeki aksaklıkları düzeltmeye çalışmıştır. Bu kurumların tamamen ortadan kaldırılmaması, ilerde değişik nitelikteki iktidarlara karşı muhalefet unsurları olarak kullanılabilecekleri hesabından kaynaklanmıştır.

Bu kısımda incelediğim iki ana hareket daha sonraki olaylarda da sürekliliğini korumuş; buna karşı çıkan CHP ve MSP'nin seçimlerdeki başarısı da Türk halkının özgürlüklerinin ileri ve/veya geri görünümdeki kurumlarca güvence altına alınmasına, bir başka deyişle, özgürleştirici kuruluşların vesayetine karşı tepkisini göstermiş; halkın vasîlere ihtiyacı olmadığı bizzat kendi oyuyla ortaya çıkmıştır. Bir yanda 12 Mart döneminin tek örgütlü muhalefeti CHP'nin ve öte yanda özgürlükleri garanti altına almak amacıyla kurulan Anayasa Mahkemesi'nin 12 Mart döneminde kapattığı Milli Nizam Partisi'nin devamı olan MSP'nin başarısı ile, 27 Mayıs Anayasası kurumlarının savunucusu TIP'in Anayasa Mahkemesi'nce kapatılması, bu bağlamda düşürülmelidir.

ALTINCI BÖLÜM
**1965 SEÇİMİ ÖNCESİNDE
ORDUNUN POLİTİK HAREKETLERE KARŞI
TAVRINI YUMUŞATMASININ NEDENLERİ**

1963 Talât Aydemir hareketi hükümetin CHP, YTP, CKMP ve bağımsızlardan oluşmasına ve AP'nin muhalefette bulunmasına rağmen gerçekleşti. 27 Mayıs'a karşı en müspet tutum içinde olan CHP, başından beri 27 Mayıs karşısında mülayim bir çizgide durmaya çalışan CKMP ve YTP ile koalisyonda, ihtilâl teşebbüslerini engelleme bakımından AP ile ortaklığına nazaran daha başarılı olma şansına sahipti. Özellikle AP'nin varlığını korumak amacı ile muhalefeti belli bir sınırdan tutma kararlılığı, hükümetin olağan demokratik yönetime geçişteki çabasını güçlendirdi. Ancak tüm bu müspet şartlara rağmen, Türkiye bir ihtilâl havasına ve partiler dışında çözüm arama noktasına geldi.

Bunun nedeni, Türk aydınının Tanzimat'tan beri kendi düşüncesi dışındaki gruplara ve o grupların düşüncelerini ifadelendirmelerine karşı sert ve susturucu tavrıdır. Özellikle bir kısım sorunların aşırı abartılı biçimlerde çözümlenmesi ve kendisinin mensup olduğu grubun dışındakilerin tam karşıt bir konumda mütalaa olunması, 1960 sonrasında, özünde birbirlerine daha çok yaklaşan aydın gruplarının karşılıklı

suçlamalarında da temel yöntem olarak süregitti. İhtilâlden yana güçlerce, bu anlamda, AP DP'nin devamı olarak, CHP de AP'den farksız bir tutum içinde görülüyordu. Bu sebeple de AP ve CHP'nin farklı konumları kavranamadı.

CHP'nin AP'den farksız görünümünü süreç içinde doğru kavramak ve bunun sebep olduğu gelişmeleri daha doğru değerlendirmek için 1961 Anayasası'nın getirdiği savunulan özgürlük ortamı içindeki düşünsel gelişim incelenmelidir. Bu bakımdan en önemli durum, 1961 sonrasında Türkiye'deki sol hareketin ulaştığı boyut ve etkilediği aydın grubudur. Bir aydın hareketi olarak beliren sol düşünce ilk önemli çıkışını, 1961 Aralık ayında Yön dergisinin yayımlanışı ile yaptı. Daha çok Atatürk'ün devletçilik ilkesine ağırlık verilerek yapılan tahlillerle ekonomik konuları önplana çıkaran, üstyapı sorunlarını da Batıcı bir biçimde çözümlemeyi amaçlayan bu hareket, solun tüm kesimlerini bünyesinde topladı. Tıpkı 1929 dünya krizi sonrasında devletçilik ilkesine bilimsel içerik kazandırmaya çalışan *Kadro* dergisi gibi, bu dergi de o dönemdeki en hassas konu olan üstyapı devrimleri ve ekonomik sorunlar üzerinde 27 Mayısçı güçleri belli bir noktaya getirmeyi amaçlıyordu. Aydın kadronun büyük bir bölümünün CHP doğrultusunda olması, CHP'ye yatkın olmayan aydınların DP'ye karşı olmaları, derginin hitap ettiği ve destek gördüğü bir grubun zaten varolduğunun kanıtı idi. Dergi bu çerçeveyi aşamadığı için de, Türk toplumunda yeni bir 27 Mayısçılık yaratma işlevinin ötesinde bir şey yapamadı. 1967'de Yön'ün yayımına son vermesinden iki yıl sonra çıkmaya başlayan *Devrim* gazetesi de aynı davanın takipçiliğini yaptı, 12 Mart ortamının oluşumunda önemli roller oynadı.

Yön dergisinin çıkış bildirisini CHP'li birçok aydınla birlikte birkaç eski MBK üyesi de imzaladı. Bir başka ilginç durum, 1967'de çıkmaya başlayan *Türk Solu* dergisinde de bazı eski MBK üyelerinin imzalarının görünmesiydi. Bu olgu eski MBK

üyelerinin yönelimlerini ve zaman içinde değişimlerini göstermektedir. Bu saptama aynı zamanda Türk aydınının düşünce sürecinin de bir göstergesi olmaktadır. İki grubun birbiriyle ilişkisi ve birbirlerine gösterdikleri zorunlu saygı, ortaya sola eğilimli bir askerî diktatörlük hedefinin dışında bir şey çıkarmamıştır. Sol nitelikte bir askerî diktatörlük tezi de doğal olarak CHP'yi AP ile ortak biçimde değerlendirmeyi getirmekteydi. Süreç içinde CHP'de yaşanan değişim, bu yaklaşımlarına daha fazla kanıt bulmalarını da sağladı.

Sol açısından ikinci önemli olay da, 1961 Şubat'ında sendikacıların kurduğu Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) başkanlığına 1962'de Mehmet Ali Aybar'ın getirilmesidir. 1964'te Malatya'da yapılan genel kongresinde programını değiştiren TİP, Aybar'ın 1962 Şubat'ındaki katılımı ile bir başka sol örgütlenme olarak belirmiştir. Bu iki sol grubun 1967'ye kadar, bir başka deyişle soldaki çeşitlenmenin başlama dönemine kadar temel sorunlarda ortak düşüncelere sahip oldukları görülür. Özellikle, 14'lerden Muzaffer Karan'ın 1965 Mayıs'ında TİP'e girmesi üzerine, Aybar'ın TİP ile 27 Mayıs arasında evvelden de olan bağlantının kuvvetlendiğini söylemesi,¹⁹⁵ TİP'in de aynı aydın tabandan destek gördüğünün kanıtıdır. Aybar 1962'den itibaren hep gerçek Atatürkçülük'ten, Anayasa'nın tastamam uygulanmasından bahsetmiş ve 27 Mayıs'a karşı olarak nitelediği ve AP'den kaynaklandığını belirttiği tepkileri sert biçimde eleştirmiştir.¹⁹⁶ Bu suretle AP'ye karşı tedbirler üzerinde durmayıp, salt solu kısıtlayan sınırlamaları hedef almıştır. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e yazdığı mektupta da, Kurucu Meclis'te soldaki aydınların bulunmasını talep ederken, Kurucu Meclis'e girmenin koşullarından birinin DP iktidarına muhalif

195 Ahmad ve Ahmad, a.g.e., s. 291.

196 Mehmet Ali Aybar, *Bağımsızlık Demokrasi Sosyalizm: Seçmeler 1945-1967*, İstanbul, Yaylacık Matbaası, 1968, s. 179-668.

bulunmak olmasını eleştiri konusu yapmamıştır.¹⁹⁷

Bu noktada iki akım arasındaki farkı da belirtmek, *Yön* dergisinin açıkça demokrasi dışı eğilimleri benimsemesine mukabil TIP'in belli ölçüde daha demokrat bir tutum takındığını, Türkiye'nin sorunlarının çözümünün işçi sınıfının öncülüğünde bir iktidar değişikliğiyle gerçekleşeceğini savunduğunu vurgulamak gereklidir. Bunun somut örneklerinden biri, Aybar 21 Mayıs darbe teşebbüsüne karşı açık bir tutum takınırken,¹⁹⁸ *Yön* dergisinin çıkışından itibaren başyazılarında demokrasi dışı çözümlerin geçerliliğinin gerekçelerini belirtmeye çalışmasıdır. Ancak darbe teşebbüsünden sonra, 1971 öncesine kadar ordunun devrimci mücadelesinin güncel sorun olmamasından ve TIP ile *Yön*'ün ordunun icraatlarını müspet olarak nitelendirmelerinden dolayı, bu iki akım arasında belli bir uyumluluk sağlanabilmiştir.

Bir yıl ara ile iki darbe teşebbüsünün de sonuçsuz kalması ve ordunun bir bütün olarak hareket edememesi, ülkenin sorunlarını darbe yolu ile çözümleme önerisini somutlaştırma tasarılarını ertelemiş ve örgüt kurma çabalarında başarısızlığa yolaçmış olmalıdır. Bu nedenle 1971 öncesine kadar, ordu hareketlerinden ziyade, ordu müdahalesinin önkoşullarını yaratma çabalarının ağırlıklı olduğu görülmektedir.

Bu somut durum da AP ve CHP'yi aynı şekilde nitelemekte, ekonomik ölçütlere ağırlık verilmesine, bir süre için üstyapı unsurlarının ikincil önemde görülmesine yolaçmış; bu da süreç içinde TIP'in daha etkili bir muhalefet olmasını sağlarken, *Yön* dergisinin ekonomik sorunlara daha çok yer ayırmasını gerektirmiştir. 1967'den sonra sol aydın grubu içinde, *Yön* hareketinin bir uzantısı şeklinde değerlendirilmesi gereken "Milli Demokratik Devrim" stratejisi hâkim olmuştur. Bu iki dönem arasındaki farkın

197 A.g.e., s. 179-189.

198 A.g.e., s. 287.

anlamı üzerinde durmak ve açıklamasını yapmak, sanırım bir önceki paragrafta söylenenlerin bağlamı içinde olmalıdır.

Bu iki dönemde farklı konuların gündeme gelmesi, TIP ve Yön hakkında, bunların çok farklı eğilimler oldukları değerlendirilmesine yolaçmamalıdır. Her iki eğilimin, değişik konuların ağırlıklı olduğu bu dönemlerde, farklı değerlendirmeler yaptıkları sanılmamalıdır. Üstyapı devrimleri ve ekonomik konularda bu iki akım, iki dönemde de benzer biçimde düşünmektedir. Savundukları tezler genel düzeyde konulmayıp somutlaştırıldığında, iki akımın da öne aldığı konunun, ekonomik gelişmenin sosyalleştirilmesi olduğu ortaya çıkar. Bir de o dönemde, sosyal adalet ile sosyalizm kavramlarının birbirine yakın anlaşıldığı düşünülecek olursa, bu iki akımın birbirine benzer çözümlerde birleştikleri görülür. Aydın gruplarına dayanan sol akımın diğer bazı aydın gruplarının tepkisini çekmeye başlaması ve onları karşıt tavıra itmesi, sosyal adalet ile sosyalizmin farklı şeyler olduğu kavrandığında belirginleşecektir.

Sözkonusu iki akımın üstyapı konusundaki benzer tavırlarına en önemli örnek, 1966'da cumhurbaşkanlığı için yapılan oylamada TIP'in de Sunay'ın seçilmesi doğrultusunda oy kullanmasıdır. Bu somut durum bir gelişmenin sonucudur ve TIP bir kanadı itibariyle çözümün demokratik yollarla gerçekleşeceğini savunmasına rağmen, bu süreç çerçevesinde ordunun kolaylaştırıcı bir işlevi olduğunu düşünmektedir. Sunay'ın seçildikten sonra yaptığı teşekkür konuşmasında din konusunda sergilediği hoşgörölü tavıra TIP'in gösterdiği tepki de, üstyapı devrimciliğinde idettiğinin bir başka kanıtıdır. Bu seçim sırasında tek demokrat davranış, genelkurmay başkanlığından cumhurbaşkanlığına gelinmesindeki gelenekselleşmeyi eleştiren Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nın tutumudur.¹⁹⁹

İkinci koalisyon hükümeti sürerken, Türkiye'de aydın gruplara dayanan ve bu grupların düşüncelerini değiştirmeyi amaçlayan sol hareket, ülkeye yeni sayılabilecek düşünceler getirdiğinden, fakat daha önemlisi, çoğu kişiye yeni görünen önerilerde bulunduğu; bu aydın çizgisinin daha önce Türk toplumunun problemlerini çözümlemedeki başarısızlığına karşın bir çıkış yolu olarak görülmeye başlanmıştır. Bu sol düşünceler, Tanzimat'tan itibaren ortaya çıkan anti-demokrat asker müdahalelerinin, bundan böyle toplumsal ve ekonomik muhteva da taşıması gerektiği noktasında birleşmesini sağlamış; 27 Mayıs türü hareketlere ekonomik muhteva kazandırmak amaçlanmıştır. 27 Mayıs'tan sonra, bu ihtilale sosyo-ekonomik boyut kazandırma girişimleri, ordunun az gelişmiş ülkelerde toplumsal değişmelerde önemli işlevleri olacağı görüşünün yanlış olduğunu ortaya çıkarmakla kalmamış; ordunun bu tür işlevinin süreç içinde azaldığı genellemesinin de Türk solu tarafından kabullenilmediğini göstermiştir. Türk solunun 12 Mart'tan sonra, Türkiye'de sanayileşmenin belli boyutlar kazanmasını sebep olarak göstererek, ordunun burjuvazinin kontrolü altına girdiği hususundaki genellemesi de, bir anlamda 12 Mart öncesi sol hareketlerin özeleştirisinin yapılması demektir.

İşte böyle bir ortamda, aynı aydın tabanına dayanan CHP, oy potansiyelini korumak amacı ile, toplumsal ve ekonomik konulara öncelik verdiğini göstermek, kendi dışında bir alternatif aranmasını önlemek için "Ortanın Solu" sloganını kullanmaya başlamıştır. Bu konudaki gelişme 1965 seçiminde TIP'in parlamentoda 15 milletvekili ile temsilinden sonra artmışsa da, gelişmenin başlangıcından itibaren CHP'de birtakım değişiklikler gözlemlenebilir. Gerçi "Ortanın Solu" ilkesi 1965 seçimlerinden kısa bir süre önce ortaya çıkmıştır, ama 1961 sonrasında parti içinde bazı gruplar CHP'nin politikasına karşı çıkmaya başlamıştır. Aydemir'le ilişkisi olduğu

suçlamasıyla partiden ayrılmak zorunda kalan üç parlamenterden²⁰⁰ başka Devlet Planlama Teşkilâtı'ndan bazı uzmanların, yapılması gereken işlerin hükümetçe engellendiği gerekçesi ile istifa etmeleri olayı, Türkiye'de CHP'nin dışında belli bir gelişmenin göstergesidir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Falih Rıfkı Atay gibi Atatürk dönemi Kemalistleri'nin Kemalist ilkelerden ayrıldığı gerekçesi ile CHP'den ayrılmaları²⁰¹ da o dönem Türk düşün hayatı hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Bu gelişmeler, CHP dışında Türk kamuoyuna etki yapan, Neo-Kemalist olarak adlandırılabilir bir grubun ortaya çıktığını göstermektedir. 1964'de gençlik kitlesi, DP devrinde CHP'nin güdümü altında olan bu kitle, artık başka bir düşünceye yönelerek, daha radikal bir muhalefet oluşturmuş durumdadır. Daha sonra gençlik örgütleri Türk sosyalist hareketinin tabanını oluşturacaktır. 1968'e kadar CHP içinde bu gençlik hareketine karşı muhalefet edilmemiş olması, eleştiri yöneltilmemesi de CHP'nin bu aydın tabanla belli bir uyum içinde olma gereksiniminden doğmuştur. Hattâ Yön dergisinin, ondan sonra da *Türk Solu* dergisinin CHP'yi "Geniş Cephe" içinde düşünmüş olmaları da bu uyumlu davranıştan kaynaklanmıştır.

CHP'nin askerî çevrelerce müspet karşılanmış olması gereken tavırlarından biri de, üç eski MBK üyesinin, Kabibay, Erkanlı ve Solmazer'in, CHP'ye alınmasıdır. Bu üç subayın 14'lerden olduğu ve bunların da içinde bulunduğu kanadın 22 Şubat Olayı'na katılmış ve 21 Mayıs'tan önce Aydemir Grubu ile ilişkilerini sürdürmüş olduğu düşünülürse, CHP'ye kabul

200 Dodd, a.g.e., s. 81.

201 Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun CHP'yi eleştirisi için bk: Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *CHP ve Genel Başkanı: Siyasî İncelemeler*, Ankara, Resimli Posta Matbaası, 1963.

edilmeleri, partinin cuntacı eğilimlere karşı olmadığını ve duyarlı olmadığını gösterir. CHP'nin o dönemde Hüsnü Özkan'ı milletvekili seçtirmiş olması da bu yorumu kuvvetlendirici mahiyettedir. Feyzioğlu Grubu'nu tasfiye eden kongreye kadar ekonomik sorunların önplanda olması CHP'yi radikal muhalefete yaklaştıracı bir işlev görmüş olsa da, bu tavırlar, CHP'nin orduyu ilgilendiren konularda kendi dışındaki aydın muhalefetten farklı düşünmediğini göstermiştir. 1966'da Yön dergisinin CHP içindeki Ecevit hareketini destekler tavır takınması da, CHP'nin radikal sol çevreler nezdindeki görünümünün tespiti bakımından önemli bir olaydır. Çelişkili gibi görünen iki durumdan bahsedildiği sanısını ortadan kaldırmak için, CHP'deki değişimle CHP dışındaki sol akımların gelişimini birlikte mütalaa etmek gerekir. 1961 sonrasında Türkiye'de CHP dışında bir sol hareket belirmiş, CHP belli ölçüde bu gelişimle ilişkili olarak değişime uğramış, aydınların desteğini sağlamak amacı ile de bu sol akımla uyumlu olmak zorunluluğunu hissetmiştir. İnönü'nün başkanlığında kurulan Üçüncü Koalisyon Hükûmeti de bu sebeple programını bir reform programı olarak sunmak istemiştir.

Sosyalizmle sosyal adalet kavramları arasında ayırım yapılması ve ordunun işlevinin tekrar gündeme gelmesi, sol içindeki ayrılıkları daha belirgin hale getirecektir. CHP dışındaki sol, 1963'ten itibaren askeri hareketler güncel bir sorun olmadığı için CHP'yi AP ile aynı paralelde görmekten vazgeçmiş; CHP'yi "Geniş Cephe" içinde bir unsur olarak algılamaya başlamıştır. Fakat aynı kesim, 1971 öncesinde ordu müdahalesinin güncelleşmesi sebebi ile, konuya artık farklı yaklaşacaktır.

1963 Kasım'ında yapılan mahalli seçimlerde koalisyonadaki YTP ve CKMP'nin AP lehine gerilemeleri ve CHP'nin oy oranını artıramaması yukarıdaki bağlamda düşünülmelidir. CHP kendi dışındaki sol ile uyumlu olmak amacını güden davranışları

yüzünden halktan destek görmemiştir. Bu sonuç yine de CHP'yi kendi dışındaki solla uyumlu davranışa yöneltmiş, CKMP ve YTP de hükümet içinde bulunmalarının oy azalışına sebep olduğu endişesi ile hükümetten ayrılmayı düşünmüşlerdir. Üçüncü Koalisyon Hükümeti'nin CHP ve bağımsızlardan kurulması, her ne kadar reform programının öne çıkarılışını kolaylaştırıcı bir durum olarak nitelenebilirse de, reformun gündeme gelmesi CHP'nin yeni yönelimi çerçevesinde de düşünülmelidir. Türkiye'de aydın kamuoyunun CHP dışında çözüm arama girişimleri, CHP'nin 1963 mahalli seçimlerinde de belirginleşen kemikleşmiş oy oranını koruma kaygısına öncelik kazandırmış, 1965 seçimleri öncesinde ortaya atılan "Ortanın Solu" sloganı da bu düşüncenin gerçekleşmesinin bir aracı olarak anlaşılmıştır. Bir başka deyişle, 1963 mahallî seçim sonucunun YTP ve CKMP'yi hükümetten uzaklaştırması ve CHP'nin daha bürokratik bir görünüm kazanmasına yol açarken; CHP dışı sol da partiye daha hoşgörölü bir tutum takınmıştır. 1965 seçimlerinden önce AP'nin de içinde olduğu bir hükümetin kurulması, CHP muhalefetine kendi iktidar dönemine nazaran daha reformist bir kimlik kazanmasını mümkün kılmıştır.

YTP ve CKMP'nin CHP ile ortak hükümet kurmaları halk nezdinde bu iki partinin iktidarda 27 Mayısçı eğilimleri desteklediği kanaatini uyandırmış, bu kanı da mahalli seçimlerde düşük oy almalarına sebep olmuştur. Bu nedenle ilk koalisyondan sonra muhalefette kalan AP, 27 Mayıs Darbesi'ne karşı konumu ile özgürlükleri sınırlandırıcı durumun muhatabı olarak 27 Mayıs öncesi iktidarla özdeşleştirilmiş; özgürlüklerin savunuculuğunu yüklenerek, Tanzimat'tan sonraki gelişmeleri menfî değerlendiren Türk halkının kendi dışında oluşturulan siyasete direnme aracı haline gelmiştir. AP'nin 1973 sonrasında liberal renkten otoriter eğilimlere yönelişinde, 1961 Anayasası'nın gereği olarak gerçekleştirildiği savunulan

özgürlük sınırlandırıcılığının da etkisi vardır. 1977 seçimi öncesi ve sonrasında da, 1960 Darbesi'nin ardından belli bir süre otoriter yönetim gereğini savunan 14'lerin bir kanadının hâkim olduğu MHP ile bazı noktalarda ortak hareket etmesi, biraz da bu özgürlük kısıtlayıcı zihniyette aranmalıdır.

1965 seçimi öncesinde de AP'de bürokratik eğilimler güçlenmiştir. 1965 yılında bir generalin AP'ye girmesi, daha sonra da birçok yüksek rütbeli subayın onu izlemesi, savının subjektif düzeyde temellendirilmesinin sadece bir yönüdür. Ragıp Gümüşpala'nın ölümü üzerine boşalan AP genel başkanlığı için yapılan seçimde Ali Fuad Başgil'in çok az oy alması ve parti içinde milliyetçi-mukaddesatçı grubun başkanı olarak görünen Sadettin Bilgiç'ten de çok daha fazla oy alan Süleyman Demirel'in genel başkanlığa seçilmesi ordu çevrelerinde bir süreç içinde AP'ye karşı eğilimlerin yumuşamasına yolaçmıştır. AP genel kongresinden kısa bir süre önce, Sunay'ın orduya karşı tutumları eleştiren bir mektupla Millet Meclisi Başkanlığı'na başvurmasından hemen sonra, parti genel başkanları Anayasa'yı desteklediklerini ve kışkırtıcı olaylara girişmeyeceklerini açıklamışlardır.²⁰² 10 Aralık 1964 tarihinde, AP Genel Başkanlığı'na yeni seçilen Süleyman Demirel, Milli Birlik Grubu ile iki saat süren bir görüşme yapmıştır. Milli Birlik Grubu'nun AP hakkındaki görüşlerini değiştirmeyi, endişelerini izale etmeyi amaçlayan bu toplantı, ilerdeki muhtemel AP iktidarına karşı tepkileri yumuşatmayı amaçlıyordu. Bu toplantının yapılmış olması AP'nin belirli olguları kabul ettiğini ve bunları gözönünde tutan bir AP iktidarını amaçladığını gösteriyordu. Bu eğilim de, AP'nin 1961'den sonraki yönelimi ile tam bir uyum halindeydi.

AP'deki 27 Mayısçı güçlerle uzlaşma eğiliminin halkın dikkatinden kaçmasının veya halkın bu eğilimi sezmesine

202 Ahmad ve Ahmad, a.g.e., s. 282.

rağmen AP'yi destekler doğrultuda bir tutum takınmasının sebebi, o dönemde 27 Mayısçı eğilimlerin çeşitli örgütlerde odaklaşmış olmasıdır. Türkeş ve dokuz arkadaşı CKMP'ye girmişler ve parti içinde etkin noktalara gelmişlerdir. 1965 Haziran'ında da Türkeş CKMP Genel Başkanı olmuştur. Böylelikle bir parti daha 27 Mayısçı güçlerin eline geçmiştir. CHP'nin de 14'lerden üçünü üye yaparak diğer 27 Mayısçılar'la ortak davranması, 1965 seçimi öncesinde 27 Mayıs'la özdeşleştirilebilecek iki partinin olduğunu göstermektedir. 1965 seçimlerinin 1961 seçimlerine oranla daha özgür bir ortamda yapılması, Anayasa Referandumu'ndan daha özgür bir referanduma imkân tanımıştır. CKMP'deki yeni etkin grubun CHP'den tek farkı, 27 Mayıs'ın CHP lehine sonuçlandırılmış olmasını ve DP yöneticilerine karşı davranışları eleştirmesidir. Bir başka deyişle onlar, DP'nin iktidardan uzaklaştırılmasını değil, uzaklaştırıldıktan sonraki ortamı eleştirmişlerdir. Halbuki halkın temel tepkisi, kendi oyları ile iktidar yaptığı partinin bir hükümet darbesi ile işbaşından uzaklaştırılmasındır.

CHP'deki gelişimin henüz oluşum halinde olması nedeniyle, o dönem seçimlerinde AP'nin burjuvazinin partisi olarak nitelenip CHP'den temelde farklı yaklaşımından dolayı iktidara gelebildiği açıklaması, dönemin sosyo-ekonomik çerçevesinin doğru algılanmamasından olduğu kadar, seçmenin subjektif tavrı nazar-ı dikkate alınmadığı için de isabetli görünmemektedir. Seçim sonuçlarını ülkenin sınıfsal yapısı yanında, seçmenlerin alternatifler hakkındaki düşüncelerine bakarak da değerlendirmek gerekmektedir.

1965 seçimlerinin daha özgür bir ortamda yapılmış olması, millî bakiye usulü sayesinde tek partinin iktidar olamayacağı düşüncesinin yayılmasıyla da ilgilidir. Buna ilâve olarak, CHP ve CKMP gibi 27 Mayıs ilkelerini Meclis'te savunacak iki partinin bulunması da 27 Mayısçılar'ca belli bir güvence sa-

yılmıştır. Kaldı ki, AP 27 Mayısçı çevreler ve bu arada ordu için de, parti içi iktidar değişimi sebebi ile 1961'den beri en tahammül edilebilir bir konumda bulunmaktadır. 1961'de getirilen müesseselerin işlerlik kazanması da, ülkede demokrasinin ordunun istediği sınırlar çerçevesinden taşmasına engel olarak düşünülmektedir.

Tüm bu şartlar altında ordunun demokratik siyasal hayata daha hoşgörölü bir tavır takınması doğaldır. Ancak ordu 1960'dan itibaren Türkiye'nin sosyal, ekonomik ve siyasal sorunlarını çözmek iddiasında bulunduğu, Atatürk'e maledilen bir modeli Türk toplumu için geçerli çözüm olarak benimsediği, ayrıca Türk düşün hayatında kendisi gibi Atatürkçü çıkış yolları öneren gruplar bulunduğu için müdahale potansiyeli taşımaktadır. Fakat bu eğilimini somutlaştırmaya dönük çabalara, demokratik gelişim Atatürkçü partilere açık olduğu ve ordunun anti-Kemalist olarak nitelediği parti ve diğer örgütlerin belli bir sınırdan durdurulabileceği düşüncesi ile başvurmamaktadır. 1965 seçim sonuçları, Atatürkçü bir iktidarın gerçekleşmemesi nedeni ile bu çabaların daha çok düşünülmeye başlanılmasına yolaçmıştır. 1965'ten sonra CHP'de düşünce değişikliğinin başlaması da, meclis içinde Kemalist bir muhalefetin oluşamayacağı endişesi ile bu tür eğilimleri güçlendirmiştir. Bu durumdan sonra da AP'nin belli bir noktada frenlenmiş oluşu, başka bir iktidar alternatifinin görünmemesi nedeni ile, radikal devrimci çevreler açısından anlamsızlaşmıştır.

YEDİNCİ BÖLÜM
**ÖZGÜRLEŞME SÜRECİNE TEPKİDEKİ
SÜREKLİLİĞİN GÖSTERGESİ:
12 MART'A GİDEN YOL**

A. 1965 seçimlerinin getirdiği umutsuzluk

CHP'nin Türkiye'nin temel konularına yaklaşımı zaman içinde düşünsel gelişmelere uğramışsa bile, bu süreç önemli ölçüde partinin konumu ile de belirlenmiştir. AP ile koalisyon döneminde politik ve ekonomik konularda uzlaşma gereksinimi, partiyi 1961 Anayasası'nın ortaya çıkmasına vesile olduğu aydın kamuoyundan uzaklaştırmış; YTP, CKMP ve bağımsızlarla oluşturulan koalisyon da aynı işlevi görmüştür. Bağımsızlarla CHP'nin birleşmesinden oluşan Üçüncü Koalisyon Hükümeti CHP'nin aydın kamuoyunu tatmin etmesine daha fazla olanak sağlamış, fakat iktidar olma sorumluluğu ve isteklerini gerçekleştirmedeki sınırlılığı, bu tatmini bir noktanın ötesine götürmesine engel olmuştur. Ancak AP, YTP, CKMP ve MP gibi sağ partilerin Suat Hayri Ürgüplü'nün başkanlığında iktidar olmaları, CHP'nin hareket alanını genişleterek iktidarı sırasındaki sınırlılıkları kaldırmıştır. CHP'nin 1965 seçimleri öncesinde "Ortanın Solu" sloganını kullanmasını, TIP'in ortaya çıkması olgusu kadar, bu gelişme

çerçevesinde de düşünmek gerekmektedir.

CHP'deki doğal gelişme de gözönünde tutulmalıdır. Konu, Türkiye'deki aydın gruplarının Batı'ya duyarlı tutumu çerçevesinde incelendiğinde, sağ ya da sol eğilimlerin benimsenmesi pek o kadar farklı gelişmeler olarak değerlendirilmemelidir. 1961 Anayasası'nın getirdiği rahatlık, o sıralar Türk aydınının düşünsel gelişmesinin yatkın olduğu birtakım sınırlı değişikliklerin Türkiye'de sıranabileceğini düşündürmüştür. Bu da, yeni olarak nitelenen fikirlerin, devletçiliğin daha ileri ve değişik yorumları şeklinde sunulması ile örneklenebilir. O dönemde "sol" denen fikirler de, "Gerçek Atatürkçülük" tanımlanması altında topluma benimsetilmeye çalışılmıştır. İşte bu ayrışmama hali, Türk soluna başından beri egemen olan İttihatçı eğilimden kurtulmayı imkânsızlaştırmıştır. Bu imkânsızlaşma, yeni düşünceleri eski çerçevede vermenin denenmesi kadar, Batı'daki düşünsel gelişmelere bağımlılığın ortaya çıkardığı bir durumdur.

Konu bu çerçevede değerlendirildiğinde, CHP ile TIP arasında ve hattâ bürokratikleşme sürecinin belli bir aşamasına geldiğinde AP ile bu partiler arasında bir benzeşmeden bahsedilebilir. AP'nin halkın dışında birtakım güçlerin önemini anlaması, bu partiyi de Batı'ya duyarlı olmaya ve Türkiye'deki siyaset geleneğine uyumlu davranmaya itmiştir. Bu iki değişim, soldaki değişikliklere olduğu kadar sağdaki gelişmelere de etki yapmıştır. 1965 seçimlerinde AP'nin yüzde 52 oranında oy almasına rağmen etkin çevrelere mülâyim görünme çabası, AP'nin 1960 Darbesi'ni iktidarı ele geçirme amacına uygun biçimde değerlendirdiğini göstermekte, bu yönde rasyonel bir tutum içinde olduğunu kanıtlamaktadır. Bu somut gelişme 1960 sonrasında iki büyük parti arasında oluşan mücadelede AP tarafını, öncülü DP'ye nazaran daha çağdaş bir konumda göstermiştir. İşte bu çerçevede, AP ile TIP ve CHP benzeşmesinden bahsetmek gerekir. Zaten bu durum bir kısım sol

yazarların AP'yi daha halkçı göstermesinin²⁰³ sebeplerinden biridir. Bu yazarların yanılması ise, mevcut alternatiflerden birinin seçilmesi ile halkın bağımsız tavrı arasındaki nitelikli görememeleridir.

Bu bağlamda 1965 seçimleri bazı çevreler için bir umutsuzluğun başlangıcı olarak görülse de, diğer bazı çevreler için bir umut işaretidir. İkinci kesime göre, çağdaş bir çizgiye oturan AP'nin iktidar olmasının artık fazla sakıncası yoktur. Zaten anayasal güvenceler de bu gibi sakıncaların sınırlanabilmesi için intibahı yerleştirmektedir. İşte bu iki değişik durum değerlendirmesi ordu içinde de ikiliğe sebep olmuş, bir müdahaleciler grubunu yaratırken, bir de alışlagelen önlemler çerçevesinde uyumlu hareket etme yanlılarını ortaya çıkarmıştır. Bu ikileşmenin 12 Mart'ta da gözlemlendiği görülmektedir.

1965 sonrasında AP'nin ülkeyi yönetmesi ve bu sırada Türkiye'nin belki de 1923'ten beri en özgür ortama geçmesi onun destekçisi ve ona karşı olan güçlerin yeni bir durum değerlendirmesi yapmalarına yol açmıştır. Solun ülkedeki özgürlüğün yeterli bir güvence yarattığını savunan kesimler demokratik bir muhalefet yapmak gereğine inanırken, solun diğer bir kesimi, halka güvensizlikten kaynaklanan bir tavole sol eğilimli bir askeri diktatörlüğü amaçlamıştır. Bu farklı değerlendirmeler CHP içinde de iki kanadın oluşmasına yol açmıştır. Bu çatlamanın 1967'de belirginleşmesinin sebebi de, CHP içindeki "Ortanın Solu" hareketinin 1965 sonrasında şekillenmesi ve kabullenilmesi olduğu kadar, AP'nin somut tavrının ancak belli bir süre sonra açıklık kazanmasıdır.

Bu gelişme aynı zamanda sağda da bölünmelere sebep olmuştur. AP'nin içinde "Yeminliler" grubunun hâkim olması ve 27 Kasım 1966 kongresinde Osman Turan'ın da üyesi

203 Bu konuda İdris Küçükömer, İsmail Cem ve Ali Gevgilili'nin kitapları ve yazıları örnek olarak gösterilebilir.

bulunduğu dinsel muhalefetin parti içinde tesirsiz hale getirilmesi,²⁰⁴ AP'yi daha güvenilir kılmış ve CHP'den daha homojen bir yapıya kavuşturmuştur. Demirel'in iktidara gelmesinden sonra Yassıada mahkûmları ve 21 Mayısçılar için af çıkarması da, ordudan kopuk Millî Birlik Grubu dışında pek tepki doğurmamıştır.²⁰⁵ Tepkilerin büyük bir boyuta ulaşmaması, 1961 sonrasındaki bazı olaylar düşünüldüğünde, AP'nin anayasal çerçeveyi aşamayacağı inancından ileri gelmiştir. Hem AP'deki müspet olarak nitelenen değişim, hem de "çoğunluk diktatörlüğünü" ortadan kaldıracı anayasal müesseselerin işlerlik kazanması, AP'nin hükümet olmasını mümkün kılmıştır. Bu iki unsura ilâve olarak 27 Mayıs'ın, ordu başta olmak üzere bir kısım kurumlarca hukuksal mekanizmalar dışında da korunabileceğinin düşünsel olarak kabul edildiği ve 1965'e kadar bunun somut biçimde uygulandığı hatırla tutulursa, bir kısım çevrelerde AP'nin iktidar olmasının neden umutsuzluk belirtisi sayılmadığı anlaşılabilir. Kaldı ki, 1961 Anayasası ile getirilen önlemlerin esas olarak bir "çoğunluk diktatörlüğünü" engellemeyi amaçlaması; 27 Mayısçı güçlerin endişesinin de, başından beri, yeniden iktidar olabilecek 27 Mayıs öncesi zihniyetin 'zararlı' olarak görülen eylemlerine fırsat vermemek olması, beklenen AP iktidarının olağanüstü tepkiler doğurmasını engellemiştir. Çünkü 1961 seçimlerinden beri, seçim sonuçlarının ordunun arzuladığı bir iktidarı doğurmayacağı çoğu çevrelerce anlaşılmıştır. Bu nedenle, 1960 öncesine benzer bir demokrasi anlayışının ordu çevrelerinde homojen bir tepkiye yolaçabilme ihtimaline mukabil, 27 Mayıs'la demokrasiye çizilen çerçevenin korunması halinde ordudan değişik seslerin çıkması ihtimal dahiline girmiştir. Bir başka deyişle, 1970 öncesinde ordunun

204 Ahmad, a.g.e., s. 242.

205 A.g.e., s. 142.

homojen denilemeyecek görünümünün nedeni, belli ölçüde, 1961 Anayasası'nın AP'ye karşıt bir fiili işlerlik kazanmasıdır. Bu nokta da darbeciler ve onların sivil kadrosunu oluşturmaya eğilimli bir kısım muhalefetçe yeterince kavranmamış; ordu içi gruplaşma, 1960 sırasındaki yüksek komutanlarla ordunun tümü arasındaki çatışmaya benzer bir durum olarak yorumlanmıştır.

Bu yanlış kavrama, 1971 öncesinde ufak bir asker grubunun, iktidar karşısında muhalefetin genelleştiği sanısının da yardımıyla, yönetimi ele geçirebilecekleri kanısına kapılmasına ve bu kanının yaygınlaşmasına sebep olmuştur. CHP içindeki ve dışındaki bir kısım grup da, bu tarz bir eylemin gerekçelerini oluşturmaya ve Türkiye'de tek çıkış yolunun askerî diktatörlük olduğu inancını yaygınlaştırmaya çalışmıştır. Bu bölünme asker çevrelerinde olduğu gibi sivil çevrelerde de gerçekleşmiş, Cumhuriyet hattâ Tanzimat döneminden beri kendisini devrimci olarak niteleyen çevreler arasında ilk kez radikal sayılabilecek bir düşünce farklılaşması belirmiştir. Bundan sonra, somut düzeyde, aydınların düşünce bakımından birlik olma durumu ortadan kalkmıştır.

Askerler ve sivil aydınlar arasındaki bu gelişmeler birbirinden bağımsız değilse de, bazı farklılıkları önplana çıkarmak gerekmektedir. Askerlerin olağanüstü pragmatik tavrına mukabil, sivil aydınlarda aynı olağanüstülükte bir soyut yaklaşım denemesi gözlemlenebilmektedir. Bunu, 1965-1971 arasında çıkan dergilerin muhtevasına bakarak somutlaştırmak mümkündür. Bu dönemde çıkan dergilerin hemen hemen hepsi, sayfalarının neredeyse tümünü genel yaklaşımları konu alan yazılara ve Türkiye'ye şu veya bu biçimde benzer sandıkları ülkelerdeki deneyimlere hasretmişlerdir. 1971 öncesinde bir kısım ülkedeki benzer teşkilatlanma ve davranış şekillerinin Türkiye'de de su yüzüne çıkmaya başlaması ve Türkiye'deki her somut hareketin en genel düzeyde teorik

alıntılarla doğrulanmaya çalışılması, herhalde bu genel subjektif yaklaşımın somutta da geçerlilik kazandığı inancının bir belgesi olarak yorumlanmalıdır. Gerçi, 1965 sonrasındaki bu somutlaşma umudu sivil çevrelerde bölünmelere yolaçıp düşmanlıklar yaratmışsa da, 1971'e çok yakın bir zamana kadar bu gruplar arasında birliktelikten söz etmek yanlış olmaz.

Daha genel bir düzeyde düşünen sivil aydınlar, doğal olarak umutsuz asker kesiminin düşünce yapısını belli ölçüde şekillendirmişlerdir. Ama bu şekillendirme, umutsuz asker kesiminin mevcut düşünce çerçevesi içinde oluşmuştur. Türkiye'de yeni etikiyle savunulan fikirler gelenekselleşmiş Atatürkçü yaklaşıma sindirilerek kabullenilmiştir. Bu durum da, 12 Mart sırasında ve sonrasında bazı askerî grupların davranışlarının sürpriz olarak nitelenmesine yolaçmıştır. Bu yeni fikirlerin sivil aydın gruplar tarafından da aynı biçimde anlaşılmış olması, sözkonusu karmaşıklığın giderilmesini engellemiştir. Karmaşıklık, bir kısım sivil aydının tavrının öngörülememesi sonucunu doğurmuştur. Askerlerin kargaşaya son vermeyi amaçlayan tavrı ile, o dönem toplumsal muhalefetin anayasal sınırlar çerçevesinde olduğuna inanılan direnişi ve mücadelesi arasındaki farklılık kavranamamıştır. Farklılık ancak somut öneriler üzerinde durulduğunda belirginleşmiştir.

Askerlerin somut davranış şekilleri üzerindeki ısrarlı tavrı ve sivil aydınların somutluktan kopuk düşünme alışkanlıkları, bu iki grubun birbirinden farklı konumlarının gözlemlenmesini imkânsızlaştırmıştır. Bu durum, sivil aydın muhalefetin, iktidara yönelik her hareketi ne amaçla yapılırsa yapılsın desteklemesine ve salt desteklemekle yetinmeyip teşvik etmesine sebep olmuştur. Mevcut iktidarın herhangi bir alternatifinin ondan daha kötü olamayacağı inancı ve aydın muhalefetinin mevcut koşulları daha menfisinin olanaksızlığı düşüncesi ile eleştirme geleneği, bir çıkış yolunun vakit ge-

çirilmeden bulunmasını temel sorun olarak gündeme getirmiştir. Mevcut iktidardan daha menfisi olamayacağına ve muhalefet koşullarında kötüleşme ihtimali söz konusu edilemeyeceğine göre, askerî çevrelerle sivil aydınların ortak davranışta bulunmamaları için sebep kalmamıştır.

Bu da zaman içinde, evvelce birlikte hareket eden gruplardan birinin diğerlerini ortadan kaldırması, en azından sindirmesi olarak nitelenebilecek bir garip paradoksun belirmesinin sebeplerindendir. Her ne kadar bir kısım silahlı direnme teşebbüsü umutsuz sivil aydın gruplarında bir değişmeyi göstermekteyse de, eski davranışlarında değişiklik olmayan, iktidarı ordu ile birlikte, daha doğru bir ifadeyle ordunun güdümünde devirme yanlısı olanlar da bu sindirme olayından nasiplerini almışlardır. Buna benzer bir durum sivil aydın grupları arasında da oluşmuş, iktidarı devirmede birlik olanlar, 12 Mart'ı aynı şekilde müspet karşılayanlar, daha sonra değişik yerlerde olmuşlardır. Bir grup umutsuz sivil aydın 12 Mart kadrosunun sivil dayanağını oluştururken, daha evvel birlik oldukları diğer sivil aydın grubu 12 Mart'ın ilk hükümetinin otoriter eğilimlerinin muhatabı ve mağduru olmuştur. Yani 1965 sonrası Türk siyasal hayatı, tıpkı İttihatçı-İtilâfçı çatışmasına benzer bir mücadelenin olduğu bir ortamın hikâyesidir. Bu grupların hiçbirinin hâkimiyet sağlayamaması ve karanlık günlerin hemen ardından demokratik yanı ağır basan bir politik ortamın belirmesi, bu grupların halktan kopukluğunun kanıtı sayılabilir. Bir başka deyişle, halkın arzusu dışındaki gelişmeler bir noktanın ötesinde işlerlik kazanamamış ve sonunda güçsüzlüklerini kanıtlarcasına silinip gitmişlerdir.

Yukarıda genel düzeyde belirtilenleri somutlaştırmak bakımından bazı olayların üzerinde durmakta fayda vardır. Sunay'ın Genelkurmay Başkanı iken 12 Kasım 1964'te Meclis Başkanlıkları'na yazdığı ikaz mektubu üzerine tüm parti

temsilcilerinin katıldığı ve Cumhurbaşkanı'nın huzurunda yapılan toplantıda alınan kararlara uygun biçimde yayımlanan bildiri önemle incelenmelidir. Özellikle iki maddede belirtilen hususlar açıklayıcı ipuçları sunmaktadır. "Kahraman ordumuza ve mensuplarına tevcih edilen ve edilecek her çeşit tahrikin daima karşısında olmak azim ve kararındayız"²⁰⁶ cümlesinde ifadelendirilen düşünce ile, "Aziz Türk milletini birbirine düşürmek isteyen hareketlerle her çeşit din istismarcılığının da daima karşısında olmak azim ve kararı."²⁰⁷ birlikte incelendiği takdirde ordunun en çok hangi konularda hassasiyet gösterdiği anlaşılır. Özellikle o dönemde, daha sonraları bölücülük şeklinde nitelendirilen başka bazı akım ya da eğilimlerin belirginlik taşımadığı düşünülürse, hassasiyetin iki noktada odaklaştığı kavranabilir: Orduya karşı tavır ve din. 8 Aralık 1964'te yapılan ikinci toplantıya Demirel'in de AP Genel Başkanı olarak katılmış olması ve bu iki konuda özellikle ordu çevrelerini rahatlatıcı konuşmalar yapması,²⁰⁸ belli bir ferahlığın ve güvenin hazırlayıcı adımları şeklinde yorumlanabilir. Bu iki zirve toplantısının da, Genelkurmay Başkanı'nın bu toplantıların yapılmasına yolaçan mektubunun da, olağan demokratik rejimle bağdaşır yanı yoktur. Bu somut olayın ortaya çıkardığı gerçek, AP'yi daha uyumlu çizgiye çekme çabalarının varlığıdır. 1965'teki iktidar değişikliğinden önce yapılan bu toplantılar AP'nin 1965 sonrasındaki gelişimini açıklayıcı mahiyettedir. 1966 yılında AP içinde İslâmi eğilimler taşıyan muhalefetin tasfiye edilmesi ve Demirel'in 1965 seçimlerinden sonra hükümeti kurmakla görevlendirilmesinin akabinde partisinin "miras partisi" olmadığını belirtmesi ve siyasî ölçüm gibi bir düşüncelerinin bulunmadığını açık-

206 Koças, a.g.e., Cilt III, s. 1386.

207 A.g.e.

208 A.g.e., s. 1391-1395.

laması,²⁰⁹ bir sürekliliğin göstergesidir. Bu tür fikirlerin muhalefet tarafından kendi menfaatleri için AP'ye izafe edildiğini söylemesi²¹⁰ de, bilinen bir gerçeğin ifadelendirilmesi olarak yorumlanmalıdır. Bu iki cümlecikte özetlenen düşüncelerde bir gerçek payı şüphesiz vardır. AP'nin bir "miras partisi" olmadığı, siyasal öç almak amaçlı bir tavır içinde bulunmadığı konusunda bütünüyle içtenlikli davrandığı söylenemezse de; bu tür fikirlerin AP'ye ağırlıkla bir gerçeği ifade etmenin ötesine taşan amaçlarla yakıştırılmadığı da iddia edilemez.

Tanzimat'tan beri ordu çevrelerinin özellikle hassas olduğu din konusu, 1965 seçimlerinden sonra Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri Refet Ülgenalp tarafından kullanılan gayet yakışıksız ve aşağılayıcı "keçi sakallılar" tabiri ile yeniden güncellik kazanmıştır.²¹¹ 1965 yılına kadar zaten ordunun ağırlıklı biçimde politik etkilerde bulunması sözkonusu olduğu için, ülkede dinsel eğilimli politik hareketlerin değil örgütlenmesi, örgütlenme teşebbüsü bile anında engellenebilecek durumdadır. AP'nin böyle bir ortamın mirasını devraldığında dinsel politik örgütlenmeleri teşvik edeceği düşünülmemelidir. Ancak bu tür siyasal örgütlerin kurulmaması halinde İslamcı çevrelerin CHP'ye karşı AP'yi tercih edecekleri de açıktır. İşte bu mantığın neticesi olarak AP, yoğun biçimde dinsel eğilimleri sömürücü, dolayısıyla Atatürk devrimlerine karşı çıkıcı bir parti şeklinde tanımlanmıştır. Hem dinsel eğilimlerin örgütlenmesini önlemek, hem de AP'yi tercih ediyorlar diye partiyi dinsel eğilimli olarak nitelemek anlaşılır bir tavır değildir. 27 Mayısçı çevrelerin din konusunda AP'ye yönelttikleri suçlama, başka amaçlar taşıyan, yanlışlığı belli bir davranış olarak anlaşılmalıdır.

209 *Cumhuriyet*, 25 Ekim 1965.

210 *A.g.e.*

211 Konuşmanın bir özeti için bk. *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1965.

Bu ortam içinde Demirel kesin bir vaziyet almak ihtiyacını duymuştur. Bilgiç Grubu'na karşı tavır alınması ve kabinenin AP'nin "Yeminliler" olarak anılan laik kanadından oluşturularak bu tavrın somutlaştırılması önemli gelişmelerdir. Hatta Demirel dinsel potansiyeli yüksek olan Kayseri'de, hem de kısmî senato seçimleri öncesinde, "Bugünkü Türkiye'de, Türk halkını etkileyecek Derviş Vahdeti gibi bir gericinin yaşamasına uygun şartların bulunmadığını" söylemiştir.²¹² 21 Mayıs 1966'daki bu konuşması ile Demirel, Türkiye'nin önündeki, temelde din dışı olan sorunları çözmeyi önerirken, vatandaşın dinsel yönelimlerini oy açısından değerlendirme anlayışından da vazgeçiyordu. İnönü'nün o sıralarda ısrarla Nurculuk üzerinde durması ve AP'nin Nurcular'a karşı tutum almasını istemesi olayların değerlendirilmesinde²¹³ önemli bir öge olarak kullanılamaz. Zira daha sonra olduğu gibi o zaman da Nurcular, tutumunun şu veya bu şekilde değişmesine bakmaksızın AP'yi destekliyorlardı. Çünkü Nurcular'a göre önemli olan CHP'nin iktidara gelmemesidir. AP'ye karşı tavır almaları CHP'nin iktidar olasılığını ortaya çıkaracağından, AP açık bir biçimde Nurcular'a cephe alsa da bu onların tavırlarını değiştirmezdi. Kaldı ki, İnönü'nün başkanlığındaki bir CHP'nin bilinen laiklik çizgisinin değişmesi ve Nurcular açısından AP'den daha cazip bir konuma ulaşması olanaksızdı. AP'nin bu avantajlı konumu da dinsel bakımdan 27 Mayısçılar'a ters gelebilecek hareketlerden kaçınmasını kolaylaştırmıştı.

Çalışmanın başlarında, 1953'te kapatılan Millet Partisi'ne değinirken de belirttiğim gibi, aslında dinsel eğilimli bir partinin varlığı CHP'nin iktidar olmasını kolaylaştırıcı bir etkidir. 1953 yılında CHP, bu nedenle parti kapatma kararına

212 Ahmad ve Ahmed, a.g.e., s. 313.

213 Cumhuriyet, 2 Haziran 1966.

karşı olmuş, bu tavrı ile de daha anti-laik bir görünüme bürünmüştür. Fakat bu anti-laik görünüm partinin kitle üzerindeki imajında değil, kendi dışındaki kurumları değerlendirişinde gözlemlenmektedir. 1950 sonrasında CHP genel siyasi konuları değerlendirişte AP'dan daha laiktir.

AP'nin din konusunda 27 Mayısçılar'la uyumlu olabileceği, 1970'e kadarki gelişmelerden de çıkartılabilir. Erbakan'ın AP listesinden Konya'dan aday olma isteğinin reddedilmesi, partinin dinsel bakımdan şaibe altına girmekten ürktüğünün göstergesidir. Bu somut olay da ortaya çıkarmıştır ki, AP dinsel bir muhalefetten korkulsa bile parti içinde laikliğe karşı eğilimleri barındırmak istememiştir. Bu, ister partinin dinsel gruplarca her şart altında destekleneceği inancından kaynaklansın, ister partinin dinsel grupları parti dışına atma amacının sonucu olsun, AP'yi daha laik bir konuma getirmiştir. Önce Millî Nizam Partisi'nin, daha sonra da MSP'nin kurulmasının bu döneme rastlaması bir tesadüf olarak yorumlanmamalıdır. Konuya doğru yaklaşıldığında, bu dinsel örgütlenmenin mimarlarının AP ve 27 Mayısçı güçler olduğu anlaşılır. Tarihsel olarak değişik konumlarına rağmen, bu birleşme, AP ile CHP arasındaki benzeşmenin somut bir kanıtı olarak görülmelidir.

Millî Nizam Partisi ve MSP'ye karşı en sert hücumların AP'den geldiği ve CHP'nin, iktidar olma olanağını yaratacağı için bu partilere karşı bir tutum içine girmediği düşünülürse; 1953'tekine benzer bir durumun Millî Nizam Partisi ve MSP'nin ortaya çıkması ile tekrar sözkonusu edilebileceği görülür. Ordunun oldukça etkin olduğu 12 Mart sonrası dönem ile AP'nin iktidarda bulunduğu 12 Mart öncesinde, aynı nitelikte dinsel partilerin örgütlenmesi bu paralelliği somut düzeyde de doğrulamaktadır. CHP ve ordunun laiklik konusunda çıkan tavrı almamaları, bu iki örgütün benzeşmesini ve/veya zaman içinde laiklik sorunu karşısında tavırlarının değiştiğini gösterir.

Dolayısıyla AP'deki laikleşme eğilimi ile CHP ve orduda laikleşme konusundaki yumuşama eğilimi bir yerde bu iki kutbu birbirine yakınlaştırır.

1963'te olduğu gibi bu dönemde de CHP'ye karşı daha Atatürkçü tavrı olanlar, CHP'yi Kemalist bir biçimde eleştirmeye başladılar. 1965 sonrasının bu eleştirisinde, CHP'nin iktidar olma sorumluluğundan kaynaklanan politikasının da etkisi vardı. Gerçi hâlâ askerî etkiler devam etmekteydi, ama ülkede cereyan eden olaylara karşı tavır yumuşamıştı. Parlamento'da Sıtkı Ulay'a hakaret edilmesi ve dövülme teşebbüsü, Nuri Beşer olayı ile karşılaştırıldığında, çok daha az problemlere sebep oldu.²¹⁴ Bu somut durum, Sunay'ın 1966 Mayıs'ında partilere daha ılımlı davranmalarını tavsiye eden mektubunun²¹⁵ çağrıştıracağı tehlikeli eğilimlere rağmen, ciddi bir tavır değişikliğini kanıtlıyordu.

Bu dönemde basında ihtilâl olasılığı üzerinde sık sık durulmuştur. 1966 Mart'ında Ankara'da "Millî Kurtuluş Komitesi" imzalı bildiriler dağıtılmıştır. Bu bildirilerde hükümetin milliyetçiliğe karşı tutumu nedeni ile, ordunun iktidara müdahale etmesi önerilmiştir.²¹⁶ Bu somut olay, ordunun işlevi konusunda sol içinde varolan geleneksel eğilime yatkındır. Yani bu dönemde de, 1967'nin iyice belirginleşmiş ayrımları henüz söz konusu değilken, ordu müdahalesini güncel bir sorun olarak gündeme getirenler vardır.

CHP 1965 sonrasında, o sıralarda ortaya atılan "Ortanın Solu" sloganının gösterdiği doğrultuda değişmeye başladı. 1966 senato seçimlerinde henüz CHP "Ortanın Solu" sloganını kullanmaya amaçlamamışsa da, genel düzeyde bir düşünce gelişiminden bahsedilebilir. Bu sıralarda ekonomik sorunun

214 Ahmad, a.g.e., s. 208.

215 A.g.e., s. 196.

216 Ahmad ve Ahmad, a.g.e., s. 308.

ağırlıklı sorun olarak değerlendirilmesi -ki bu eğilim 1967 yılına kadar sürecektir-, parti dışı örgütsüz solu CHP'nin içindeki Ortanın Solu ekibi ile ortak hareket edebileceği inancına yöneltmiş; CHP'nin bürokratik eğilimlerinde yumuşama olmaması da bu inancı kuvvetlendirmiştir. Bu dönemde CHP dışındaki örgütsüz sol, CHP ile geniş cephe içinde hükümet olma ihtimâli üzerinde durmuş ve Feyzioğlu Grubu'nun tasfiye edilmesine kadar, CHP içindeki bir grupla ortak hareket etmiştir. 28-29 Nisan 1967'deki Dördüncü Olağanüstü Kurultay'da Feyzioğlu Grubu'nun tasfiye edilmesi, (daha sonra Güven Partisi'ni kuracaktır) parti dışındaki sol gruba CHP ile daha uyumlu bir tavır birliğine ulaşılabilirliğini ümit ettirmiştir. Fakat aradaki fark, parti dışı solun orduyu bu değişimi gerçekleştirecek güç olarak görmesine karşılık, CHP'ye orduya iktidar değişikliğinde salt yardımcı güç işlevini yüklemesidir.

Parti dışı örgütsüz solla CHP'de hâkim olan ekibin ordunun işlevi konusundaki düşünce farklılaşması, CHP'nin halka daha yatkın bir tavır içine girmesini açıklayıcı bir ipucudur. 1969 seçimlerinde partinin örgütlere yolladığı genelgede din konuları çerçevesinde ilercilik-gericilik tartışmasının yapılmasını yasaklaması²¹⁷ ve seçim bildirgesinde dinden bahsetmemesi,²¹⁸ CHP'nin alışlagelen "ilerici" tutumunda bir yumuşama olarak yorumlanmalıdır. Bu tavır, ilercilik-gericilik ayrımında dinsel tutum farklarını belirleyici ölçüt şeklinde anlamama anlamında müspet, fakat dinsel eğilimleri bu ayrımda hiç nazar-ı dikkate almama anlamında menfî bir tavidir. Bu hareketi ile CHP, yaşayan bir gerçeğe gözünü yummuş olmaktadır. 1973 seçim bildirgesinde din konusuna bir bölüm ayrılması²¹⁹ CHP'nin

217 Kili, *a.g.e.*, s. 248.

218 *A.g.e.*, s. 363.

219 *A.g.e.*

daha ileri ve daha müspet bir aşamaya ulaştığının kanıtıdır. 1977 seçiminde birkaç din adamının aday gösterilmesi de, 1973'den daha ileri bir noktaya varıldığının işaretidir. Ancak bütün bu gelişmelere rağmen, CHP'nin, partisini 1967 sıralarında parti dışı örgütsüz soldan ayıran çizgiyi sonuna kadar sürdürmediği savunulabilir. Çünkü, 1977 seçimlerinden sonra CHP Genel Başkanı'nın "sayısal çoğunluğa karşı siyasal gücü" savunması CHP'nin İttihatçı geleneğinin en azından zaman zaman depreştiğini göstermektedir ki, bu da halk-aydın çelişkisinin halkta yarattığı tepkiselliğin güçlenmesi sonucunu doğurmaktadır. Böylelikle de CHP'nin halka yakınlaşma sürecinde bir çelişki teşkil etmektedir.

CHP'deki müspet gelişme AP'deki tersine gelişmeyle birlikte düşünüldüğünde, bu çalışmanın iki parti arasındaki benzeşmeden bahseden kısımlarının daha gerçekçi olduğu anlaşılır. 1969 seçimi öncesinde eski Demokratlar'ın affını CHP gündeme getirmiştir. Meclis'ten geçen af teklifinin Senato'dan geçmesi sırasında AP'nin menfi tavır takınması nedeni ile teklif kanunlaşmamıştır. Bu durum karşısında ordu, AP'den çok CHP'yi suçlamış ve CHP içindeki birkaç bürokratik devrimci Parti Meclisi üyesi partiden istifa etmişlerdir. Bu sıralarda ordudan tepki geldiği, paşaların affı sağlayacak anayasa değişikliğine karşı oldukları sürekli olarak basında yazılmıştır. TIP ve CHP dışındaki örgütsüz sol bu değişiklik önerisine cephe almış, Aybar, CHP'nin hareketinin 27 Mayıs öncesine dönme amacını taşıdığı için menfi olduğunu belirtmiştir.²²⁰ Bu kanunun Senato'dan 4 Kasım 1969 tarihinde çıkması üzerine TIP Anayasa Mahkemesi'ne kanunun iptali için başvurmuş ve Mahkeme TIP'in gerekçesini yerinde görerek 1970 Haziran'ında kanunu iptal etmiştir.²²¹ Solun öbür ka-

220 Ahmad ve Ahmad, *u.g.e.*, s. 368.

221 Cumhuriyet, 15 Kasım 1969.; Cumhuriyet, 30 Haziran 1970.

nağını oluşturan *Devrim* gazetesi ve *Türk Solu* dergisinin de eski DP'lilerin affına karşı olmaları Türkiye'deki bürokratik gelenegin daha sadık temsilcilerinin CHP dışındaki sol olduğunu somut bir biçimde göstermiştir. Parti dışı solun 1971 öncesindeki bu konumu ordu içindeki umutsuzlar kesimini onlarla ittifaka yönelmiş, hattâ 12 Mart iddianamelerinde *Devrim* gazetesi çizgisindeki bir kısım sivilin, asker kişilerin de dahil olduğu ihtilâl örgütleri kurdukları iddia olunmuştur. Bu iddianın doğruluk derecesi ve söz konusu örgütün boyutu konusunda kesin bilgiler sunmak mümkün değılse de, söz konusu sivil kişilerin Türkiye'nin sorunlarının çözüm yolunun askerî darbeden geçtiği yönündeki inancı kendileri tarafından açık biçimde, sürekli olarak ifade olunmuştur. Bu politik hareketin sivil bir partisinin olmayışı, *Türk Solu* dergisinin benzer çizgisi, bu yayınların sürekli olarak rejim sorununu tartışması, darbe yanlısı asker çevrelerini bu grupların doğal mütefiki yapmıştır. Bu noktada askerî çevreler için belirttiğim güncellik tutkusu önem kazanmaktadır. Mevcut iktidarın bir an önce değışmesini amaçlayan asker çevrelerin, bu iktidarın arzuladıkları düzen önünde bir engel olduğu düşünceindeki sivil aydınlarla ortak harekete girişme teşebbüsünde bulunmaları mümkündür. Bir askerî darbenin sosyalizmin yolunu açacağını düşünen sol grupların da, askerî darbeyi, aşırı soyut düşünce biçimlerine uyarlamaları normaldir.

1961'den sonraki olaylar dolaylı ordu müdahalelerini tartışma dışı bırakmış, bu tür müdahalelerin olağan görünmesini sağlamıştır. Tüm politik gruplar 1965 sonrasında ordunun etkisini veri kabul ederek, davranışlarını buna uyumlu kılmaya çalışmışlardır. Bu şekilde temel tartışma konusu değışmiş, ordunun doğrudan yönetimi tartışmanın gündemini oluşturmuştur. Temel tartışma konusunun değışmiş olması, Nuri Beşer Olayı'na karşı gösterilen duyarlılığın, Sıtkı Ulay Olayı'nda da somutlaştığı gibi, zaman içinde azaldığını

ortaya çıkarmıştır. Genellemenin geçerliliğinin somut düzeyde bir başka kanıtı da, 1965 öncesinde olduğu gibi artık ihtilâl protokollerinin ortada görünmemesidir.

Ordunun iktidar üzerinde kurumsallaşmış etkisinin olmadığı 1960 öncesine göre 1961 sonrası durum, bir kısım sivil ve asker çevreyi tatmin etmiştir. Kurumsallaşmış etkinin 1965'ten itibaren geçerlilik kazanması, bir başka deyişle tüm politik gruplarca kabullenilmesi, demokratik gelişime müdahale etmeme fikrini pekiştirmiştir. Ama yine de, 1969'a gelinceye kadar askerî darbe teşebbüsü önerileri yoğunluk kazanmamıştır. Bunda CHP'de "Ortanın Solu" siyasetini uygulayan kanadın bürokratik eğilimlerinin yeterince kırılmaması ve parti içinde daha bürokratik bir grubun varlığı etken olmuştur. Askerî darbe yanlısı solun CHP'yi geniş cephe stratejisi içinde önemli işlevlere sahip bir parti olarak görmesi de, bu dönemin manzarasını daha gerçekçi bir biçimde ortaya koymaktadır.

1967, Türk solunda çeşitlenmenin yoğunluk ve belirginlik kazandığı yıldır. 1967 başında *Ant* dergisi yayımlanmaya başlamış, aynı yıl içinde de *Türk Solu* ve *Sosyalist* adlı dergiler yayın hayatına atılmışlardır. Yine aynı yılda Türk-İş'ten ayrılan sendikacılar Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nu (DISK) kurmuşlardır. 1965 yılında TIP'in 15 milletvekili ile parlamentoya girmesiyle güncellenen sosyalizm konusu, 1967'de aydınlar katında tartışılmaya başlamıştır. 1968 Ağustos'unda Varşova Paktı kuvvetlerinin Çekoslovakya'yı işgal etmeleri TIP içinde de gruplaşmalara yolaçmıştır. Özgürlükçü ve bağımsızlıkçı biçim alacak "Türkiye Sosyalizmi"nden bahseden Aybar, TIP Genel Başkanlığı'ndan 21 Aralık 1969'da istifa etmiştir. 1969 seçimlerine TIP ve CHP, göreceli olarak daha demokrat yöneticilerin etkin oldukları bir dönemde girmişlerdir. Dolayısıyla 1969 seçimlerinin, demokratik değişimin mümkün olup olmadığını gösterecek bir sınav olduğu havası yaratılmıştır. TIP Genel Başkanı Aybar'ın ba-

ğımsızlıkçı tavrı ve ona karşı mücadele edenlerin Çekoslovakya'nın işgali karşısındaki suskunluğu ya da işgali haklı gösterme çabası, uluslararasılık sorununu tartışılır hale getirmiştir. 12 Mart öncesinde ordunun tepkisini çeken en önemli konulardan biri de bu olmuş, sivil aydınlarla asker aydınların mücadeleleri bu nedenle de yoğunlaşmıştır.

Ana hatları ile belirtmek gerekirse, 1969 seçimi öncesinde kendini sosyalist olarak niteleyen grupların, Sosyalist Kültür Derneği Merkez Yönetim Kurulu'nun bir üyesinin de saptadığı gibi, "Diyalektik açıdan düşündükleri ve Atatürk'ü Türkiye'deki olumlu bir aşama saydıkları...", "Atatürk'ü tekrarlamayı değil, O'nun ortaya attığı bağımsız Türkiye ve halk egemenliği ilkelerini gerçekleştirmeyi amaç..."²²² edindikleri sanırım yanlış bir genelleme değildir. Burada kullanılan "bağımsızlık" sözcüğünün, bir önceki paragrafta ifade olunan fikirle çelişir bir yanı yoktur. Çünkü Çekoslovakya işgalini meşru göstermeye çalışan *Türk Solu* dergisi ve yandaşlarının önemli bir sloganı da "Bağımsız Türkiye"dir. Tıpkı askerî darbe teşvikçiliği yapan aynı derginin "Gerçek Demokrasi" sloganını bir başka temel slogan olarak kullanması gibi.

1969 seçimi öncesine gelindiğinde Türkiye'de bir ölçüde 1960'ların ilk yıllarındakine benzer bir gruplaşma olmuştur. Yalnız bu gruplaşmada taraf olanlar değişmiştir. AP'de Osman Yüksel Serdengeçti ve Osman Turan gibi anti-laik eğilimli kişilerin tavırlarında da somutlaşan durum, partideki değişimi göstermektedir. Osman Yüksel Serdengeçti Ocak 1967'de partiden çıkarılmış,²²³ Osman Turan da Demirel'i sola kaymakla suçlamıştır.²²⁴ Buna karşılık, CHP'nin laik tutumunda

222 *Cumhuriyet*, 11 Kasım 1968.

223 Ahmad ve Ahmad, *a.g.e.*, s. 322.

224 *Milliyet*, 14 Haziran 1967.

1969 seçimi öncesinde bir yumuşama belirlemiştir. CHP'nin din ve ordu konusunu eskiden olduğundan değişik bir biçimde değerlendirmesi, 1960 sıralarındaki kutuplaşmada bir boşluk meydana getirmiştir. Bu boşluğu, İttihatçılığın daha sadık temsilcisi olarak nitelediğim, CHP dışındaki sol doldurmuştur. CHP bu dönemdeki konumu ile ortada kalmış, ordu ve din sorunu çerçevesindeki mücadele, TIP'teki hâkim eğilim de dahil olmak üzere CHP dışındaki sol ile AP arasında cereyan etmiştir.

TIP'teki Aybar Grubu'nun ve CHP'nin konulara yaklaşımı, örgütsüz solu partilerden uzaklaştırmış, bu gruplar boşluğu parti ile doldurmayı düşünmemişler, Babîî baskınına benzer bir biçimde hükümet olunabileceği ihtimali üzerinde durmuşlardır. Bu durumda partiler doğal olarak iktidar mücadelesinde orduyu faydalı işlevleri olacak bir güç şeklinde görürken, parti biçiminde örgütlenmemiş sol orduyu iktidar olmaya namzet bir konuma yükseltmiştir. Bu ortamda "Devrimciler Güçbirliği" ismiyle beliren örgüt Türkiye'deki muhalefetten memnun olmayanların sesi olarak Türk siyasal hayatında yerini almıştır. Bazı tabîî senatörlerin ve bazı ilerici üniversite öğretim üyelerinin de içinde bulunduğu bu örgüt geniş cepheci solcular tarafından da müspet karşılanıyor, geniş cephe stratejisinin bir ön adımı şeklinde değerlendiriliyordu.

Bu aydın muhalefeti, siyasal olaylar karşısındaki tavrı itibarı ile tabîî senatörlerin 1963 sonrası politikalarının bir uzantısı mahiyetindedir. Tabîî senatörlerin bu dönemde önem kazanması ve iktidarın bu dönemde onlarla daha yoğun biçimde uğraşması, Millî Birlik Grubu'na mensup senatörlerin etkin bir muhalefet oluşturduğunun kanıtıdır. Bu dönemde hükümet, Mucip Ataklı, Sezai O'kan, Şükran Özkaya, Ekrem Acuner ve Suphi Karaman'ın "Millî Devrim Ordusu" ile ilişkili oldukları gerekçesiyle dokunulmazlıklarını kaldırmak iste-

miştir.²²⁵ Bu senatörlerin dokunulmazlığı 12 Aralık 1968'de kaldırılmıştır.²²⁶ Gerçi daha sonra Anayasa Mahkemesi bu işlemi iptal etmiştir, ama hükümetin Milli Birlik Grubu ile çatışmaya girdiği açıktır. Bu durum, yeni bir gelişmenin habercisi olarak ortaya çıkmıştır. 1960 sonrasında ordunun temsilcileri olarak Meclis'e giren, yeni iktidara karşı 1961 Anayasası'nın güvencesini oluşturduğu savunulan bu asker kökenli senatörler, artık AP'nin karşısına almaktan çekindiği bir siyasal güç olmaktan çıkıyordu. Bir başka şekilde ifade etmek gerekirse, artık sadece asker ve sivil aydınlar arasındaki farklılaşmadan değil, asker aydınlar arasındaki farklılaşmadan bahsetmek de mümkün oluyordu. CHP'deki, CHP dışı soldaki ve askerler arasındaki farklılaşma belli ölçüde 1971 Muhtırası'nın önkoşullarını oluşturuyordu. Bu konuda en önemli işlevi 1969 seçim sonuçları oluşturacak, aydın grupları arasındaki yeterince açık olmayan farklılaşma bu seçimden sonra iyice belirginlik kazanacaktır. Bu bağlamda düşünüldüğü takdirde 1969 seçim sonuçlarını 12 Mart Muhtırası'nın en önemli sebebi olarak nitelemek sanırım doğru bir saptamadır.

B. 12 Mart Muhtırası'nın en önemli sebebi: 1969 seçim sonuçları

1969 seçimlerinden önce AP'nin isteği doğrultusunda önemli bir değişiklik gerçekleştirildi. Milletvekili seçimleri için benimsenen milli bakiye usulü kaldırılarak yeniden nisbî temsil esasına dönüldü. Bu değişiklik büyük partilerin daha yüksek oranda temsilini sağlayıcı nitelikte olduğundan AP'nin yararına idi. Aslında milli bakiye usulü 1965 seçiminden önce AP'nin

225 *Milliyet*, 14 Kasım 1967.

226 *Milliyet*, 13 Aralık 1968.

tek başına iktidar olması olasılığına karşı bir tedbir olarak düşünülmüş ve kanunlaştırılmıştı. Fakat AP halkın 1960 Darbesi'ne karşı tepkisinin sonucu olarak, seçim sistemine rağmen iktidar olabilmisti. Bu nedenle tek başına iktidar olduğunda seçim kanununda değişiklik yapması, bu suretle iktidarda kalmasını kolaylaştıracak kanun değişikliklerine yönelmesi doğaldı. Böyle bir hareket zaten beklenmekteydi, 1965 öncesinde AP'nin iktidar olma olasılığı millî bakiye sisteminin kabulüne yolaçmış ve meclis çoğunluğu bu değişiklik arzusunda birleşmiştir. 1965 sonrasının meclis çoğunluğu ise nisbî temsili uygulama anlayışında olmuştur. Bir başka şekilde söylersek, her iki değişiklik de yasal, dolayısıyla meşru bir çerçevede gerçekleştirilmiştir.

Ama AP'nin gerçekleştirdiği bu değişiklikteki bir önemli nokta üzerinde özellikle durulmalıdır. Yüzde 50'nin üzerinde oy alan her parti, nisbî temsil yerine çoğunluk sistemini tercih etmek isterdi. Çünkü çoğunluk sistemi, nisbî temsil sistemine nazaran en çok oy alan partinin, oy oranından daha fazla oranda temsiline olanak sağlardı. AP, 1969 sonrasında getirilen anayasa ve seçim sistemine karşı bir tutum takınmamak veya değişikliğin bu biçimde nitelenmesini önlemek amacıyla, kendine daha yararlı olabilecek bir tavır içine girmekten imtina etti. Yani çoğunluk sistemine dönme hakkından feragat ederek, kendisi için daha az faydalı olan nisbî temsil sistemini kabul etti.

Yapısal değişikliklerin toplumda daha önemli işlevleri olmasına karşılık, seçim sistemleri de sosyo-ekonomik yapı üzerinde, sınırlı da olsa etki yapar.²²⁷ Bu etki nedeniyle TİP, çoğunluk veya nisbî temsil sisteminin uygulanması halinde 1965 seçimi sonrasında Meclis'te bir grup kuramayacak durumda iken, millî bakiye sistemi sayesinde grup kurma ola-

227 Maurice Duverger, *Politikaya Giriş*, çev. Samih Tiryakioğlu, İstanbul, Ekin Basınevi, 1964, s. 80.

nağına kavuşmuştur. Aynı nedenle, 1965 seçiminde aldığına yakın oy almasına rağmen, 1969 seçimleri sonunda Meclis'te grup kuramamıştır. Bu değişik sonuçlar da Türkiye'de yeni bir takım hareketlerin ortaya çıkmasında etkili olmuş, dolayısıyla 12 Mart Muhtırası'na giden yolda bazı olaylara zemin teşkil etmiştir.

1969'da TIP'te gerçekleşen yönetim değişikliğinin bir sebebi de yine seçim sonuçlarıdır. Aybar'ın Türkiye'de sosyalizmin özgürlükçü olacağını söylemesine karşılık, partinin 1969 seçimlerinde başarısız olarak nitelenip yönetim değişikliğine gidilmesi, bu sol politik örgütte daha özgürlükçü bir yönetimin yerine daha bürokratik bir ekibin geçtiğinin göstergesidir. Bu durum, bürokratik eğilimdeki bir örgütün Türkiye'deki aydın muhalefeti için daha müspet addedilen bir konuma geldiğini gösterir. TIP açısından ikinci önemli durum, partinin örgütsüz sol muhalefetin o günkü görünümüne yaklaşmasıdır. Her ne kadar bir parti ise de, parlamentoda artık etkin bir şekilde temsil edilemediği için, çoğu çevreler açısından TIP ile diğer sol gruplar arasında bir fark kalmamış, umudunu TIP'in demokratik başarısına bağlayanların bir kısmı onun bir çıkış yolu olamayacağını düşünmeye başlamışlardır. Yani TIP'in örgütsüz sol ile aynı konuma itilmesi, partiye önemli işlevler yükleyen kişileri değişik arayışlara yöneltmiş olmalıdır.

Bu somut değişiklikler yeni bir gelişimin habercisi olarak yorumlanmalıdır. Seçim sistemi nedeniyle 1965'e göre parlamentoda daha az temsil edilen TIP'in durumu, bir kısım aydını Türkiye'nin sorunlarının çözüm yolunu rejim içinde aramaktan vazgeçirmiş, rejimin niteliği temel tartışma konusu olmuştur. CHP dışındaki sol açısından düşünecek olursak, 1969 öncesine göre rejim üzerinde daha fazla oranda tartışma yürütülmüştür. Bir başka deyişle, 1969 seçim sonuçları solun daha bürokratik kesiminin nitelik olarak güçlenmesine yolaçmakla kalmamış, daha demokrat eğilimliler de bürokratik çözüm yollarına

yakınlaşmıştır. 1969 sonrasında, umutsuz olarak nitelendirildiğim grupların güçlenmesi söz konusudur.

Millî bakiye sistemi sayesinde toplumda etkin bir işleve sahip olan TİP, özellikle aydın grupların sol düşünceleri benimsemesinde önemli görevler yapmıştır. 1967'de solda beliren tartışma, 1969'da eylemlerde de ayrı tavırlar takınılmasına sebep olmuştur. Solun gençlik örgütü "Fikir Kulüpleri Federasyonu"nun (FKF) el değiştirmesi de bu döneme rastlar. 1969 seçimleri öncesinde örgüt geniş cephe savunucularının güdümüne girmiş ve zaman içinde sürekli olarak bürokratik yanı güçlenmiştir. 1969 seçim sonuçları da bu örgütün gençlik içinde iyice yaygınlaşarak güçlenmesini ve solun tek gençlik örgütü olmasını sağlamıştır.

Soldaki bu gelişmeler sosyalizmin daha değişik bir biçimde anlaşılması sonucunu doğurmuş, özellikle bu dönemden itibaren, sosyalistler yaygın bir şekilde, Faruk Sükan'ın "Tek tip sosyalizm vardır, o da Marksiz'mdir"²²⁸ cümlesi ile ifade ettiği fikri sürekli tekrarlamışlardır. Bu tavır da destek olabileceği, birlikte hareket edilebileceği bazı çevreleri soldan uzaklaştırmıştır. Böylelikle de ortaya yeni bir durum çıkmıştır: Sivil aydın grupların radikalleşmesi ve askerî çevrelerin AP ile uyumlu tutum takınması. Zaten 1961'den beri asker aydınları tepkiye yöneltmemeye dönük tavrı, AP'yi askerlerin gözünde daha iyi bir konuma yükseltmişti. Buna bir de Türkiye'deki aydın tepkiselliğinin sebep olduğu sosyalizm karşıtı tavır eklenince, artık askerler düzenle daha uyumlu bir konuma gelmişler, 1965 sonrasında umutsuzlar arasında değerlendirilebilecek olanları da, artık demokrasinin işlerlik kazanmasını savunmaya başlamıştır. En azından, bundan böyle korunması gerekli ilkelerin salt AP'ye karşı değil, CHP dışındaki sola karşı da savunulması gerektiğini düşünmüşlerdir.

228 Cumhuriyet, 30 Aralık 1967.

1969 seçimleri solda değişikliklere sebep olurken askerleri mevcut çerçeveyi korumaya yöneltmiş, 1961 sonrasında birlikte hareket edenler birbirlerine ters düşmüşlerdir. Umutsuzlar solda olağanüstü derecede artarken, askerler arasında önemli ölçüde azalmıştır. Demokratik gelişmeyi savunanlar solda artık küçük bir azınlık teşkil ederken, darbeyi savunanlar da askerler arasında çok azalmıştır. 1969 seçimleri işte bu bağlamda belirleyici etkiler yapmıştır. Sol, oyları azaldığından, rejim içi bir mücadelenin yanlış olduğuna daha yaygın biçimde inanmış, bu nedenle halka ters gelebilecek eğilimleri tümüyle dışa vurmakta bir sakınca görmemiştir. Bu tutum halka ters geldiği gibi, kendine koyduğu bazı sınırlamaları bir yana bırakması, solun asker çevrelerine ters gelebilecek sorunları gündeme getirmesine yolaçmıştır. En ürkütücü olarak da Kürt meselesi tartışılmaya başlanmıştır. Bu konuda geniş cepheci sol o kadar ileriye gitmiştir ki, kimi noktalarda ılımlılık ihtiyacını duyan TİP bile, 1970'deki genel kongresinde Kürt meselesi hakkında, daha sonra kapatılmasına sebep olan bir bildiri yayınlamak durumunda kalmıştır. Bu gelişme askerler arasındaki AP'yle uyumlu tavrın daha da güçlenmesine sebep olmuştur.

1967'de Anayasa Mahkemesi'nin, Anayasa'nın sınırlı sosyalizme açık olduğuna dair verdiği karar rasyonel bir biçimde kullanılamamış, solun sınırlandırılmasına, özgürlüklerin kısıtlanmasına gerekçeyi sol bizzat kendisi hazırlamıştır. Sol, yukarıdan verilen özgürlüklerin çilesini çekmediğinden, kıymetini bilmemiş, dolayısıyla özgürlüklerin azaltılmasına davranışlarıyla bir ölçüde vesile olmuştur.

AP seçim sonrasında eski DP'lilerin affını sağlamıştır, ama buna parlamento içinden tepki gelmemiştir. 27 Mayıs ilkelerine saygılı olan CHP'nin bu konuyu gündeme getirdiği bilindiğine göre, AP'nin af sorununu çözüm biçiminin tepki yaratmaması doğaldır. 1969 seçimlerinde Erbakan'ın aday adaylığının kabul

edilmemesi ve Millî Nizam Partisi'nin kurulmasına sebep olunması, AP üzerindeki gericilik etiketinin daha etkisizleşmesini sağlamış; bu durum da paşaların AP'yi daha hoşgörülü değerlendirmelerine neden olmuştur. Hükümetin kurulmasından sonra AP'nin meclis grupları seçimini daha laik çizgideki "Yeminliler" in kazanması²²⁹ da AP üzerindeki endişeleri azaltıcı mahiyette olmuştur.

AP hem doğal gelişmesinin, hem de kendi dışındaki gelişmelerin sonucu olarak ordunun tutumunun değişmesi gerçeğini doğru olarak saptamış ve tutumunu belli ölçüde bu gerçeğe göre ayarlamıştır. CHP'nin bilinen düşüncelerindeki yumuşama ve 1965 sonrasında TIP'e karşı etkin CHP muhalefeti de aydın kesimin bir ölçüde bu gelişimleri normal karşılamasına, bir ölçüde de etkin muhalefet yapan sol hakkında bütünüyle müspet düşünmemesine yolaçmıştır. 1965'ten itibaren AP'nin yönelimleri, CHP'deki düşünsel farklılık dolayısıyla daha az tepki uyandırmıştır. Geniş cephe sorununun tartışılması da örgütsüz solun CHP'ye müspet yaklaşımının eleştirilmesine sebep olmuştur. Solun diğer kesimi eleştiriye temel olarak CHP'ye yöneltmiştir. Bu çerçevede geniş cepheciler, CHP'nin güdümünde bulunmak suçlamasına maruz kalmışlardır. Ortanın Solu ekibi yönetime gelince, CHP TIP için daha ciddi bir rakip olmuş, sözkonusu suçlama bu nedenle de yoğunluk kazanmıştır. 1969 seçimlerinde TIP'in oyunun oran olarak da, mutlak olarak da 1965 seçimlerindeki oyunun çok az gerisine düşmesi, bu gelişme çerçevesinde de düşünülmelidir. Sosyalist düşüncenin giderek daha fazla belirginlik kazanması ve 1965 sonrasında CHP'nin sol doğrultuda gelişimi bir kısım aydını sosyalizmden ürkütmüş, bir kısmına da gerçek yerlerinin CHP olduğunu düşündürmüştür. Bu olay nazar-ı dikkate alındığında, TIP'teki

229 Ahmad ve Ahmad, *a.g.e.*, s. 377.

gerilemenin bağımsızlıkçı ve özgürlükçü sol düşünce ile ilgisi olmadığı, bundan kalkılarak yönetim değişikliği istemenin yanlış olduğu anlaşılabılır. CHP ve TIP büyük ölçüde aydın desteğine sahip hareketler olarak, doğrultuları değişmedikçe, doğal olarak birbirlerine daha ciddi suçlamalar yöneltmek durumundaydılar. Bu objektif tahlilin subjektif düzeyde de geçerliliğinin somut kanıtı CHP Genel Başkanı İnönü'nün 1968 Nisan'ında CHP'nin başlıca rakibinin TIP olduğunu belirtmesidir.²³⁰ 1969 seçimlerinde CHP'nin yüzde 27.36 oranında oy alması, 1965 seçimlerindeki yüzde 28.75'lik orana göre bir gerilemeydi. CHP'nin mutlak rakam olarak oyu da 2.675.785'ten 2.487.006'ya düşmüştü. Bir başka şekilde ifade edersek, halk CHP'yi hâlâ o eski bürokratik haliyle görüyordu. Seçim sonuçları da, bir anlamda, TIP ile CHP arasında aydın kesimin oyunu alma düzeyinde bir mücadele olduğunu ortaya koyuyordu. İşte bu durum, bir kısım aydının CHP dışındaki sol üzerinde müspet düşünmemelerine yolaçmış olmalıdır.

Ancak bir noktayı açıklığa kavuşturmak gerekirse, denilebilir ki, CHP 1969'a kadar, geniş cepheci sola karşı TIP'e yaklaşımına göre daha hoşgörülü davranmıştır. Bu davranışın düşünsel bir kökeni olmaktan ziyade, taktik bir nedeni vardır. Geniş cepheci CHP'nin TIP ile mücadelesinde kullanılmışlardır. Bu konuda çok sayıda örnek verilebilir. Temel tartışma konusu geniş cephe olduğundan, bu hareket, CHP'nin millî-devrimci kalkınma yönteminde veya millî demokratik devrimde müspet bir konumda olacağını savunmuştur. Bu mantık, bu tür gelişmelerde CHP'yi TIP'e nazaran daha müspet bir konumda gördüğünden, aydınlar arasında CHP adına olumlu etkiler yapmış olmalıdır. Bu dönemde, TIP'e bağımlı gençlik hareketlerinin bağımsız bir nitelik kazanması da aydınların bu yönelimlerini güçlendirmiştir. Düşünsel ba-

kımdan CHP'li aydının sosyalist aydın karşısında eziklik duyduğu bu dönemde, TIP dışı sol çevreler CHP yanlısı aydınlarca bu boşluklarını dolduracak mihraklar olarak anlaşılmıştır. Bu çevreler bu yönden de CHP'yi etkilemişlerdir. Bir başka deyişle, CHP'nin taktik amaçlı tavırları, beraberinde düşünsel etkilenmeyi de getirmiştir. Bu nokta gözden kaçırıldığında, CHP'de Ortanın Solu ekibinin karşısında olanların, daha sonra TIP dışındaki sol çevrelerle girdikleri ilişkilere bir anlam vermek mümkün olmaz.

1969 seçimlerinden çok kısa bir süre önce, halka ters gelmeyi ilke edinen CHP ile, bürokratik geleneğin daha sadık temsilcisi olan TIP'in seçimlerde başarılı olmaları mümkün değildi. Her ikisinin de 1965 seçimlerine göre gerilemeleri, Türkiye'de sol düşüncelerin demokratik yollarla benimsetilemeyeceğini değil, halkın yılların kemikleşen parti yapısının kısa bir zamanda değiştirilemeyeceğine dair gerçekçi saptamasını haklı çıkarıyordu. Bu konuda güven vermek için daha köktenci değişiklikler gerekli idi. Kaldı ki, bu partilerin önlerinde büyük bir fırsat belirmişti. AP 1965 seçimlerine göre önemli sayılabilecek oranda gerilemiş, oyları yüzde 52.87'den yüzde 46.63'e düşmüştü. 1965'ten sonra AP'ye karşı tepkinin yumuşaması, halkın kendi seçtiklerine yönelik tavırlara karşı çıkmak ve onurunu korumak amacıyla hareket etmesine gerek bırakmamıştı. Buna ek olarak, AP artık bazı çevreleri incitmekten vazgeçmiş, o çevrelere karşı uyumlu bir tutum takınmıştı. Yani halk, artık AP'nin salt genel oy doğrultusunda hareket etmediğini, başka bazı kaygıların AP'nin icraatını daha fazla etkilediğini seziyordu. Böyle düşündüğü için de AP'yi 1965'deki kadar güçlü desteklememişti.

1969 seçim sonuçları bir başka gerçeğin daha ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bu sonuçlar, halkın salt iktisadî yaşantısını iyileştirecek değişikliklerle ilgili olmadığını, değer düzeyindeki gelişmelere karşı daha duyarlı bulunduğunu

gösteriyordu. Özgürlük geleneği kuvvetli olan Türk halkı, değerlerine saygılı bir yönetim arzuluyordu. Daha doğrusu halkın bu eğilimi, tarih içinde oldukça önemli sayıda olayla belirginlik kazanmıştı. 1969 seçimleri, bu gerçeğin bir kere daha ve somut bir biçimde işlerliğinin sürdüğünü kanıtlıyordu. Bu seçim, toplumsal yapıyı değiştirmek isteyen solun, bunun önşartı olan insanın kafasını değiştirmek gerekliliğini hâlâ kavrayamadığını gösteriyordu. Nasıl bir değişim amaçlanırsa amaçlansın bunda insan aktif bir rol oynayacağından, öncelikle, sınırlı sayıda da olsa bir kısım halkın böyle bir değişimin gerekliliğine inandırılması şarttı. Fakat sol akım, iktisadî şartları ağırlıklı biçimde vurgulamak dışında bir tavır almıyordu.

Bu seçimde, halkın iki alternatif dışında yönelimleri olduğunu, bağımsız tavırlı geleneğine sadık bulunduğunu gözlemlemek mümkündür. 1969 seçiminde AP'nin başarısını, ona muhalefet eden partilerin geleneksel konularda muhalefette belli ölçüde diretmelerinde ve iktidar olmasının partiye getirdiği sorumluluk ve bunun sebep olduğu hareket sınırlılığında aramak gereklidir. Muhtemelen halk, AP'nin 1969 seçimleri öncesindeki icraatını değerlendirirken, bu partinin yapmak istediklerinin tümünü yapamayacağı bir politik ortamı veri olarak kabul etmişti. Bu nedenle de AP'nin yeni baştan iktidar olması imkân dahiline girmişti.

Buraya kadar sıralanan gelişmeler, Türkiye'nin değişik siyasal gruplarınca oldukça yanlış biçimde değerlendirildi. AP, 1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinden itibaren, varlığını korumayı amaçlayan davranışlarının halk tarafından yadırganmadığı yorumuna vararak, iktidarı sürdürmek için halkı nazar-ı dikkate almanın pek fazla gerekli olmadığına inandı. 1969 sonrasındaki hareketleri, bu inancının sonucu olarak ortaya çıktı. Seçim sonuçlarını da, bu yorumun ve tavrının gerekçesi olarak gördü. Aynı seçim sonuçları, solun büyük

bir kesimi tarafından benzeri bir sonuca varacak şekilde yorumlandı. Sol bu seçimi, sandık yolu ile düzen değiştirmenin imkânsızlığının kanıtı olarak sundu. Geniş cephe savunucuları, düzen değişikliği öneren CHP'nin gerilemesini, "halka rağmen" tavrının bir mazereti olarak kullandı. Zaten demokrasiyi başından beri içine sindiremeyen bu çevre, 1969 seçimlerinin ardından demokrasiye karşı tavrını iyice dışlaştırdı. Seçim sonrasında yayın hayatına giren *Devrim* gazetesi de açtığı rejim tartışmalarıyla²³¹ bu yönde bir işlevi ortaya koydu. Türkiye'deki demokratik yönetim, "Parlamentoculuk, tutucu güçler koalisyonu ile dış mütteliklerin rejimi olmaktadır"²³² düşüncesiyle eleştirilmeye başlandı. Aynı gazetenin ilk sayısında da, seçim sonuçları üzerinde durulurken özetlediğim tavrı öne çıkarılmaktaydı: "Son seçimler 27 Mayıs günlerinden beri 'zinde güçler' denen aydın çevrelerde, rejime bağlanan ümitlerin azalmasına yolaçmıştır. Düzen değişikliğinden yana gözüken TIP ve CHP gibi partilerin beklenen sonuçları elde edemeyişleri, parlamentoculuk yoluyla düzen değişikliği ve kalkınmanın gerçekleşebileceği ümitlerini çok zayıflatmıştır."²³³ Bu çevre demokrasi dışı yolların denenebileceğini ve denenmesi gerektiğini savundu. Aynı görüşte olan *Türk Solu* dergisi de, 1969 seçiminden sonra CHP'yi AP ile özdeş bir biçimde değerlendirmeye başladı. TIP zaten geniş cephecilerle mücadelesi sırasında, CHP ile AP'yi birbirine yakın partiler olarak değerlendiriyordu. Seçimden sonra parlamentoculuk tartışmasının gündeme gelmesi, TIP ile sözkonusu çevreleri CHP'yi değerlendirme noktasında birleştirdi. TIP, CHP'yi ekonomik önerileri bakımından AP ile aynı konuma yerleş-

231 *Devrim*, 18 Kasım 1969.

232 Doğan Avcıoğlu, "Anglosaksonlar Açısından Türkiye'de Parlamentoculuk", *Devrim*, 18 Kasım 1969.

233 Doğan Avcıoğlu, "Takke Düştü", *Devrim*, 21 Ekim 1969.

tirirken, TİP dışı sol da rejim konusundaki tavrı nedeniyle CHP ile AP arasında bir fark görmüyordu. Bir başka deyişle, Türk siyasal hayatında yeni bir evre açılmış oluyor, CHP yönetiminde olan ekibi itibarıyla Türk sol hareketinin tümüyle karşı olduğu bir örgüt kimliğine bürünüyordu. CHP'nin 1973 ve 1977 seçimlerindeki başarısını, 12 Mart Darbesi'ne karşı direncine olduğu kadar, parti dışı solla bu ilişkisine de bağlamak gerekir.

Gerçi CHP, daha önce de parti dışı solun bütünüyle kabullenebileceği bir görünümde değildi. Ancak sol CHP'den tamamıyla ümidini kesmemişti. Şu veya bu biçimde CHP'nin müspet işlevleri olabileceği düşünülüyordu. CHP'deki değişim, parti dışı solun bu tavrı ile belirginlik kazandı. CHP tarihinde ilk defa kendi destekleyici kitlesinden bu ölçüde kopuyordu. CHP bu hareketi ile seçmen kitlesine, tüm politik hareketlerden daha hoşgörülü yaklaşıyordu. Bu durum CHP'yi diğer hareketlerden ayırıp, kısmen bağımsız bir konuma getirdi. Bir anlamda CHP, DP ve daha sonra DP'de kısmen görülen, halk isteginin mirasını devralıyordu. CHP bu hali ile de DP'ye AP'den daha fazla yakınlaşmış oluyor, bu şekilde de halk dışındaki güçlerin Türkiye'deki gelişmelere müdahalesinin asgariye indirildiği 1950-1960 döneminin değişik koşullar altında yeni baştan işlerlik kazanmasını amaçlıyordu. CHP'nin tüm hareketlerden bağımsız tavrı, ondaki değişikliğin daha açık görülmesini sağlıyordu.

CHP'deki bu değişikliğe rağmen, parti içinde muhalefet yapan grup CHP'nin geleneksel tarihî çizgisinden saptığı eleştirisi ile parti içi iktidara karşı mücadele etmiştir. Bu mücadele sırasında parti genel sekreterinin kılık-kıyafet değişikliklerine ilişkin eleştirel sözleri malzeme olarak kullanılmıştır. Atatürk konusunun gündeme getirilmesi, parti içi muhalefeti doğal olarak Kemalist devrimde ısrar eden parti dışı solla ortak bir platforma itmiştir. Muhalefeti teşkil eden

kişilerin 1969 seçimlerini değerlendirmede, mantık bakımından parti dışı solla bir farkları yoktur. Onlar da, bu seçimleri, seçimlerin parlamentoda düzen değişikliğini amaçlayan partileri çoğunluk yapamayacağını göstergesi ve kanıtlayıcısı olarak yorumlamışlardır. Sosyo-ekonomik önerileri açısından CHP'ye hâkim olan ekibin sağında kalan bu muhalefet grubunun TIP dışı solla ilişkileri, Türkiye'nin bu döneminde özgürlük sorununun toplumsal yapı değişikliği konusundan daha öncelikli olmasına yolaçmıştır. Türkiye'de ordu müdahalelerinin müspet sonuçlar doğuracağı, o günlerde artık sürekli bir biçimde söylenmekte ve yazılmaktadır.

CHP'deki değişiklikten bahsederken bu nokta da gözönünde tutulmalıdır. Halkın CHP'ye güvensizliği, geçirdiği değişimin tedriciliğinden ve içinde geleneksel tarihî çizgisine sadık güçlü bir muhalefet barındırmasından ileri gelmiştir. Bu iki zaafın anlamlı bir biçimde üstesinden gelme denemesi, ancak 12 Mart sonrasında mümkün olmuştur. Parti içi muhalefet grubunun TIP dışı solla ilişkileri, açık bir biçimde 12 Mart sonrasının ilk hükûmetine karşı tavırda somutlaşmıştır. Ancak bu ilk hükûmet deneyi sözkonusu iki grubu yol ayrımına getirmiştir. Bu hükûmet deneyi de göstermiştir ki, bir somut gelişime, 12 Mart Darbesi'ne, en sert ve en yumuşak tepki CHP'den gelmiştir. CHP'nin muhalefet kanadı 12 Mart hükûmetini oluştururken, bir başka deyişle askerî yönetimin sivil kadrosunu sağlarken, Ortanın Solu ekibi çok sert bir biçimde yeni hükûmete karşı çıkmıştır. Başbakan Demirel muhtırayı doğru yorumlayarak "Anayasa ve hukuk dışı" yönünü vurgulamış, fakat bu yeni gelişmelere karşı aktif bir tavır almamıştır. TIP kısa süre içinde seçim isterken, TIP dışı sol belki de "cici demokrasi"den ya da "Filipin tipi demokrasi"den kurtulunacağı ümidiyle muhtırayı desteklemiştir. İstekleri gerçeklik kazanmış, ülkemiz "cici demokrasi"den kurtulmuştur.

Daha sonraki olaylara temas etmemin nedeni, 1969 sırasındaki durumla 12 Mart olayı arasındaki bağlantıyı somutlaştırmaktır. Muhtıra karşısındaki somut tavırlar da ortaya çıkarmaktadır ki, TIP dışı sol Türkiye'de böyle bir gelişmeyi arzulamaktadır. Ordunun anti-Kemalist gidişe dur dediği şeklinde bir yorum da, konunun nasıl algılandığını göstermektedir. AP'nin 12 Mart olayına karşı yumuşak tutumu da, partinin 1961 sonrası hakkındaki yorumumu doğrulayıcı mahiyettedir. CHP, hâkim ekibi itibariyle halkoyuna saygı bakımından artık AP'den daha müspet bir konumdadır. CHP'de Ortanın Solu ekibinin bu konudaki hareketleri hâlâ geleneksel doğrultudan önemli izler taşımaktaysa da, partinin halkoyuna saygı noktasında AP'yi aşması AP'deki değişimin boyutunu göstermektedir.

Bütün bu olaylar çerçevesinde düşünüldüğünde, 12 Mart'ın en önemli sebebi 1969 seçim sonuçları ve bu sonuçların değişik gruplarda yolaştığı düşünce biçimidir. AP ile TIP dışı solun bu noktadaki ortak tavırları ilginçtir. Sol, balyoz tepesine inene kadar, 12 Mart'ın ilk hükûmetine AP ile uyumlu bir biçimde mesafeli bir destek sağlamıştır. AP ise, 12 Mart dönemini kuruluşundan beri uyguladığı bir tutumla geçirmiştir. AP kendi iktidarı sırasındaki dolaylı müdahalelerle zaten ordu etkisine alışmıştır. Bu nedenle 12 Mart dönemi parti için pek yadırgatıcı olmamıştır. Bu somut gelişmeler de Türkiye'deki siyasal hareketlerin eğilimlerini kemikleştirici etkiler yapmıştır.

1969 seçimleri üzerine benimsenen yorumlardan kaynaklanan olaylar, 1971 Mart Muhtırası ile noktalanmamış, Türk siyasal hayatında daha kalıcı izler bırakmıştır. Bu nedenle de 1969 seçimleri üzerinde öncelikle durmak gereklidir. Bu seçim solun tutarlı ve özgür bir biçimde Türk seçmenin karşısına alternatif olarak çıktığı ilk seçimdir. Daha ilk denemede umutsuzluğa kapılıp işi başka yollarla gerçekleştirmek gerektiğini savunmak, Türk insanının demokratik yolla

toplumsal dönüşümü yapamayacağı kanaatine varmak anlaşılır bir tutum değildir. İşte 1969 seçimi, Türk aydınında zaten Batılılaşma çabalarının başlangıcından beri egemen olan, yukarıdan aşağıya köktenci değişiklik amacını kökleştirici etkiler yapmış ve sadece sınırlı sayıda aydına bu gelenekten kurtulma olanağını araştırma ihtiyacını hissettirmiştir. Bu anlamda 1969 seçimi, aydınlar açısından bir yol ayrımının işareti olarak yorumlanmalıdır.

Konu bu çerçevede incelendiğinde, 1969 sonrasında Türkiye’de solda üç önemli grubun belirdiği görülür. Bu gruplardan ikisi, ordunun da yardımı ile, kendilerinin anladığı şekliyle Atatürk ideolojisine aykırı grupları tasfiyeyi amaçlamaktadır. Diğer grup ise, normal demokratik gelişme çerçevesinde Türkiye’yi yönetmeye talip olmaktadır. Türkiye’yi bu ortama, 1960 Darbesi’nden sonra ordunun dolaylı ve dolaysız müdahalelerini olağan karşılayan uygulama getirmiştir. Bir başka şekilde ifade edersek, Türkiye’de halka karşı ordunun da dahil olduğu aydın müdahalelerine artık bir politik örgüt tarafından direnç gösterilmemektedir. Bu müdahaleler kurumlaşmıştır. Bu nedenle de doğrudan ordu yönetimine artık gerek kalmamıştır. 12 Mart’ta, Muhtıra sonrasındaki hükümet sorununa yaklaşımın dayanağını bu nokta oluşturmaktadır.

C. 12 Mart’tan önceki önemli gelişmeler

12 Mart Darbesi’ni ve sonraki gelişmeleri doğru yorumlamak için 1969 seçim sonuçlarının ortaya çıkardığı düşünceleri ve bu düşüncelerden kaynaklanan davranışları nesnel bir biçimde saptamak gerekmektedir. 1969 seçimleri sonrasında, daha önce belirttiğim eğilimleri güçlendirici gelişmeler oldu. Bunlardan özellikle ikisi önemli sonuçlar doğurdu. MHP’nin üniversite içinde ortaya çıkardığı militan güç ile AP içindeki

tartışma sonrasında kurulan Demokratik Parti, Türkiye'nin 12 Mart'a gelişinde önemli noktaların açıklığa kavuşmasını sağlayıcı göstergelerdir.

Demokratik Parti'nin kurucuları AP'nin milliyetçi-mukaddesatçı kanadı olarak görülmüştür. Ancak bu dönemde Milli Nizam Partisi'nin de kurulmuş olması, Demokratik Parti'yi gerici bir konumda göstermeyi olanaksızlaştırmıştır. Demokratik Parti, Milli Nizam Partisi'nin varlığına rağmen kurulmuştur. Milli Nizam Partisi'nin 1970 Ocak ayında kurulduğunun açıklanması, AP üzerindeki şüpheleri belli ölçüde izale etmiş olmalıdır. Böyle bir durum en azından, AP içindeki dinsel eğilimli olarak nitelenen gruba karşı daha hoşgörölü tavrı gerektirir. Çünkü, Atatürkçü bir hassasiyet, ortada daha köktenci bir tavır varken, daha az tehlike arzeden tutumu öne çıkarmamayı lüzumlu kılar. Fakat Milli Nizam Partisi'nin Türk siyasal hayatında belirmesi, AP hakkında dini istismar ettiğine dair eleştirileri ortadan kaldırmamıştır. AP iktidarına yönelik sol muhalefet bu konu üzerinde önemle durmuştur.

TIP dışındaki sol içinde ordu çevrelerine en yakın grup olan *Devrim* gazetesinin konu üzerindeki tavrı özellikle önemlidir. Seçim sonrasında bu gazetede çıkan bir yazıda, "Her şeyden önce parti içinde ve parlamentoda Bilgiç liderliğindeki 'gelecekçi sağcılar', Demirel'in desteklediği 'Batıcı sağcılar'a karşı güçlü bir grup haline gelmişlerdir. Bu durum, Demirel'in 'köşk ve büyük paşalar' ile kurduğu dengenin korunmasını az çok güçleştireceğe benzemektedir"²³⁴ denmektedir. Bu düşünce ana noktaları ile, solun AP hakkındaki genel görüşünü vermektedir. Sol, AP içindeki bu gruba karşı tavrını Milli Nizam Partisi'nin ortaya çıkmasından sonra da sürdürmüştür. 1970 Aralık ayında Demokratik Parti'nin kurulması da din konu-

sundaki eleştirilerin bitmesini sağlayamamıştır. Bir başka deyişle, AP içinde 'Batıcı sağcılar'ın rakipsiz kalmaları bile geleneksel eleştirileri sona erdirmemiştir. Bu iki partinin kurulmuş olması, konuya din açısından bakan asker çevrelerin AP hakkında daha müspet düşünmelerine yolaçmış olmalıdır. 12 Mart öncesinde AP, Türk aydını açısından giderek artan bir biçimde daha laik bir çizgiye gelmektedir.

Bu gelişmeleri tüm boyutları ile tutarlı bir biçimde değerlendirebilmek için Türkiye'de aydının işlevine bakmak gerekmektedir. Bir başka açıdan bakıldığında, MHP'nin üniversite düzeyinde yaygınlaşmasının ve partilerin belirtilen biçimde değerlendirilişlerinin bir anlamı olmalıdır. Toplumsal değişikliklere ve örgütlerdeki gelişmelere rağmen, sorunun aynı biçimde formüle edilmesinin nedenleri üzerinde durulmalıdır. MHP'nin üniversite düzeyinde yaygınlaşması iki açıdan önemlidir. Birincisi, Türkiye'deki sosyalist nitelikteki hareketlere karşı aydın muhalefetinin laik olması normaldir. Çünkü Türkiye'deki İttihatçı gelenek dinsel eğilimin örgütlenmesine olanak tanımamıştır. Bu sınırlayıcı tutum, sol hareketlere karşı reaksiyonların laik platformda oluşmasına yolaçmış olmalıdır. Buna bir de, Türk aydınınının geleneksel ilerici tavrı yardımcı olmuştur. Dinsel nitelikteki partilerin kapatılmasına anayasal dayanak bulunabilirken, MHP'ye karşı, aşırı iyimser anayasa yorumlarıyla, ancak otoriterlik isnadı öne sürülebilmiştir. 12 Mart'ta, bu otoriter dönemde, Millî Nizam Partisi ve TİP'e ek olarak birçok sol öğrenci örgütü kapatılırken, MHP'nin kapatılmamış olması, sözkonusu partinin düzenle uyumlu olduğunun bir başka kanıtıdır. MHP'nin bu dönemin etkin çevrelerinin nezdinde anti-laik bir görünüm oluşturmaması, partinin işlevini ortaya çıkarmaktadır. MHP, Türkiye'deki aydın muhalefetinin sağdaki örneklerindendir.

Üzerinde durulması gereken ikinci nokta, MSP'nin MHP'ye nazaran daha çok halk desteği görmesine karşın, ikincisinin

birincisine göre daha önemli ölçüde bir aydın kadroya dayanmasıdır. Bu somut durum, MHP'nin niteliğinin belirleyici yanıdır. Uzunca bir zamandan beri sol nitelikteki örgütlerin MHP'yi hedef almaları, buna mukabil dış çevrelerin ve burjuvazinin en fazla MSP'den tedirgin olmaları gerçeği üzerinde durulmalı; bu somut gerçeğin nesnel temelleri araştırılmalıdır.

12 Mart'ı izleyen olaylar Türkiye'nin tarihsel geleneğine uygun yeni bir aydın grupları atışmasını gündeme getirmiştir. Dikkat edilmesi gereken bir diğer husus, MHP'nin Türkiye'de sosyalizm belirginlik kazanırken güçlenmeye başlamış olmasıdır. Bunun üzerinde durmamın nedeni, sözkonusu belirginleşme öncesinde MHP'nin işlevsizliğini ortaya çıkarmaktır. Bu konuda kanıt olarak, 12 Mart'a karşı takınılan somut tavırlar gösterilebilir. Darbe öncesinde sol nitelikteki öğrenci örgütleri askerî müdahale gerekliliğini savunmuşlar; 12 Mart Darbesi'nin en benimseyici savunucuları ise, MHP ve onun doğrultusundaki gençlik örgütü olmuştur. Daha ihtiyatlı bir ifade kullanılırsa, bu konudaki desteklerin ortaya çıkması bakımından sıkıyönetim ilanı esas alınabilir.

Belirginleşme süreci öncesindeki sol düşünce ile MHP'nin düşünceleri arasında yapılacak bir karşılaştırma, birçok önemli noktanın açıklık kazanmasını sağlayabilir. Böyle bir karşılaştırma yapıldığında, önemli konularda şaşırtıcı ölçüde benzerlikler olduğu ortaya çıkartılabilir. Özellikle konu somutlaştırılıp askerî darbe üzerinde odaklaştırıldığında, mantık birlikteliğinden bile söz etmek mümkündür. Sorun bu açıdan incelendiği takdirde, bu iki akım hakkında kullandığım, İttihatçı geleneğin sağdaki ve soldaki temsilcileri tâbiri, somutlaştırılmış olur. Ekonomi alanında devletçilik önerisindeki ve siyasî rejim açısından otoriter yönetimin amaçlanmasındaki benzerlik az da olsa İttihatçı gelenekten etkilenmektedir. Milliyetçilik konusunda bile, gayriciddi Turan hayali bir kenara

bırakılacak olursa, düşünsel yakınlıktan bahsedilebilir. Tarihe bakış açısından, İslâmiyet öncesi Türk tarihini esas alma ve özellikle Osmanlı dönemine karşı olma tavrında²³⁵ MHP'li gençlerin ve TIP dışındaki solun birleştikleri söylenebilir. Üniversite içinde sözkonusu iki grubun hâkimiyet kurmaları, eğitimde "Müspet bilim anlayışının öğrenciye son derece basit bir şekliyle intikal ettirilmesi(nden)dir. Bu bilim anlayışı temel bilimlerde 'yanılma'yı ortadan kaldıracak metodolojik kurallar üzerinde değil, varılan sonuçların değişmezliğine ağırlık vermektedir. Bu anlayış da kuşkusuz, 'nas'lar üzerine kurulu bir uygarlığın bilimi ve pozitivizmi kendine özgü bir şekilde algılamış olmasından ileri gelmektedir".²³⁶ Alıntıda belirtilen görüş kalkış noktası olarak alınırsa, tüm aydınların benzer biçimde düşünmesi açıklığa kavuştuğu gibi, sözkonusu iki grubun yakınlığı üzerinde de bazı noktalar somut düzeyde belirginleşir. Bilim yöntemi konusundaki paralellik ilkin, öğretilenlerin içeriği de ikincisini destekleyici mahiyettedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde, aydın çatışmalarının demokratik olmayan bir düzlemde cereyan etmesi şaşırtıcı gelmemelidir. Çünkü düşüncelerin yukarıda belirtildiği tarzda algılanması, karşıt düşüncelerin ifadelendirilmesine özgürlük tanınmamasına yolaçmaktadır.

Bu nedenle güncel sorun, inanılan "doğru"nun gerçekleştirilmesidir. Halk, 1960 Darbesi'nin de kanıtladığı gibi, siyasal gelişmelere karşı kayıtsız olduğuna göre, etkilenmesi gereken güç Türkiye'de tüm gelişmelerde etkin olan ordudur. Mannık bu oldu mu, demokratik yöntemle toplumsal değişim düşüncesi önemini kaybetmektedir. Orduyu etkilemek için gösterilen çabaları yazılı basınla destekleme gereğinin du-

235 Bu konuda Doğan Avcıoğlu'nun ve Hikmet Kıvılcımlı'nın yapıtlarının tamamı örnek olarak gösterilebilir.

236 Şerif Mardin, "Sosyal Yapımız ve Öğrenci Eylemleri", *Milliyet*, 4 Ocak 1975.

yulması, Türkiye’de öteden beri varolan, orduyu göreve davet etme eğilimini güçlendirmiştir. 12 Mart öncesi günlerde ordunun toplumsal gelişmeyi hızlandıracakı düşüncesi, aydın kamuoyuna hâkim olmaya başlamıştır. 1969 seçimlerinde AP’nin iktidardan demokratik yollarla uzaklaştırılamayacağını anlaşılmış, ordu sorununun daha ağırlıklı biçimde işlenmesine yol açmıştır.

İktidarda olan partinin, ordu müdahalesini, kendine alternatif teşkil ettiğinden istemesi mümkün değildir. Ancak iktidar partisinin Türkiye’deki geleneği hesaba katarak müdahale gerekçesi yaratmamakta titiz davranacakı açıktır. Ya da bu tür müdahalelerin kaçınılmaz olacakı düşüncesi ile, orduyu tarafsızlaştırmak ve/veya kendi safına çekmek teşebbüsünde bulunacaktır. Zaten 1961’den sonra AP’nin yapmaya çalıştığı da budur. AP’nin seçmen çoğunluğuna dayanarak tek başına iktidar olabildiği için, tercih edeceği durum müdahalesiz yönetimdir. Fakat Türkiye’deki koşulların etkileyicilerinden sadece birinin AP olması, AP’nin isteği hilâfına bazı durumların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

AP’nin bu tutumu, 1969 seçim sonrası gelişmeleri de etkilemiş olmalıdır. Milli Nizam Partisi’nin ortaya çıkmış olması ve Demokratik Parti’nin kurulması, AP seçmen tabanının partinin yöneliminden duyduğu huzursuzluğun dışavurumu şeklinde yorumlanmalıdır. Bu dışlaştırmanın olduğu dönemde, doğrudan bir müdahale sonucunda dolaylı ordu yönetimine geçilmiştir. İktidara muhalif olan iki yeni güç, müdahale gerekçesi olarak gösterilmemiş, bizzat AP’nin tutumunun muhtırayı kaçınılmaz hale getirdiği iddia olunmuştur. Bu iddiada muhtıracılar ve mevcut hükümete muhalefet edenler birleşmektedir. Muhıra’ya karşı olan muhalefet bile, AP’nin davranışının böyle bir olaya yolaçtığı kanaatindedir.

AP’ye karşı muhalefetin hemfikir olduğu nokta, bir başka gerçeğin anlaşılmasını mümkün kılmaktadır. Muhtıra’da

“anarşi ve kardeş kavgası”ndan hükümet ve parlamentonun sorumlu tutulması, bunların mevcut hukuk çerçevesinde de önlenebileceği düşüncesinden kaynaklanmış olmalıdır. Bu düşünce, bir anlamda AP'nin Anayasa'nın getirdiği sınırlamalar yüzünden bazı önlemlerin alınamayacağı savının da eleştirisi mahiyetindedir. Bu nedenle, 1971 öncesinde ordu dışındaki muhalefet kurumları AP'ye göre daha demokrat bir konumdadır. Sorunu daha sınırlı bir şekilde formüle etmek gerekirse, AP'nin özgürlükleri sınırlanlama teşebbüslerine karşı çıkmak anlamında, muhalefet daha demokrat bir kimliktedir. 1961 Anayasası sonrası durum hatırlandığı takdirde partilerin rol değişimine uğradıkları anlaşılabılır. O zamanların demokrati olan AP artık demokrasi dışı yönelimleri benimserken, CHP daha demokrat bir noktaya gelmiştir.

12 Mart Muhtırası'nı takip eden günlerde, sorunların mevcut hukuk çerçevesinde halledilemeyeceğinin “anlaşılması”, konuyu bu çerçevede anlayan kurumları AP ile özdeş bir noktaya getirmiştir. AP'nin 1971 öncesinde önerdiği anayasal değişikliklerin kısmen gerçekleştirilmiş olması ve AP'nin arzuladığı fiili durumların işlerlik kazanması, 12 Mart Muhtırası'nın sahipleri ile AP'yi aynı doğrultuya sokmuştur. Bu somut birleşme, Batılılaşma hareketleri nedeni ile ordu karşıtlığı belirginleşen Türk halkının AP'den kopmasının önemli bir sebebini oluşturmuştur. Bu kopmanın belli bir noktayı aşamamasının asıl nedeni, hiç değilse görüntüde sürdürülen AP-ordu karşıtlığıdır, denebilir. Başbakan'ın Muhtıra'yı “Anayasa ve hukuk dışı” olarak nitelemesi ve benzer işlevi görse de AP'nin yerine başka bir hükümetin işbaşına gelmesi, doğrultunun aynı olduğunun algılanmasını zorlaştırmış olmalıdır.

12 Mart Darbesi'nin birçok muhalefet mihrakı tarafından müspet karşılanması da, çoğunluğun yönetimine tahammül

edememe anlamında antidemokratiktir. Özgürlüklerin sınırlanmasına karşı varolan tepkinin demokratik niteliğine rağmen, bu tavır, özgürlüğü sınırlama anlayışında sözkonusu muhalif kuruluşları AP ile birleştirmektedir. 11'lerin istifasına, ya da sıkıyönetim ilânına kadar geçen süre zarfındaki bazı tutumlar da bu konuda örnek olabilir. Daha başka bir şekilde söylemek gerekirse, üzerinde durulan somut dönem açısından ülkede özgürlüklerin gelişmesine hangi grup ya da grupların yardımcı oldukları saptanmalıdır.

Bu durum, Türkiye'de mücadele eden politik grupların sınırlı özgürlükçü tutumları ile özgürlüklerin gelişmesi arasındaki çelişkinin de aydınlığa çıkmasını sağlayabilir. Çünkü, Türkiye'de Batılılaşma hareketleri ile birlikte ortaya çıkan tüm hareketler, her ne gerekçeyle olursa olsun özgürlükleri belli ölçüde sınırlandırmışlardır. Bazıları apaçık otoriter yönetim kurmak saikiyle, bazıları da demokrasinin önşartlarını yaratmak düşüncesi ile bu yola başvurmuşlardır. Ortaya çıkarmak istediğim yaklaşım açısından amaçlarının önemi yoktur. Türkiye'de özgürlüklerin hayata geçirilmesini sağlamayı amaçlayan hareketlerin, mutlaka geçmiş dönemdeki olayların taraflarından birini tutmaları, anlamlı bir tavır değildir. Gerekli olan, olayların akışı içinde nesnel tahlil yapabilmektedir. Bunun da önşartı olayları güncel politik boyutu dışında, tarihsel gelişimin nesnel ölçütlerine göre değerlendirmektir. Daha açık bir biçimde söylemek gerekirse, herhangi bir dönemin herhangi bir politik hareketini eleştirmenin, bu hareketin mücadele ettiği bir başka hareketle aynı doğrultuda düşünmek anlamına gelmediği kabul edilmelidir.

Başka tahliller açısından, politik hareketlerin yönlendiricilerinin subjektif tavırları elbette önemlidir. Toplumsal değişimler belli ölçüde insanlar tarafından gerçekleştirildiği için, insanların subjektif niyetleri üzerinde de durmak gerekir. Bu nedenle de, özgürlükleri genişletmek isteyen hareketler,

özgürlükleri tatbik etmede bazı şartların gerekliliğini savunmasalar da, “özgürleştirme” tabirini kullansalar da, açık otoriter rejim ve sınırlı özgürlük isteyen gruplardan daha müspet bir konumdadırlar. Dolayısıyla “potansiyel demokrasi” şeklinde nitelenen dönemleri, otoriter dönemlerden ayrı bir kategoride incelemek gerekmektedir. Bu kavramsallaştırmada da subjektif etkenlerin nesnel sonuçlarını gözden uzak tutmamak lâzımdır.

Çok katı kalıplarla düşünülmediği takdirde, Türkiye’de demokrasinin geliştiğini gözlemlemek mümkündür. Ancak bir başka önemli nokta, süreç içinde antidemokratik örgütlenmelerin de oluşmasıdır. Tarihsel gelişim çerçevesinde konu irdelendiğinde, Batılılaşma hareketlerinin başından beri özgürlüklere karşı tavır almada MHP’den daha ileri gitmiş bir örgütün olmadığını belirtmek sanırım gerçekçi bir tespit olur. Keza, Türk sosyalist hareketinin, demokratik eğilimlerin etkin olduğu bir dönemden, antidemokratik yönelimlerin geçerlilik kazandığı bir döneme yönelme süreci içinde olduğunu söylemek de yanlış değildir. Türkiye’de demokrasinin gelişme doğrultusu içinde, Batılılaşma hareketinin temel muhalefet olarak gördüğü dinsel düşünce de örgütlenme düzeyine ulaşmıştır. Buna paralel bir biçimde, sınırlı ölçüde olsa bile sosyalistlerin demokratik haklarının fiilen gerçekleştiği de ortadadır. Bu durum açıkça göstermektedir ki, “potansiyel demokrasi” olarak nitelenen dönem²³⁷ demokrasinin gelişmesine belli ölçüde temel teşkil etmiştir.

12 Mart öncesinde ortaya çıkan durum da, Türkiye’deki genel demokratik gelişim süreci çerçevesinde incelenmelidir. Türkiye’de politik örgütlerin sınırlandırıcı etkisine rağmen, demokrasi güçlenmekte, demokrasinin güçlenmesi ise daha antidemokratik örgütlerin ortaya çıkmasını engelleyeme-

237 Duverger, *Siyasal Partiler*, s. 295.

mektedir. Bu da, Türkiye'deki mücadelenin daha belirgin olarak özgürlükler çevresinde odaklaşmasına yolaçmaktadır. Dolayısıyla, bu dönemde tarafların göstermelik demokrasiye inanıp inanmamak ölçütüne göre ayrılması, tutulan taraf yanlış da olsa, doğru bir niteleme olarak görülmelidir. 12 Mart'tan önceki günlerde demokrasinin yoğun bir biçimde tartışılması da bu taraflaşma olayından kaynaklanmaktadır.

Bu tartışma, bu kısmın başında belirttiğim iki önemli gelişmenin etkin işlevi vardır. MHP'nin üniversite düzeyinde etkinleşmesi ve partinin önem kazanması, Türkiye'de sağın genel oya sığınma tavrına aykırı ilk tutum olarak önemli bir gelişimdir. İlk kez sağdaki bir parti genel oy dışında davranmayı temel bir nitelik haline getirmiştir. Demokratik Parti'nin oluşma süreci de, AP'nin iktidardan parlamento yolu ile uzaklaştırılmasına olanak sağlayıcı bir değişikliktir. Demokrat Parti'nin niteliğinden çok, açtığı bu olanak üzerinde durulmalıdır. 1970'de Milli Nizam Partisi'nin kurulması da AP'nin halk çoğunluğuna dayalı iktidarına, salt parlamento çoğunluğu düzeyinde değil, halk desteği açısından da ciddi muhalefet hareketlerinin oluştuğunu göstermektedir. Halkın tercihinin esas alınması, AP iktidarının sonunu getirmek bakımından daha etkin bir çözüm olarak belirmektedir. AP'nin ordunun tarafsızlığını sağlama ve/veya kendi safına çekme politikasının bu dönemde yoğunluk kazanmış olması muhtemeldir. Yoğunluğu somut biçimde saptamak mümkün değildir, ama iktidarın somut biçimde başka güçlere kaymasının AP'nin yönelimlerini etkilememesi düşünülemez.

Demokratik Parti hakkında yapılan ciddi sınıfsal tahlillerin, partinin daha sonraki oy oranı hatırlandığında yanlış olduğu anlaşılmamalıdır. Demokratik Parti'nin her ne sebeple olursa olsun AP'ye muhalefet etmekteki ısrarı, onun Türk siyasal yaşamında demokrat bir konumda bulunmasına yolaçmıştır. 1970'lerin ikinci yarısındaki CHP ağırlıklı hükümete destek

olması da, bu bağlamda mütalaa edilmelidir. Demek ki, Demokratik Parti'nin varlığı Türkiye'de demokrasinin gelişiminde müspet bir unsurdur. Aynı durum MSP için de sözkonusudur. CHP'nin iktidar olmasının sebebi, bir ölçüde bu partinin örgütlenebilmesi ve seçimlere katılabilmesidir. Milliyetçi Cephe hükümetlerinin bir noktanın ötesinde sert önlemlere yönelmemesi de, MSP'nin hükümet içinde bulunmasından kaynaklanmaktadır. Mevcut hukuksal çerçevenin MSP'nin aleyhine bir biçimde kullanılabileceği endişesi, bu partiyi anti-demokratik yönelimlerde bir noktada durdurmuş olmalıdır.

Bu iki partinin demokratik gelişim süreci içindeki müspet işlevlerinin anlaşılammış olması, sol nitelikteki grupların doğru çizgiyi izlemelerini zorlaştırmıştır. Konu bu açıdan incelendiğinde, AP'deki bürokratik eğilimin güçlenmesi ile solun bürokratikleşmesinin aynı izdüşümde ortaya çıktığı görülebilir. 1969 sonrası sol ile sağ ayrışmasında 12 Mart'a sebep olan etkenleri görmek mümkündür. 12 Mart öncesinde, solda Millî Nizam Partisi'ni müspet işlevli bir örgüt şeklinde değerlendirenlerin, CHP-MSP koalisyonunun işlerlik kazanacağı dönemlerde MSP'ye müspet işlevler yükleyenlere nazaran yok denecek kadar az olması,²³⁸ solun bu konuda gerçekçilikten ne kadar uzak olduğunu göstermektedir. Bu dönemde zaten sol bir kesimi itibariyle, geniş cephe içinde CHP'ye müspet değişimlerde önemli işler yükleyen düşüncüyü eleştirdiği için parlamento içinden bir çözüm beklememekte; CHP'de demokrat grubun partiye hâkim olması karşısında da geniş cepheci sol, "Bütün millîci sınıflar öz örgütlerinden

238 Sencer Divitçioğlu, "Yarımkı Türk Sosyalizminin Potansiyeli", *Akıf*, No. 146 (14 Ekim 1969), s. 6-7. Bu makale Millî Nizam Partisi'nin kurulmasından önce yazılmasına karşın, dinsel politik örgütlenme hakkında önemli sayıda doğru öngörüler içermektedir. Özellikle CHP-MSP koalisyonu düşünüldüğünde dinsel politik örgütlerin ne tür müspet işlevler görebileceği anlaşılabilir. Bunu tespit bakımından Sencer Divitçioğlu'nun yazısı belki de tektir.

yoksundurlar. TIP'te proleter devrimciler, CHP'de de Kemalistler ancak bir hizip teşkil etmektedirler"²³⁹ demektedir. Başka gruba mensup geniş cepheci bir yazar ise, Kemalizm'i sağ ve sol olarak ikiye ayırmakta, CHP'ye hâkim olan grubu ise sağ Kemalist olarak nitelemektedir.²⁴⁰ *Devrim* gazetesi ise, daha önce de belirttiğim gibi, Türkiye'de rejim konusunu tartışmakla aykırı tavrını belirginleştirmiştir.

Bunlar üzerinde önemle durmanın gereği, muhtemel hükümet değişikliğini solun fazla ciddiye almamasındandır. CHP'nin, özellikle partiye hâkim grubun menfî bir biçimde değerlendirilmesi, başka amaçları öne çıkarmış olmalıdır. Solun bu tür değişimleri ilgi alanının dışına çıkarması, Demokratik Parti'nin ve Millî Nizam Partisi'nin işlevini yeterince kavramasını önlemiştir. Bu örgütlerin Türk siyasal yaşamında oynayacakları rolün üzerinde durulmaması, politik gelişimin çok yönlü dinamiğinden faydalanılmasını engellemiştir. Bu dönemde CHP'nin bütünlük içinde hareket edememiş olması da, aynı olanaktan faydalanılmasına bir başka engel teşkil etmiştir.

Bu tür gelişmeleri doğru bir biçimde değerlendirememeye, geleneksel yorumlara yatkınlıktan olduğu kadar, dikkatin halktaki gelişime değil de aydın grupların politik mücadelesine teksif edilmesindendir. Bu iki unsuru birbirinden bütünüyle ayırmak mümkün olmasa da, konunun aydınlatılması açısından, şematik sayılabilecek böyle bir tahlil gerekli görülmelidir. Oldukça uzun süreden beri DP'yi ve onun uzantısı

239 Mahir Çayan, "Sağ Sapma Devrimci Pratik ve Teori", *Aydınlık Sosyalist Dergi*, No. 15 Ocak 1970), s. 210.

240 Şahin Alpay, "Türkiye'nin Düzeni" Üzerine", *Aydınlık Sosyalist Dergi*, No. 12 (Ekim 1969), s. 451. Her ne kadar bu yazı grupların ayrılmasından önce yazılmışsa da, bu görüş ayrılığı daha sonra da sürmüştür. Hatta sözkonusu tasnife kaynaklık eden düşüncenin, ayrılığın önemli öznel nedenlerinden biri olduğu da söylenebilir.

olan AP'yi "geri" unsurlarla özdeş görme alışkanlığı, Türk toplumundaki politik değişiklikleri tahlilde bir kısım ayrıntıların gözden kaçmasına sebep teşkil etmiştir. Bu tür bir yaklaşım denemesi, doğaldır ki, sağdaki ayrışmayı tüm boyutlarıyla incelemeye cevaz vermez. İkinci nokta da, seçimlerdeki tercihlere dayanarak halkla seçilen partiyi aynı doğrultuda görme eğilimidir. Bu eğilim, halka karşıt bir tutuma ve/veya halkın meselelere herhangi bir partinin programı doğrultusunda baktığı anlayışına yolaçar. Halk 1965 seçimlerinden 12 Mart'a kadar, ne meseleleri AP'nin algıladığı gibi çözümlemeden yanaydı, ne de solun belirttiği ölçüde "geri" idi. Bu nokta ancak CHP tarafından kısmen anlaşılabilirdi.

İkinci noktayı somutlaştıracak olursam, 15-16 Haziran İşçi Olayları ilginç bir örnek teşkil edebilir. Sendikalar Kanunu'ndaki bir değişiklik üzerine patlak veren olaylara her iki konfederasyondan, Türk-İş ve DİSK'ten işçiler katılmışlardır. Böylece 12 Mart öncesinin en büyük kitle eylemi gerçekleşmiştir. Ancak bu olayın en büyük kitle eylemi olması kadar, beklenmedik olması da önemlidir. Hareketin bir anlamda kendiliğinden tezahür etmesi bir yana, önemli boyutlara ulaşacağı da kestirilememiştir. Bu olayla Türk işçi sınıfı, sol hareketin somuttaki yanlışlarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu olaya, aydın hareketi boyutunu aşamayan solun, halkın mevcut durumunu algılayamadığının kanıtı olarak da bakmak lazımdır. Darbeciliğin güncellik kazandığı bir ortamda Türk işçi sınıfı "ben de varım" dercesine tarih sahnesine çıkmıştır. AP'nin bu olaya mantıksal düzeyde yaklaşımı, menfi tepkisi dışında, Türk solunun yaklaşımından pek de farklı olmamıştır. Olayı "ihtilâl provası" şeklinde değerlendiren AP, tehlikeli bir durumun zuhur ettiği düşüncesi ile olayın üstüne gitmiştir. Sıkıyönetim ilânına gerek duyulmuştur. Hükümetin bu kararını ordu çevreleri de açık bir biçimde desteklemiştir. Bu zamana kadar işçi sınıfına bilinç götürmeyi amaçlayan aydın kadroları,

tabanı halk olan kitle eylemlerinin bu kadar muhteşem bir örneğini ne o zamana kadar ne de daha sonra gerçekleştirmişlerdir. Bu somut tespit de, aydınların 15-16 Haziran Olayları'na bulaşmalarına rağmen, harekette belirleyici olmadıklarını göstermektedir. Tabir-i caizse, 15-16 Haziran 1970 kitle eylemi, çok bilmiş Türk aydınına işçi sınıfının bilinç götürmesinin ilginç bir örneği olarak nitelenebilir.

Bu konuda çok çarpıcı bir kanıt Cumhuriyet gazetesinin 12 Ekim 1970'den itibaren "İşçi Hareketleri" başlığıyla haftada bir sayfa işçilere dair haber vermeye başlamasıdır.²⁴¹ Bunu, eleştiri yapmaktan çok bir gerçeğin kavranması bakımından olumlu bir gösterge olarak anmak istiyorum. Keza, işi sınıfının devrime öncülük etmek için gerekli nesnel ve öznel gücü olup olmadığı konusundaki tartışmaya, nesnel güç açısından olumlu cevap verilmeye başlanmasını da 15-16 Haziran'daki gelişmelere bağlamak mümkündür.

Mesele bu çerçevede mütalaa edildiği takdirde, Türkiye'nin toplumsal gelişmesinde kilit mevkideki bir olay olarak 15-16 Haziran'ın, 12 Mart Darbesi'ne yolaçan gelişimde, sadece solcu aydınların ve egemen sınıfların algılayış şekli düzeyinde etkisi vardır. AP bu olaya ilişkin olarak da, siyasî aydın muhalefetiyle halk muhalefetini özdeş biçimde açıklamaya çalışmıştır. Bağımsız bir şekilde gelişen işçi eyleminin nesnel bir değerlendirilmesi hâlâ yapılmış değildir. Bu yanlışlık da, grupların benmerkezli yaklaşımlarından kaynaklanmaktadır. Sol, olayı Türkiye'deki muhalefet hareketinin yardımcı bir unsuru olarak görürken, AP de kendine yöneltilen muhalefetin tahrikiyle oluşturulmuş bir eylem şeklinde nitelemiştir. Burada gözden kaçırılmaması gereken, halktan kişilerin bağımsız hareket edemeyecekleri hakkında ortak kanaattir.

Bu durum salt aydının güdümlayici olabileceği inancının

241 Ahmad ve Ahmad, a.g.e., s. 397.

bir sonucu olarak da görülmemelidir. Konunun bu biçimde algılanmasının bir başka sebebi, Türk aydınlarının kalıpcı, aktarmacı tavırlarıdır. Klasik faşizm tanımına göre, burjuvazinin hukuk dışı şiddete başvurmasının sebeplerinden en önemlisi gelişen proletarya hareketlerinin iktidar için ciddi tehlike teşkil etmesidir. 12 Mart dönemi yaygın olarak faşizm kavramıyla tanımlandığına göre, 15-16 Haziran Olayları'na bu çapta bir işlev yüklenmesini yadırgamamak gerekmektedir. Soruna yine bu açıdan, AP esas alınarak bakılırsa, "Uluslararası Komünizm" kavramının kullanılış nedenlerinin açıklanması lâzımdır. Bu anlayış, Türkiye'deki sol hareketlerin ülke dışından güdümlendiği inancını öne çıkarmaktadır. Bir başka deyişle, Türkiye'deki sol hareketin evrensel hareketle uyumluluğu savunulmaktadır. Bu kitabî yaklaşımda, sol da, AP ve diğer sağ partilerden pek farklı düşünmemektedir. Gerçi Türkiye'deki solun uyumluluktan, sağın ise güdümlenmeden bahsetmesi önemli bir farklılık şeklinde değerlendirilebilir. Ama tartışma bu aykırılık dışında anlaşılmak istenirse, sosyalizmin evrensel kurallarının olduğu ve Türkiye'de de bunların uygulandığı noktasında sağlanan birlik kavranabilir. Türkiye'de nasıl Batılılaşma ile Batı özdeş biçimde değerlendiriliyorsa, sosyalizmle Türkiye'deki sol iddialı hareketler de özdeş görülmektedir. Konunun yanlış temellendirilmesinin sebeplerinden biri de budur.

Ordu-siyaset ilişkileri incelendiğine göre, ordudaki subay ve generallerin bu gelişmeyi nasıl değerlendirdikleri üzerinde durmak gerekmektedir. Çalışmanın daha önceki kısımlarında aydın davranışı üzerinde ana noktaları itibariyle durulmuş, birtakım genellemeler yapılmıştır; aşırı basitleştirici yaklaşımları eleştirilmiştir. Aydınlar Türkiye'nin gelişim süreci içinde önemli ölçüde gruplaşmıştır. Darbe ihtimali güncelleştiği zaman, çatışma daha önemli boyutlara ulaşmıştır. Ordudaki aydınların ilerici olarak nitelenen kesimi, meseleyi

klasik ilerici-gerici mücadelesi şeklinde görürken, tutucu denilenler sosyalizm-milliyetçilik çelişkisinin ağırlık kazandığını düşünmüşlerdir. Bu bağlam içindeki yaklaşımlara aykırı gelebilecek durumları rötüşa tâbi tutarak, daha değişik bir ifadeyle belli ölçüde zorlayarak, kendi bakış açıları içine oturtabilmişlerdir. Örneğin, 15-16 Haziran Olayları'nın çok tehlikeli bir gelişme olarak nitelenmesi ve Türkiye'deki temel mücadelede, ilerici-gerici çatışmasında ordunun ilericilere yardımcı bir işlevi olacağı düşüncesi, aynı zorlamanın bir sonucu olarak görülmelidir. Keza, Türkiye'nin temel sorununun halk sınıfları ile emperyalizm ve işbirlikçileri arasında olduğunu düşünenler de "Küçük burjuvalar ülkesinde, elbette, daha bir süre devrimci harekette asker-sivil aydın zümre önemli bir rol oynayacaktır. Ama, 'yurt çapında' esas mücadele, işbirlikçilerle Kemalistler arasında cereyan etmekte demek değildir bu"²⁴² kanısındadırlar. Bu değerlendirme de, aynı ortak yaklaşımdan kaynaklanmaktadır. Tıpkı ordudaki aydınların yaklaşımını bütünüyle benimseyenlerin, Türkiye'de küçük burjuvazinin hayatî önemde roller ifa edeceği²⁴³ yönündeki değerlendirmesi gibi.

Daha sonraki gelişmeler açısından da söz konusu yaklaşım biçimi geçerlidir. Çünkü MHP'nin üniversite düzeyinde örgütlenmesi ve Demokratik Parti'nin kuruluşu, aynı rötüşa tâbi tutularak değerlendirilmektedir. Millî Nizam Partisi'nin kuruluşu da, halktaki gelişim önemsenmediği için nazarı dikkate alınmamaktadır. Ama aradaki önemli fark atlanmamalıdır. Bu gelişimlerin daha etkin olmasının nedeni aydın kadrolaşmalarına dayanmış bulunmalarıdır. AP'nin bürokratlaşma sürecinin gelişmesinde, Demokratik Parti'nin ve Millî Nizam Partisi'nin işlevlerinin anlaşılammaması yanında,

242 Çayan, *Aydınlık Sosyalist Dergi*, No. 15 (Ocak 1970), s. 206.

243 Avcıoğlu, a.g.e., s. 525, 477.

MHP'nin güçlenmesi de etkin olmuştur. Çünkü, bu güçlenmeyle birlikte sağda da radikal bir aydın grubu ortaya çıkmıştır. Özellikle üniversite gençliği düzeyinde destekten mahrum olan AP, böyle bir fırsatı kullanmaya çalışmış, fakat bu grubun etkisinden de doğal olarak kurtulamamıştır.

AP'deki niteliksel değişime paralel şekilde, solda da bürokratikleşme hızlanmıştır. 12 Mart öncesinde bir kısım sol örgütün hukuk dışı yönelimleri, askerî bir diktatörlüğü davet etmekten başka bir anlamı olmayan açık şiddete dönüşmüştür. Bu nedenle de, Türkiye'de küçük burjuva aydınlardan görülen desteğin geri çekilmesi ihtimali belirlemiştir. Bu destekten yoksunluk, bağımsız küçük burjuva aydınları başka dayanaklar aramaya yöneltmiştir. Bir başka deyişle, Türkiye'deki sol hareket, 12 Mart sonrasında, geleneksel ilerici çevrelerin dışında yeni destekler aramaya başlamıştır. Fakat, 12 Mart'a kadar sözkonusu bağlantı tümüyle kopmuş değildir. Bu destek arama eğilimi yeni tercihler yapıncaya kadar, eski destekle bağlantının koparılmamasını ve daha tepeden inmeci yönelimleri gerektirmiştir. Bu konunun açıklanabilmesi, daha sonraki gelişmenin nedenlerinin somut bir biçimde kanıtlanmasıyla mümkün olabilir. Zaten 12 Mart Darbesi'nin birbiriyle uyumsuz çevrelerde kabul görmesinin sebebi, biraz da burada aranmalıdır.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

12 MART

12 Mart'a giden yolda öğrenci olayları ve öğrenci ölümleri sıklıkla. Öğrenci hareketleri bu dönemde işçi hareketlerine göre önplandaydı. Soldaki ve sağdaki yayın organları öğrenci çatışmalarını temel alarak yayın yapıyorlardı. Bu durum, sadece o günlerde Türkiye'de öğrencilerin en hareketli grup olmalarından ileri gelmiyordu. Aynı zamanda, öğrencilerin siyasal ve toplumsal değişimlerde çok etkin işlev görecekları düşüncesinden kaynaklanıyordu. Hattâ Türkiye'de gelenek-selleşmiş aydın perspektifi bilindiğinde, ikinci unsurun daha etkin olduğu anlaşılabilir. Çünkü, Türk aydını gelişimin geniş çerçeveli tahlilinden çok, güncel olayları incelemeye eğilimlidir. Soyut düşündüğünde bile, güncelle en genel kategoriler arasında dolaysız bağlantı kurmaya yatkındır.

Bu açıdan meseleye bakıldığında, yatkınlığın tarihsel dayanakları da ortaya çıkarılabilir. Askerlere ve askerî başarılarla birincil önem atfedildiği içindir ki, Türkiye'de Batılılaşma'ya ilk defa ordunun düzenlenmesinden başlanmış olmalıdır.²⁴⁴

244 Türker Alkan, *Gelişen Ülkelerde Aydınlar ve Siyaset*, Ankara, Şafak Matbaası, 1977, s. 50.

Sonraki gelişmeler de aydının etkin olduğu inancını yerleştirmiş olmalıdır ki, Türkiye’de öğrencilerin de dahil kabul edildiği “zinde güçler” ya da “asker-sivil aydın kadro” deyimleri sürekli biçimde kullanılmıştır. Demokratlaşma hareketleri, lâfzî düzlemde de olsa askerin politik olaylarla uğraşmaması gerektiği inancını yaygınlaştırdığı için, öğrencilerin etkin bir kısmını oluşturduğu sivil aydınlar göreceli olarak güçlenmişlerdir. Bir başka önemli nokta da, Türkiye’de aydın kavramının mitoslaştırılmasıdır. Bu o dereceye ulaşmıştır ki, Türkiye’de aydınlar kendilerinden farklı düşünenleri aydın saymamışlardır. Bunlara bir de öğrencilerin 1960 Darbesi’ndeki somut işlevleri ve başka dönemlerde de genel olarak etkin aydın güçlerle uyumlu davranmaları eklenirse onları olağanüstü önemseme anlayışının kökleşmesi yadırganmaz. Aydınların arzuları doğrultusunda sonuç alma başarıları da, güncelle genelin dolaysız bağlantısını kurmaya olan yatkınlığı ortaya çıkarmıştır.

12 Mart’tan sonra değişmiş olsa da, öğrenci gençliğin büyük çoğunluğuna hâkim olan grubun temel sloganlarından biri, “Ordu-Gençlik Elele, Millî Cephede” olmuştur. Solun diğer kanadı da gençliğe büyük önem vermiştir. Sağın verdiği önem ise, karşıt bir gücün oluşturulmasından bellidir. Her kesim, gençliğe, başarmaya çalıştıkları işte katalizörlük işlevini yüklemiştir. Bir başka deyişle, gençlik kullanılmak istenmiştir. Bu kullanma ve güdümlene alışkanlığı, öğrencilere karşı hoşgörüyü sebep olmuştur. Öğrenci gençlik bağımsız bir çizgi izlemeye yöneldiğinde ise, sert eleştiriye maruz kalmıştır. 1970’lerdeki durum da sözkonusu tahlilin doğruluğunun, aynı zamanda gençliğin çok önemli işlevleri olacağı inancının sürdüğünün kanıtıdır. Aksi halde gençlik olaylarına gerektiğinden fazla önem verilmemesi gerekir.

Gençliğin 12 Mart’a gelen günlerde yeni destek aramaya başlaması ve eski bağlantılarından kopmamayı yeğlemesi,

gençlik örgütlerinin Muhtıra'yı desteklemelerinin sebebidir. Gençlik, 12 Mart'ta da, önceki çizgisine uygun bir tutum içinde olduğuna inanmış bulunabilir. Şiddet hareketleri gençliğin bir yandan eski destekleri ile bağlantılarını gevşetmesine yolaçarken, bir yandan da bu desteklerin iktidar olma gerekçesini yaratmıştır. Bir başka deyişle, gençlik eylemleri, gençlik önderlerinin arzuları hilâfına birtakım sonuçların doğmasını sağlamıştır. Toplumsal dayanağı olmayan gençlik hareketleri de, ister istemez, oluşan yeni iktidarı müspet değerlendirmişlerdir.

12 Mart Muhtırası'nın yanlış değerlendirilmesinin temelinde, Türk aydınının meseleye yaklaşımındaki kalıpcılık vardır. Muhtıra'daki partiler üstü hükümet önerisi ve ordunun arzuladığı ortam gerçekleşmezse yönetime el konacağı tehdidi, kalıpcı bir biçimde düşünen kafanın, Muhtıra'nın ikili niteliğini görmesini engellemiştir. Muhtıra'yı tahlil edenler bu iki unsurdan birine öncelik vermişler, güdümlü demokrasi veya doğrudan askerî yönetim arasındaki farka yeterince dikkat etmemişlerdir. Sol, esas itibarıyla, kendine özgür örgütlenme olanağı sağlayacağını düşündüğü bir müdahaleye karşı çıkmamıştır. Bu koşulla da olsa Dev-Genç Muhtıra'yı desteklemiştir. Cuntadan yana olan diğer sol güçler Muhtıra'nın doğrudan askerî yönetimin başlangıcını oluşturmasını dilemişler, TİP ise muhtıracılardan en kısa zamanda seçime gitmelerini istemiştir. Bu üç grup içinde en demokrat tavır TİP'in tavrı olmuş, ancak bu parti de oluşan iktidarın tıpkı 27 Mayıs'ta olduğu gibi kısa sürede seçimlere yöneleceğini sanmıştır. Çelişik gibi görünen bu tepkiler, aslında değişik çevrelerin askerlerin kendilerine yardımcı doğrultuda davranacağı kanaatinden kaynaklanmıştır. Muhtıra'yı anayasa ve hukuk dışı olarak niteleyen Demirel hükümeti de, Meclis'i kapatırmamak için tümüyle menfi bir tavır takınmamıştır. Bu davranışı ile de, ne kadar millet iradesini savunursa savunsun, orduyu

manipüle etme arzusunu dışavurmuştur.

CHP'nin Genel Başkanı İsmet İnönü'nün ilk önce Muhtıra'yı demokratik rejimle bağdaştıramadığını belirtmesine rağmen, çok önemli bir yirmidört saat geçirildikten sonra anlayışlı bir tavır takınması, daha sonra da hükümetin kurulmasına yardımcı olması, partinin konumunun AP'ninkinden farklı olmadığını göstermektedir. CHP Genel Başkanı'nın ilk konuşmasını hükümetin istifa metnine, ikinci konuşmasını ise AP'nin genel tavrına benzetmek mümkündür. Davranışları da, bu ikinci konuşmasıyla uyumlu olmuştur. Muhtıra, daha hükümet kurulmadan önce, CHP içindeki iktidar mücadelesinde bürokratik eğilimliler lehine bir durum oluşturmıştır. Hükümetin kurulması ise, CHP içindeki bürokratik eğilimlerin parti kararlarını belirlemesini sağlamıştır.

Bu yönüyle 12 Mart, tüm örgütleri Türkiye'deki geleneksel bürokratik doğrultuda etkilemiştir. 12 Mart'ın tüm politik örgütlerin uyumluluğunu sağlaması, biraz da ikili karakterinden kaynaklanmalıdır. Bu ikili karakteri daha somut bir şekilde görmek amacı ile Muhtıra'nın metnine bir gözatmak gerekmektedir:

"1. Parlamento ve hükümet, süregelen tutum, görüş ve icraatı ile yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasa'nın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

2. Türk milletinin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetleri'nin bu vahim ortam hakkında, duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin partilerüstü bir anlayışla Meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasa'nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılâp kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve

inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zarurî görülmektedir.

3. Bu husus süratle tahakkuk ettirilmediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri, kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlıdır.

Bilgilerinize..."²⁴⁵

Muhtıra metnindeki ikili karakter, sadece iki ayrı grubun ortak tepkisini ifadelendirmesinin sonucu değildir. Gerçi genel olarak "9 Martçılar" diye bilinenlerle, bunların tepkilerini yumuşatarak sunanlar arasında bir ayrılık vardır. 9 Mart'taki radikal bir girişim daha sonra üst makamların yönlendirmesiyle yumuşamıştır. Bu yumuşamış şekliyle mevcut hükümete müdahale, ordu içindeki grupların ortak iradelerinin tezahürüdür. Her ne kadar daha temelli değişiklikler önerse de, radikal grup ordu hiyerarşisi hilâfına bir müdahalede bulunmak istememiştir. 16 Mart'ta emekliye sevk edilen general ve subayların da içinde bulunduğu bu grup, ordunun bir bütün olarak hareketini amaçlamıştır. En yüksek makamlardaki komutanların aykırı düşünceleri olabileceği de düşünülmemiştir. Ordunun bir bütün olarak hareket edeceği noktasında, sivil aydınlar gibi asker aydınlar da yanılmışlardır.

Daha önce de belirtildiği gibi temel sorun, uygulanan şekliyle demokrasiye karşı tavır esas alınarak formüle edilmiştir. 12 Mart öncesinde gerek Başbakan, gerekse Genelkurmay Başkanı demokrasilerde ordunun yönetime müdahale etmemesi lâzım geldiğini defalarca belirtmişlerse de, Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un muhtıralarından da anlaşılacağı üzere, ordunun yönetime dönük eleştirileri gelenekselleşmiştir. CHP'nin sağ kanadından kişilerin, sadece demokratik yönetime karşı oldukları için, askerî yönetim isteyenlerce "devrimci"

245 Cumhuriyet, 13 Mart 1971.

sıfatıyla etiketlenmelerini de rejim sorununun öncelikle önemsendiğini göstermektedir. Ayrıca Türkiye’de olağan parlamenter demokrasinin sürmesini isteyenler dahi, askerî rejim davetiyelerinin fazlaştığını gördükçe, müdahaleden kendi gruplarının zararlı çıkmamasını sağlamak için tedbirler almaya yönelmişlerdir. Belki de bir kısım ordu mensubu, müdahalenin şu veya bu biçimde gerçekleşeceği düşüncesiyle, kendi arzuları doğrultusunda sonuç verecek önlemlere başvurmuştur.

Ancak, bu gelişmeleri genel oluşum çerçevesinde doğru yerine oturtabilmek için, dar anlamda askerî müdahale üzerinde durmamak lazımdır. Türkiye’de ordu içinde beliren radikal ve tutucu eğilimlerin açıklanabilmesi de bu temel oluşumun kavranabilmesine bağlıdır. Aslında sorunun çözümlenişi, o zamanın Türkiye’sinde anlaşıldığı şekliyle sorun, yani ekonomik bağlamdaki sol yaklaşımın yine ekonomik bağlamdaki sağ yaklaşımın kurduğu ortaklık tahlil edilerek mümkündür. Bu ortaklık ekonomik tedbirler konusunda anlaşamasa da, kültürel politika bakımından uyumlu bir görünüm arz etmektedir. Bir başka deyişle, kültürel konuların çözümleniş şekli üzerinde benzer düşünceler öne çıkarılmaktadır. CHP’nin bu dönemde devletçilik ilkesinin altını çizmemesi ve halk sektörü gibi yeni bir yönelimle özel girişime, değişik bir nitelikte de olsa önem vermesi, CHP içindeki demokrat kesimi, darbecilere nazaran daha solda göstermeyi kolaylaştırmıştır. Bu çerçevede düşünüldüğü takdirde, Nihat Erim’in kurduğu ilk kabinenin ilk toplantısında, “Rahatça söyleyebilirim ki, içinizde, benim daha solumda görüşlere sahip hiç kimse yoktur”²⁴⁶ demesi, CHP içindeki demokrat olmayan grubun da kendisi hakkındaki sol nitelemesine katıldığını göstermektedir. Ama sorun temelde kültür boyutu çerçeve-

246 Sadi Koças, “Sadi Koças 12 Mart’ı Anlatıyor”, *Milliyet*, 22 Mart 1978.

sinde mütalaa olunmakta ve belki de bu nedenle ekonomik alandaki nitelemeler Kemalizm'in devletçilik ilkesi ölçüt alınarak yapılmaktadır.

İlgisiz gibi görünse de, tahlil için önemli ipuçları sunan bir görüşün altını çizerek konuya yaklaşmak gerekmektedir. Abdurrahman Şeref *Tarih Musahabeleri* kitabında ilk anayasadan bahsederken ilginç bir tahlil yapmaktadır: "Şüphe yok ki, ahkâmı cedide mülk ve devlete bir devr-i feyaz felah kûşad ediyor idi. Mesele onları memlekete sindirmek ve yavaş yavaş yerleştirmek ve bir kazaya uğratmaksızın hüsn-ü tatbikine muktedir ve muvaffak olmak idi. Hukuk-u tab'aya ait aksamı istisna edildiği halde millete alışmadığı ve hazırlanmadığı ve kendisi almayıp büsbütün yeni gördüğü meşrutiyeti hazım ettirmek ve tarz-ı atiki tarz-ı cedide ifrağ etmenin müşkülâtını derpiş ile istihale merhalelerini pek âkılane bir surette tayin ve imrar eylemek elzem ve bu da kuvvetli hulus-u niyete ve devamlı fikr-i takibe ve büyük bir azim ve iktidar ve hazakate vabeste idi. İşte o vakit parlamentarizme uygun olmayan mevad-ı mübheme ülfet ile, zaman ile, husul-u istidad ile, tebeyyün edecek ihtiyaç ile refte refte tadil ve tasrih edilerek prensiplerin sevk-i tabiye ile kök salması me'mul idi."²⁴⁷ Bu görüşte, somut bir biçimde yeni unsurların kabul ettirilme yöntemi ve halkı belli ölçüde değiştirme eylemi üzerinde durulmakta, konu gerçekçi bir çerçevede mütalaa olunmaktadır. Abdurrahman Şeref'in bu yaklaşımı tüm aydın gruplara örnek olacak niteliktedir. AP ve CHP'nin 1960 sonrasındaki eğilimlerini tespit bakımından da önemli ipuçları sunmaktadır. Ama, bu iki partinin yöneldiği kesimler değişiktir. AP aydınlara ve özellikle ordu mensuplarına, CHP de halka bu şekilde yaklaşmıştır. Ama bu süreçte her iki parti de eski

247 Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*, Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti Neşriyatından, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1339, s. 212.

bağlantılarından bütünüyle kopmamışlardır. Bu muğlaklık belli ölçüde, Türkiye’de sağ ve soldakilerin konumlarının açıklıkla tespitinin mümkün olmamasına sebep olmuştur. Bu durum da gelebilecek bir ordu yönetiminin rengini tayinde yanlışlıklara yolaçmıştır.

Ama iki büyük partinin ağır bir biçimde yürüyen değişimi, yeterince kavranmamıştır. Gerçi sol CHP’deki değişimi görmüş, fakat bunun ordu açısından da menfi bir değişim olduğu düşüncesi ile ordunun daha sol bir tercih yapacağını ya da solun örgütlenme özgürlüğünü sınırlamayacağını sanmıştır. AP’deki değişim sol tarafından görülememiş, fakat sağ, bölünme ve yeniden örgütlenmenin de ortaya çıkardığı gibi, AP’ye muhalefetini dışavurmuştur. Sağ da, daha önceki CHP imajının aynen sürdüğü inancı ile CHP’deki gelişmeleri dikkate almamış olmalıdır. Bu çerçevede düşünüldüğü takdirde, 12 Mart’ın ve uygulamalarının çok yaygın bir çevre tarafından beklenmedik bir gelişme olması şaşırtıcı değildir.

Perspektif bu olduğunda, 12 Mart’tan önceki öğrenci olaylarının üzerinde gerektiğinden fazla durulmamalıdır. Gerçi bu dönemde askerî okulların bildiri yayınlaması, bir kısım askerî öğrencinin ordudan çıkarılmaları ve iki maceracı albayın ihtilâl tezgâhladıkları için suçlanması gibi durumlar ortaya çıkmıştır, ama bu tür olayları askerlerin doğrudan müdahalesini sağlayıcı gelişmeler olarak nitelemek lazımdır. Askerlerin bütünlük içinde hareket edecekleri düşüncesi, bu bireysel çabaların sonuç alıcı mahiyette değil de, huzursuzlukların tezahürü olarak görülmesini sağlamaktadır. Zaten askerlerin doğrudan müdahalesini isteyenler de, bu ve benzeri olayları asker müdahalelerini çabuklaştırmak amacıyla kullanmaya çalışmışlardır. Askerlerin doğrudan müdahalesinin mevcut partilerin varlığını ortadan kaldıracağına inanılmıştır. Mevcut partilerin ortadan kaldırılması halinde de, meydanın belli ölçüde de olsa soldaki gruplara kalacağı düşünülmüştür.

Türkiye’de ordunun işlevi konusundaki yaklaşımlar, doğrudan ordu yönetiminin ülkenin sola yönelimi anlamına geleceği noktasında birleşmişlerdir. Konuya bu açıdan bakıldığında Bedii Faik’in Muhtıra’nın verilış sebebini “Bir avuç komüniste” bağlaması ile *Devrim* gazetesinin Muhtıra’dan sonraki ilk sayısında “Ordu Anti-Kemalist Gidişe Dur Dedi”²⁴⁸ başlığını atması arasında bir bağlantı vardır.

12 Mart tahlillerinde hesaba katılması gereken bir başka nokta da, AP ve CHP, bu dönemi olağan demokratik yönetime geçişte bir ara dönem olarak görürken, diğer parti ve grupların bu tür bir yönetim seçeneğine karşı olumsuz veya olumlu tutum takınmalarıdır. 12 Mart’ın gelişimi içinde tutum değişiklikleri olmuştur, ama bu tahlil geçerliliğini korumuştur. Bu, aslında beklenmedik bir durum da değildir. Gerçi o dönemde CHP içinde etkin olan güç demokratik eğilimlilerdir, ama 12 Mart dönemi sürerken CHP içinde iktidar değişikliği olmuş ve demokrat grup parti içi iktidarı eline geçirmiştir. Bu iktidar değişikliğinden sonra da, CHP’nin 12 Mart’ın normal demokratik yönetime dönüştürülmesi amacı ve bu yolda tedrici değişimden yana olan tutumu değişmemiştir. CHP’nin yeni genel başkanı, o dönem hükümetlerini 12 Mart’ın ilk hükümetini eleştirdiği ölçüde eleştirmemiştir.

AP ile CHP arasında, demokratlık yönünden, ikincisi lehine önemli fark vardır. Ama sorunu çok kaba bir biçimde çözümlememek için ortak noktaları da tespit etmek gerekmektedir. 1973 Nisan’ında Faruk Gürler’in cumhurbaşkanı adaylığına karşı her iki partinin de direnç göstermesinin bir anlamı olmalıdır. Ordunun isteği doğrultusunda bir seçim yapılmaması ve cumhurbaşkanlığına Fahri Korutürk’ün seçilmesini, Türkiye’de demokrasinin gelişimi açısından bir aşama saymak gerekir. 12 Mart’ın çelişik gibi görünen bir kısım

248 *Devrim*, No: 53, 16 Mart 1971.

yönlerinin açıklığa kavuşması için, CHP ve AP'deki gelişim hakkında daha önce belirtilen hususun üzerinde önemle durmak gerekmektedir. CHP'nin halka AP'nin de orduya daha yakın bir tavır içine girmesi, fakat bu tavırların dengeli bir durum arzemesi, bir başka deyişle son noktasına kadar götürülmemesi, 12 Mart'ın söz konusu biçimde tahlilinin de dayanak noktasıdır. 12 Mart'ın ilk hükümetini, sonraki hükümetlerini ve bu sonraki hükümetlere karşı CHP'nin yumuşak sayılabilecek tavrını başka türlü açıklamak pek mümkün görünmemektedir. 12 Mart'ın ilk hükümetine karşı, sol, CHP'nin demokrat kanadının aksine müspet bir tutum takınmış, sonraki hükümetlere karşı ise menfi bir davranış içine girmiştir. Bu da ortaya çıkarmaktadır ki, sol her fraksiyonu itibarı ile İttihatçılığın en sadık temsilciliği rolünü 12 Mart döneminde de sürdürmüştür.

Türkiye, az gelişmiş ülkeler arasında belki de demokratik gelişimin en ileri noktaya vardığı ülkedir. Türkiye'de aynı zamanda demokrasiye karşıt güçlü bir aydın hareketi vardır. Bu güçlü aydın hareketi nedeniyle Türkiye'de genel oyun tercihleri, oldukça sık sayılabilecek bir şekilde, nazar-ı dikkate alınmamaktadır. Ama 12 Mart döneminde, diğer doğrudan müdahalelerden farklı bir durum gözlemlenmektedir. Ordu, temsilcileri vasıtasıyla sivil elitte birlikte ülkeyi yönetmeyi kabul etmektedir. Daha önceki dönemlerin ülkeyi tek başına yönetmek arzusundaki kurumu, şimdi iktidarı paylaşmak zorunluluğunu duymaktadır. Bu aynı zamanda, ordunun sivil aydınlarla uyumlu olmadığını da göstermektedir. Bir başka deyişle, ordu önceki dönemlerin aksine, uyum içinde çalışacağı bir sivil aydın grubunun ülke içinde bulunmadığı düşüncesindedir. Ordunun anti-demokratik yönetim geleneğinin iki büyük partideki değişiklik nedeniyle ortak bulamaması da, 12 Mart döneminin sona eriş nedenlerinden biridir. Ordunun ortak bulamaması CHP ve AP'deki sözü edilen gelişmeden kaynaklanmaktadır.

“Gelişen ülkelerde, siyaset adamı, eğitsel kurumlardan ortaya çıkan çağdaşlaşma ideali ile, birincil grupların tutucu gerçeğini karşılıklı ödünlerle dengelemeye çalışır. Bu çaba, belki de, gelişen ülkedeki siyaset adamının en önemli ve en zor rolüdür”.²⁴⁹ Bu cümle, değer yüklü kelimeleri bir tarafa bırakıldığında, demokrasinin işlerlik kazandığı bir ülkede parti liderlerinin tutumunu açıklamak bakımından önemlidir. Gerçekten, AP ve CHP’nin yönelimini bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Türkiye’de iki büyük partinin böyle bir gelişme göstermesi, bu iki partide demokrasinin tümüyle askıya alınmasına karşı bir direnç oluşturmuştur. Bu, aynı zamanda bir kısım antidemokratik kurumun müesseseleşmesine de kaynaklık etmiştir. Siyasetçilerin toplumdan en fazla oyu alma çabaları, bu kadar değişik gruplar tarafından kabul görmelerini sağlayıcı önlemlere başvurmalarına sebep olmuştur. Bu grupların isteklerini bağdaştırma endişesi de, düşüncelerinin bulanıklıktan kurtulmasına engel teşkil etmiştir. Siyasal partilerin zaman zaman devlete, zaman zaman da topluma öncelik tanımaları bu denge hesabından doğmaktadır.

Türkiye’de devlet, Batılılaşma hareketlerinin başlangıcından beri oluşturulmaya çalışılan burjuva sınıfının sürekli olarak eleştirdiği bir kurum olmuştur. Halk da, kendi algıladığı şekliyle devlete karşı müspet bir tavır takınmıştır. Bu, yüzyılların ortaya çıkardığı ve kökleştirdiği bir tutumdur. Zaten Batılılaşma hareketinin doğuş sebebi ve amacı da, bir anlamda devleti kurtarmaktır. İslâmcılar da, ulûl-emre itaat anlayışı nedeniyle mevcut otorite ile uyumlu olmuşlardır. Bu çerçevede düşünüldüğü takdirde, Türkiye’de devlet aleyhine fikirlerin geliştirilmemiş olması²⁵⁰ normaldir. Bir anlamda, bu somut

249 Alkan, *a.g.e.*, s. 58.

250 Serif Mardin, *İdeoloji*, Ankara, Sevinç Matbaası, 1976, s. 103.

eksiklik Türkiye’de burjuva ideolojisinin gelişmemişliğinin de kanıtıdır. Aynı zamanda, Türkiye’de din dışı düşüncenin yerleşmesine mukabil, dine karşıt eğilimlerin belirmemesi de burjuvazinin gelişmemişliğinin bir göstergesidir.²⁵¹ Bu iki konuda sosyalist düşüncenin tutumu da, bürokratik sınırların aşılmadığını göstermektedir.

Bu genel yaklaşımlar, Türkiye’de bizzat devlet etkisinin değil, devlet etkisinin doğrultusunun tartışma konusu yapılmasına yolaçmıştır. Hattâ gelişmemiş burjuva sınıfı bile, devletin işlevinin kendi sınıfsal çıkarları doğrultusunda kullanılması isteğiyle benzer bir eğilimi benimsemiş görünmektedir. Burjuvazinin devlet konusundaki eleştirisi de, devleti kendi arzusu doğrultusunda önemli ölçüde etkileyemediğini ortaya çıkarmaktadır. O halde otoriter yönetim dönemlerinde tüm toplumsal güçlerin mülayim bir tutum takınarak, bu dönemlerden yararlanmaya çalışmaları normaldir. Bu somut durum da, Türkiye’de bazı dönemlerde çok ayrı yerlerde durduğu sanılan grupların ortak hareket etmelerinin bir izahını oluşturmaktadır. Bu nedenle, bazı grup ya da sınıf temsilcilerinin sözlerinden kalkarak, herhangi bir dönem hakkında tahlilde bulunmak pek doğru bir tavır olarak görülmemelidir. 12 Mart hakkında yapılan benzeri tahliller de, bu bakımdan yanlış görünmektedir.

Geleneksel anlayış çerçevesinde, 12 Mart sol gruplarca Bonapartist ya da faşist bir dönem olarak nitelenmiştir. Bu iki niteleme de, mevcut durumu Batı toplumlarının değişik zamanlarda zuhur eden iki ayrı dönemiyle ilintilendirme merakından doğmaktadır. Benzeri nitelemeler Cahit Tanyol’un tespitini haklı göstermektedir: “Türkiye’de Batı aktarmacı-

251 Bu görüş değişik düşün odaklarında bulunan çok sayıda yazar tarafından telâffuz edilmektedir. Özellikle bkz: Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, Ankara, Sevinç Matbaası, 1969, s. 120.

lğının uzantısında, Marksizm ithalatçılığı da yapılmaktadır. Bu ise, sonuçta ya Marksizm öcüsüne ya da dondurulmuş Marksizm'e yol vermektedir. Oysa Batı'da donup kalan ve ancak sürekli 'yorumlanan' Marksçılık türü az gelişmiş ülkelerde çözüm getiremez."²⁵² Bu tür yorumlar Türkiye'nin özgül yapısını gözönünde tutmadan yapılmaktadır. Burada anlaşılmaya çalışılan, meclislerin kapatılmamasının oluşturduğu farklılığı özgüllük göstergesi olarak sunmak²⁵³ değildir. İsmail Cem kitabında, tüm sol çevrelere mülayim gelecek bulanık bir açıklama denemesinde bulunmaktadır. Bunun somut örneği, aynı dönemi nitelemek için Bonapartizm ve faşizm kavramlarının birlikte kullanılmasıdır. Böylelikle, daha önceki dönemleri olduğu gibi, 12 Mart'ı açıklamaktan da uzak kalınmaktadır. Bir kere, sözkonusu iki kavram devletin görelî bağımsızlığı konusunda birbiriyle çelişmektedir. Devletin görelî bağımsızlığından bahseden Bonapartizm kavramı, böyle bir dönemde devletin işlevinin burjuvaziyi güçlendirerek kendi iktidar temellerini zayıflatacağı savını getirmektedir. 12 Mart'tan sonra devlet kavramının Türkiye'de güçlenmesi eğilimi de, bu tür açıklamaları geçersiz kılmaktadır. Çoğu çevrelerde devleti kurtarma amacının öne çıkarılması da, tarihsel sürekliliğin varlığını hatırlatıcı bir durumdur.

Osmanlı toplumunda devletin işlevinin Batı ülkelerinden farklı olması, sözkonusu edilen toplumlar arası farkın sebeplerinden biridir. Devlet konusunda daha sonraki gelişmelerin de farklılık arzemesi Batı'dan değişik yapının bir başka göstergesidir. Toplumsal yapı ile siyasal rejim arasında doğrudan ilişkinin varlığını kabullenenlerin, Türkiye'nin toplumsal yapısının çok sayıda tabaka ve sınıf içermesinin ya-

252 Cahit Tanyol, "Uluslararası Terörün Ardında Neler Var", *Milliyet*, 26 Mart 1978.

253 İsmail Cem, *Tarihî Acısından 12 Mart: Tarihteki Yeri ve Sonuçları*, Cilt II, İstanbul, Cem Yay., 1977, s. 239.

ratacağı farklılık üzerinde de durmaları gerekmektedir. Bu toplumsal yapı farklılığı, tarihsellik söz konusu edilmese bile, sorunun değişik bir biçimde formüle edilemeyeceğinin gerekçesini oluşturur. Yani mevcut 12 Mart yorumları, hem tarihselliği hem de mevcut toplumsal yapıyı nazar-ı dikkate almadıkları için gerçekçi görünmemektedir.

12 Mart'tan hemen sonra bazı askerlerin emekli edilmeleri üzerine 12 Mart'a daha mesafeli tutum takınanlar, o dönemdeki gelişmelere tam destek olmadıkları iddiasıyla *Devrim* gazetesinin 30 Mart 1971 tarihindeki başyazısında sarfedilen, "Bu koşullar, muhtırasal iradeyi de geniş ölçüde etkileyeceğinden, reformculuk denemesi çok sınırlı kalmaya mahkûmdur"²⁵⁴ sözlerini kanıt göstererek 12 Mart'a karşı tavır geliştirdiklerini kimseyi inandıramazlar. Kaldı ki, bu ifade bile sınırlı bir desteği savunmaktadır ve büyük ihtimalle daha önceleri ilişki kurdukları askerler emekliye sevk edildikten sonra yazılmıştır. Zira bu gazetenin 12 Mart'tan sonra çıkan ilk sayısında meseleye erkeklik açısından bakan bir yazar, "Erkekseniz Karşı Çıkn!" başlığını taşıyan bir yazı yazmış, aynı sayıdaki başyazıda ise "Teşhis çok doğru ve çok isabetli konmuştur. Teşhis doğru olunca tedavisi de mutlaka bulunacaktır"²⁵⁵ denmiştir. Bu somut örnek üzerinde durulmasının sebebi, bazı grupların aradan zaman geçtikçe eski tutumlarını rasyonalize edişlerine bir örnek teşkil ettiği içindir. *Devrim* gazetesinin, belki de devlet geleneğinin etkisiyle savunduğu askerî yönetimin, her ne kadar halk destekli olması önerilmişse de, ortaya bir aydın otoritarizmini çıkarması kaçınılmazdı. Çünkü halkın desteklemediği bu tür bir aydın yönetiminin teşvikçiliği, benzeri gruplara ve onların organlarına düşmüştür.

254 Uğur Mumcu, *Suçlular ve Güçlüler*, (Doğan Avcıoğlu'nun önsözü), İstanbul, Tekin Yay., 1975, s. 27.

255 Doğan Avcıoğlu, "Teşhis ve Tedavi", *Devrim*, No: 73, 16 Mart 1971.

Bu tespit, bir noktanın daha altının çizilmesine olanak sağlamaktadır. Örgütlerin amaçları ile objektif durum arasındaki farklılık, zaman zaman örgütleri amaçları dışındaki oluşumları desteklemek zorunda bırakmaktadır. İşte bu nedenle, 12 Mart dönemindeki mevcut iktidarlara karşı tavırları biraz da objektif durum çerçevesinde görmek gerekmektedir. 12 Mart'ın yapısal temelleri yanında, grupların eğilimleri ikinci planda kalmaktadır. Askeri müdahalelerin kaçınılmazlığı bu tür destekleri de bazı mazeretler bulmaya yöneltmektedir. Zaten 12 Mart hakkındaki zorlama yorumların kaynaklarından biri de budur.

Bu husus, askeri hareketlerin sadece aydın hareketleri olduğunu göstermekle kalmamakta, aynı zamanda sözkonusu hareketlerin aydın grupları arasında cereyan eden mücadele sonunda oluştuğunu ve bu tür yeni müdahalelere yolaştığını kanıtlamaktadır. Bu noktada halkın davranışı, belli ölçüde kayıtsızlık şeklinde belirmektedir. Çünkü, halk bu tutumlara karşı olduğu halde, tepkisini kısa dönemde dışavurmamakta, önceleri hoşgörülü bir tutum takınmaktadır. Bu hoşgörü, belli ölçüde bazı objektif durumları veri olarak kabul etmekten kaynaklanmaktadır. Yani halkta, aydın gruplarda olduğu gibi, tavrını rasyonalize etmeye dönük bir mantık gözlemlenmemektedir. Böylelikle de halk, en azından kısa vadede mevcut objektif duruma daha yatkın, daha doğru tahlil edici bir konumda bulunmaktadır. Bu durum da bir düşünür-romancımızın, halkın Osmanlıcılar'a karşı gerçek Osmanlıcılığı, Türkçüler'e karşı gerçek Türkçülüğü, Müslüman Doğucular'a karşı gerçek Doğuculuğu ve Halkçılar'a karşı gerçek Halkçılığı savunduğu konusundaki iddiasını doğrulamakta ve halkın içinden aydınların sefil etkisini yere çalacak yeni bir yerli insan türünün çıkacağı öngörüsüne²⁵⁶ önemle

256 Tahir, *age*, s. 136-137.

yaklaşmayı gerektirmektedir. Bu doğru gibi görünen yaklaşım şekli, tavırlarını rasyonalize eden aydın grupların kendi istekleri hilâfına durumların zuhuruna yolaçarken, halkın belki de sezgisel nitelikli gerçekçiliğinin mevcut durumu kendi arzusu doğrultusunda oluşumlara dönüştürmedeki etkinliğini de açıklayıcı mahiyettedir.

Özellikle 12 Mart döneminden sonra yapılan seçimlerin beklenmedik sonuçlar vermesi üzerinde dururken, yukarıdaki nokta gözönünde tutulmalıdır. Daha sonraları, solcu aydınların küçümsedikleri sosyal demokrat gelişimin katettiği merhale de aynı bağlamda yorumlanmalıdır. Bu iki nokta, halk hakkındaki öngörünün gerçeklik kazanması bakımından önemli gelişmeler olarak görülmelidir. Sözkonusu gelişme, Türkiye’de etkin olduğu varsayılan güçlere karşı ve bu güçlere rağmen sağlanmıştır. Ama bu gelişmenin, hâlâ bir noktanın ötesinde aydın etkisinden kurtulamadığı da bir gerçektir. Bu etki önemini koruduğu takdirde halkın kendi işini kendisinin yapması beklenmelidir. Ya da bugün varolan veya bir süreç içerisinde oluşması muhtemel örgütler, halkın algıladığı şekle dönüştüğünde bir çıkış yolu bulunacaktır. Türkiye’de 12 Mart’tan sonra süregiden sert ve kanlı mücadele de bu konudaki yoruma gerçeklik kazandırmaktadır.

1973 seçimleri, Türkiye’de yeni bir iktidar alternatifinin belirdiğini göstermektedir. 12 Mart’tan önce kurulan her iki parti ile de CHP’nin koalisyon yapma olanağı doğmuştur. 12 Mart’ın otoriter yönetimine karşı direnç, AP’nin tek başına iktidar olmasını önlemiştir. Seçim sonuçlarının bu şekilde tezahür etmesi, halkın 12 Mart’ı AP’ye karşı bir hareket olarak değil de, kendi özgürlüklerini sınırlayıcı bir hareket olarak görmesinden kaynaklanmış olmalıdır. Bu da halkın AP’deki değişimi kavradığını göstermektedir. 1974 başlarında CHP’nin MSP ile kurduğu koalisyon, Türkiye’de özgürlüklerin hayata geçirilmesi ve geliştirilmesi anlamında müspet bir doğrultunun

başlangıcı olabilirdi. Çünkü, CHP'nin kendi solundaki güçlere sağlamayı amaçladığı özgürlükler ve sağda özgürlüklerin sınırlandırılmasından en çok muzdarip olan dinsel-siyasal çevrelerin rahatlığa kavuşması ancak böyle bir koalisyonla kabildi. Bu doğrultudaki gelişmelerin son noktasına değin götürülebileceği beklenmemekle birlikte, önemli merhalelerin katılabileceğine dair belirtiler vardı. Fakat değişik çevrelerin özgürlük konusundaki soyut düşünceleri, halkın verdiği olanağın kullanılmasını engelledi.

Ortak iktidar olmanın gerektirdiği bir kısım isteklerden vazgeçme ilkesine riayet edilmemesi, her iki partinin de birbirini kullanma amacından sıyrılmaması, koalisyonun sona ermesine yolaçtı. Bundan sonra da özgürlüklerin sınırlandırılmasıyla sonuçlanan uygulamalarıyla İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti üç seneye yakın bir süre ülkeyi yönetti. Ülkenin yeni bir yarı-otoriter yönetime teslim edilmesinde her iki partinin olduğu gibi, CHP dışındaki solun da katkısı vardı. Çünkü, af konusundaki kanun tasarısının Meclis'ten geçmesi sırasında bir kısım MSP milletvekillerinin Türk Ceza Kanunu'nun 141. ve 142. maddelerinden mahkûm olanların affedilmemeleri doğrultusunda oy kullanmaları karşısında, CHP'nin dışındaki sol, hükümetten çekilinmesini savundu. Hükümetin istifasından sonra oluşan dört partinin ortak hükümeti de, CHP-MSP Koalisyonu'nun alternatifinin ne olduğunu herkese gösterdi. Türkiye'de halk çoğunluğunun arzuladığı özgürlükçü bir yönetim gerçekleşmedi. 1977 seçim sonuçlarının bu olanağı tekrar ortaya çıkarmasından da yararlanılamadı. MSP'ye, hangi parti ile koalisyon yaparsa yapsın, destek olacak önemli bir halk tabanının oluştuğu nazarı dikkate alınmadı. Bu durum da, kısa süreli bile olsa yeni bir yarı-otoriter dönemin sürdürülmesi sonucunu doğurdu.

Bu gelişmede de, aydın çevrelerde 12 Mart'ın yeterli açıklıkla kavranmadığını göstermektedir. Aydınların 12 Mart'ı kav-

ramamaları o dönemin getirdiği dinamiklerin kullanılmasını engelledi. 12 Mart'tan kısa bir süre sonra yeniden yeni bir yarı-otoriter yönetimin işbaşına gelmesinde aydınların önemli etkileri vardır. Aydın gruplarının anti-demokratik yönelimlerine rağmen, Türkiye'de demokrasi güçlenmekteydi. Fakat demokrasinin bir noktanın ötesinde güçlenmesine aydınlar sınır koymaktaydı. CHP-MSP Koalisyonu döneminde her iki partinin de düşünce özgürlüğünü genişletme konusundaki aykırı davranışları bunun somut örneğidir. Bu koalisyon sadece özgürlüklerin genişlemesini sağlamakla kalmazdı. Aynı zamanda aydın gruplarının kendi dışındaki gruplara karşı daha hoşgörülü tavır takınmalarına sebep olurken, düşünce özgürlüğünün gerçek boyutlarına ulaşmasına da yolaçabilirdi. Bu tutum kendi dışındaki güçlere de özgürlük tanınması geleneğinin başlangıcını oluşturabilirdi. Somutta bu durum ancak bir koalisyon hükümetiyle gerçekleştirilebilirdi. Bu durumun gerçekleşmemesi, CHP'nin sözü edilen gelişiminin bir noktada durması ve İslâmcılar'ın reaksiyoner tavırdan kurtulamamaları nedeniyledir.

Türkiye'de demokrasi aydın gruplara rağmen güçleniyor ise, bunun sebebini, aydın müdahalelerine karşı halk tepkisinde aramak gerekmektedir. Ancak halk tepkisinin demokrasiyi belli bir noktanın ötesinde gerçekleştirememesinin sebebi de, aydınların süregitmekte olan hoşgörüsüz tavırlarının özgürlükleri sınırlamada hâlâ önemli bir engel teşkil etmesindendir. Bu nedenle, tüm aydın grupları ve bu arada ordu, Türkiye'de özgürlüklerin genişletilmesine müdahale etme geleneğini sürdürmektedir. Halk tepkisi bunun bir süreç içinde yavaşlayacağını müjdeliyorsa da, Türk aydınının toplumu şekillendirme ısrarı irrasyonel müdahalelerin her an olabileceğini düşündürmektedir. Halk tepkisinin aydın müdahalelerini giderek artan biçimde geriletmesi, bu tür müdahale girişimlerinin yapılmamasını sağlayamasa da aşılmasını

mümkün kılmaktadır. Aksi halde Türk siyasal hayatında daha sınırlayıcı yönelimlerin ortaya çıkmaması gerekirdi. Ama sağda ve solda antidemokratik bazı grupların varlıklarını sürdürmeleri, Türkiye'nin daha bir süre etkin aydın hareketlerine sahne olacağını göstermektedir.

Halkın katılımının gelişmesi ve toplumun sosyo-ekonomik yapısının dönüştürülmesi halinde, Türkiye'de aydın müdahalelerinin, dolayısıyla ordu müdahalelerinin sona ermesi düşünülebilir. Ancak bu dönemlerde bile eski alışkanlıklardan kaynaklanan, eski yapının olanak verdiği eğilimlerin varlıklarını sürdürmeleri ihtimal dahilindedir. İttihatçı gelenek, Türk solcularının "dışarıdan bilinç" sorununun üzerinde hassasiyetle durmaları ve Türk sağının sosyal demokrasinin kitlelere malolması karşısındaki reaksiyoner tavrı daha uzunca bir zaman aydın hareketlerinin önemli işlevleri olacağını göstermektedir. CHP'nin halk desteğini sağlama konusunda önemli ölçüde başarı kazanması, bundan böyle sağın daha radikal aydın hareketlerine destek olacağını akla getirmektedir. Ordunun kendisine yaklaşımının menfi olmadığını anlayan sağ, 12 Mart'ın da teşvikiyle bu tür hareketlere teşebbüs edebilecektir. Bu durumda da, soldaki güçler eski alışkanlıklarından bütünüyle kopamadıkları için, soyut aydın hareketlerinin yoğunlaşacağı öngörüsünün yanlış olmadığı düşünülebilir. Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısı abartılarak, sözkonusu aydın hareketleri sınıfsal hareketlerin uzantıları şeklinde yorumlanmaya devam edilecektir. Bu suretle de, Türkiye'deki aydın mücadelesinin bir sınıf mücadelesi biçiminde sunulması geleneği sürdürülecektir.

Türkiye'deki aydın mücadelesini halkın katılımı zaman içinde aşacaktır. 12 Mart Darbesi'ne, işçi sınıfı tehlike oluşturduğu için yönelinmediği ve 12 Mart'ı kalıcı yapmayan asıl etkenin halk olduğu, onun seçimlerde somutlaşan dolaylı tepkisinin otoriter yönetimlerin sarsılmasına yolaçtığı, gö-

zönünde tutulmalıdır. Bu açıdan 12 Mart'a temel muhalefeti işçi sınıfı ve demokratik güçlerin oluşturduğu düşüncesi bir yanılı olarak değerlendirilebilir. Özellikle bu tür yaklaşımlarda, işçi sınıfının muhalefeti ve halkın demokratik tepkisi, işçi sınıfını manipüle etmeye çalışan bir kısım aydının yürüttükleri hareketle ve meslek derneklerinin yönetimindeki aydınların davranışları ile özdeşleştirilmemelidir. Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nda daha sonra gerçekleşen üst yönetim değişikliği nazar-ı dikkate alınır, işçi sınıfının davranışlarında çok kısa zamanda köklü değişiklikler olmayacağı anlaşılır. Dolayısıyla, halk tepkisinin bağımsız karakterinin ortaya çıkarılmasında hassas davranılması gerektiği açıktır.

DOKUZUNCU BÖLÜM
**ORDU MÜDAHALELERİNİN ORTAK
VE DEĞİŞİK ÖZELLİKLERİNİN
CUMHURİYET DÖNEMİNİ İÇEREN
GENEL DEĞERLENDİRMESİ**

Türkiye’de ordu etkilerinin ve doğrudan ordu müdahalelerinin genel çerçevesi çizilecek olursa, bir kısım düzenliliklerin ve bazı temel süreçlerin gözlemlenmesi mümkündür. Zaten, çalışmanın başından beri gözetilen amaç da bu olmuştur. Bir başka deyişle, tarihsel gelişim içinde hem sürekliliklerin altı çizilmeye çalışılmış hem de değişim üzerinde durulmuştur. Çünkü somut durumlar, ne bütünüyle geçmişten bağımsızdır ve ne de geçmişin tam bir tekrarı mahiyetindedir. Bir kısım politik hareketler bütünüyle geçmişin bir uzantısı olarak yorumlansa da, yeni bir yapıda bu hareketlerin aynı işlevi sürdürmeleri mümkün değildir. Ordu konusunda eski dönemde yapılmış tahlillerin benzerlerini kabullenenlerin, 27 Mayıs karşısında müspet tutum takınırken, 12 Mart’ı menfi şekilde nitilemeleri buna bir örnektir. Dolayısıyla, benzeri düşünceleri savunanların değişik dönemlerdeki etkileri de değişik olmak durumundadır.

Ama subjektif yaklaşımların tarihte bütünüyle etkisiz olduğu söylenemeyeceğine göre, sözkonusu değerlendirmelerin de tarihsel sürekliliğin izahında bir gerekçe olarak gösterilmesi

tabiidir. Yani, tarihsel sürekliliği salt yapısal etkileri çerçevesinde değil, tarih düzeyinde tabaka, sınıf ya da kurumların sözkonusu dönemdeki bilinçleri açısından da yorumlamak gerekmektedir. Özellikle Türk aydınlarının 19. asırdan beri devleti kurtarma amacına yönelik olmaları, daha sonra da uluslaşma sürecinin başarılmasından kendilerini sorumlu hissetmeleri ve yeni denilen fikirleri bu çerçevede algılamaları, aydınlar üzerinde eski dönemlerin müspet şekilde niteledikleri uygulama ve fikirlerinin etkisini artırmışa benzemektedir. Bu nedenle, Türk aydınları çok yeni diye sundukları değişikliklerde bile önemli ölçüde geçmişe bağlı olmaktan kurtulamamışlardır.

Halk ise zaten toplumsal değişikliklerde etkin rol oynamasına müsaade edilmediği için, olayları soyut düşünce çerçevesinde algılamamıştır. Karşılaştığı günlük sorunları pragmatik açıdan değerlendirmiştir. Halkın politik partilere ve politik örgütlere bağnazca bağlanmamasında sözkonusu durum da etkili olmuştur. Politik parti ya da hareketlere mesafeli bakabilmesi, halkın, parti ve hareketlerin daha objektif bir tahlilini yapabilmesini mümkün kılmıştır. Türk aydınlarının bir kısım politik gelişmeleri bağnazca benimseyici ya da bağnazca reddedici tutumunu, Türk halkında görmek kabil değildir. Bilimsel somut araştırmalarla kanıtlanmamış olsa bile, parti tercihinde halkın aydınlardan daha esnek bir tutum takındığı ileri sürülebilir. Bu da zaman içinde partilerin aldıkları oylardaki değişmelere bakarak iddia olunabilir. 1957'de CHP'nin önemli ölçüde oy almasını, 1969'da oy oranının önemli ölçüde gerilemesini ve 1977 seçimlerinde yüzde 42'ye yakın oy toplamasını, herhalde aydınların düşünce değişikliğiyle açıklamak mümkün değildir. Kaldı ki, CHP ve AP'deki değişimin en son noktasına ulaşmadığı da yukarıda belirtilmiştir. Dolayısıyla bu tür gelişmeleri değerlendirirken, aydının yeni konumunu rasyonalize etmek amaçlı yaklaşımlardan

ziyade halkın tutumuna uyumlu bir değerlendirme daha gerçekçi görünmektedir.

Türkiye’de özgürlükler tepeden geldiği, belli bir mücadele süreci sonucu gerçekleşmediği için, başka bir müdahale ile ortadan kaldırılmaları olağandır. Dolayısıyla 12 Mart’ta, 1961 Anayasası ile getirilen özgürlüklerin sınırlandırılmasına da tarihsel etkiler çerçevesinde bakmak gerekmektedir. Batılı-laşma hareketinin başından beri, verilen özgürlükler zaman içinde sınırlandırılmıştır. 1908’de İttihat ve Terakki’nin, gerçekleştirmeyi amaçladığı özgürlükleri tümüyle ortadan kaldırmaya yönelik hareketi de, bu konudaki örneğin tek olmadığını göstermektedir. Keza İkinci Grub’a, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’na, Serbest Fırka’ya ve DP’ye karşı tavırlar da, susturucu ve zaman zaman sınırlayıcı mahiyette olmuştur. Bu tür örgütlerin kurulmasına müsaade edilmesi, Türkiye’deki rejimin totaliter nitelikte olmadığını göstermekte ve etkin güçlerin otoriter niteliğini ortaya koymaktadır.

Totaliter partilerin sözkonusu olmaması, aynı zamanda Türkiye’deki Batı etkisini ortaya çıkarmaktadır. Çünkü, Türkiye’de aydın hareketlerinin Batıcı niteliği tamamiyle antidemokratik bir yönelimi önleyici mahiyettedir. Fakat bu aydın hareketleri Batı’nın sınırsız özgürlük tanıyan yönetimini de benimsememektedir. Bu nedenle, Türkiye’de Batı’nın bütünüyle anlaşıldığı ve Batı doğru anlaşılmış olsaydı bile Türkiye’nin sorunlarının çözümlenmiş olabileceği kanaatinde değilim. Bu durum her yeni evrede yeni Batı yorumlarının gündeme getirilmesine neden olmakta, bu da sorunların özgül tedbirlerle çözümlenme denemesini ertelemektedir. Türkiye’de düşünen çevreler hep birbirlerini birtakım şeyleri yanlış anlamakla suçlamakta, klasik bilim kitaplarında üzerinde durulan özgüllük gerekliliği salt o kitaplardaki soyut bağlamda tekrarlanmaktadır. Çok büyük bir kesimin herhangi somut bir durumu özgül çerçevede yorumlama denemesi yoktur.

Daha kötüsü, böyle bir niyetin bulunmadığı da gözlemlenmektedir.

Bir başka şekilde ifade edersek, Türkiye'deki aydın hareketlerinin bu ikili niteliği aydının konumunun da özgül olduğunu göstermektedir. Bu çelişkinin farkına varan aydın, problemini çözmeye çalışmakta ve bu amaçla da az gelişmiş ülkelerde müspet işlevinin otoriter yöntemlerle gerçekleştirilebileceğini savunmaktadır. Bu tutumunda ister Batılı kapitalist toplumların önceki dönemlerini, isterse az gelişmiş ülkelerin şimdiki demokratik olmayan durumlarını örnek alsın, Türkiye'de demokrasinin bir süreç içinde güçlenmesi olgusu karşısında yanıldığını kabul edememektedir. Türkiye'nin belki de çokpartili demokrasiyi başarılı bir biçimde uygulayabilmeye aday tek az gelişmiş ülke olması, aydınların Türkiye'nin sorunlarına yaklaşımlarına pek de gerçekçi denemeyeceğini göstermektedir. Aydınlar Türkiye'nin demokratlaşma sürecine aykırı tutumlarını biraz da bu nedenle artırmaktadırlar.

Sosyal problemlerini Batı'ya benzer şekilde çözümleme olanağından yoksun olan ülkelere, Batı demokrasisinin sosyal eşitlik öneren yönünün cazip gelmesi olağandır. Türkiye'deki partilerin hemen hemen hepsinin sosyal eşitlik konusunda müspet düşündükleri ve bu konuda birtakım uygulamalar önerdikleri bilinmektedir. Ancak özgürlük konusunda benzeri bir anlayışta birleşememektedirler. Hepsi de bu konuda belli ölçüde sınırlamadan yanadır. Soldakiler genellikle gerçek özgürlüklerin somutlaştırılmadığı, bunların biçimsel özgürlük düzeyinde kaldığını söylemektedirler. "Batılı rejimlerce tanınan siyasal özgürlüklerin, yeterli bir yaşama düzeyinin, yeterli bir eğitimin, sosyal eşitliğin ve siyasal dengenin olmayışı yüzünden halk kütlelerinin büyük bir kesimi için biçimsel kaldığı bir gerçektir. Fakat bunlar, gerçek özgürlükler haline gelebilir, işe bunları yoketmekle başlamanın anlamı yoktur."²⁵⁷

Batı'da biçimsel olanın gerçeklik kazanmasının yöntemi üzerinde 1970'lerde "Avrupa Komünizmi" akımının ortaya çıkmasıyla biçimsel demokrasiye uyumlu öneriler belirmiştir. Türkiye'de bu gelişmeler sınırlı da olsa yankı bulmuştur. Gelecek dönemlerde de bu ve benzeri gelişmelerin etkin olması halinde demokratik dönüşüm yollarının belirmesi imkân dahilinde girebilir.

Türkiye'de solun geleneksel ilerici dayanaktan kopma süreci, yeni dayanaklar aramayı gerektirmiştir. Belli bir süre sonra, halk desteği sağladığı takdirde solun da demokratlaşması mümkündür. Halk desteği olduğu zaman solun ülke içindeki başka güçlere uyumlu davranma zorunluluğu ortadan kalkacaktır. Dolayısıyla, Batıcılığa veya Batı'daki yeni gelişmelere uyumlu davranış mümkün olacaktır. Bu suretle, Türkiye'de tüm akımlar gerçek boyutlarıyla politik hayatta görülebilecektir. Türkiye'deki son gelişmeler ve ordunun giderek artan biçimde daha mülayim müdahalelerle yetinmesi, Türkiye'de bu yolun da açılmakta olduğunu göstermektedir. O zaman da Batıcı eğilimler özgürlükçü demokrasi içinde tartışılmaya başlanacaktır. MSP'nin ortaya çıkması ve varlığını sürdürmesi, Türkiye'de Batıcı otoriter eğilimlerin bir noktanın ötesinde etkili olamadığını göstermiştir. Cumhurbaşkanı'nın Siyasal Partiler Kanunu'ndaki son değişiklikleri Anayasa Mahkemesi'ne iptal istemiyle götürmesi ve benzeri olaylar da bu konuda fazla iyimser olmama gereğini hatırlatmıştır.

Aydınların istekleri doğrultusunda sonuç alamamaları, Türkiye'de demokratik gelişmeyi etkileyici gücün başka yerlerde aranmasını gerektirmektedir. Halkın etkisi, totaliter değil otoriter yönelimlerin benimsenmesinden dolayıdır. Bir başka deyişle, sınırlı da olsa yeni örgütlere karşı hoşgörülü davranılması, halkın o örgütler aracılığıyla tepki göstermesine

olanak sağlamaktadır. Hoşgörünün sınırlılığı halkın dolaysız tepkisinin belirmesini önlemektedir. Bu çerçevede düşünürse, mevcut yönelimlere karşı muhalefetleri halk muhalefeti şeklinde nitелеmek yanlış gözükmemektedir. Ancak halk otoriter yönetimlere karşı direnirken, bu örgütlerle ilintili bir tutum içine girmektedir. Zaten bu örgütlere bizatihi kendi varlıkları sebep gösterilerek sınır konmamış, örgütün arkasındaki halk desteği otoriter yönetimleri ürkütmüştür. Bütün muhalif örgütlerin belli bir sınırdan tutulma isteği de, halkın etkisini sınırlama amacıyladır.

Muhalif örgütler, varlıklarını korumak için iktidarın koyduğu sınırları fazla zorlamaktan imtina etmişlerdir. Bu tedbirli tutum da muhalefetle halk tepkisinin özdeşleşmesine, kaynaşmasına imkân vermemiştir. İşte bu açıdan bakıldığında takdirde, tüm aydın hareketlerinin Batıcılığın bir varyantı olduğu savı temellendirilebilir. İkinci Grup, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Fırka hareketleri mevcut yönetime temelde muhalefet yapmamışlardır. DP'nin değişik durumu tedbir yokluğundan değil, iktidara göre beklenmedik bir gelişme olmasından dolayı belirmiştir. DP iktidara yönelmekle, Türkiye'deki mevcut muhalefet anlayışını aşma denemesinde bulunmuştur. Ama bunun karşılığı, 27 Mayıs Darbesi'ne muhatap olmak ve 1961 Anayasası ile iktidarların sınırlanması çabalarına maruz kalmaktır. Yani iktidar olan güçlere karşı, bundan böyle bürokratik muhalefet oluşmuştur. DP'yi desteklemiş kitle daha sonra AP'ye oy vermeye başlamıştır. Darbenin gerçekleşmesi ve anayasal sınırlar AP'nin daha uyumlu bir tutum takınmasına sebep olmuştur. Hattâ bu iki önlemle de yetinilmemiş, AP iktidarına karşı daha başka sınırlamalar da getirilmiştir.

Ancak DP'nin iktidarı Türkiye'de yeni bir gelişime olanak sağlamıştır. Bu hareketten sonra artık muhalefetin iktidar olması konusundaki sınırlamalar yerini, iktidarın belli bir

noktada tutulması ilkesine bırakmıştır. Doğrudan ve dolaylı ordu müdahalelerinin 1950'den sonra fazlasıyla görülmesinin sebebi budur. Çünkü, 1950 öncesinde mevcut sivil iktidarla ordu arasında temelde bir uyumun bulunması, bu tür müdahalelerin daha az belirgin olmasına yolaçmıştır. Ashında bu uyumluluk müdahale gereğini de belli ölçüde ortadan kaldırmıştır.

En sert ordu müdahalesinin 1960'da cereyan etmiş olması da bir tesadüf olarak görülmemelidir. Çünkü 1950-1960 arasındaki iktidar, yani daha önceki dönemin muhalefeti, görelî olarak daha az sınırlandırılmış bir çerçevede hareket etme olanağına kavuşmuştur. Bu da, müdahale gerekçesini güçlendirmiş olmalıdır. 1961 sonrası hükümetlerine sınır koyma ihtiyacı da bu dönemin tecrübelerinden kaynaklanmıştır. 1971 Mart'ındaki muhtıranın 1960'dan daha sınırlı müdahale niteliği taşımasını, belli ölçüde bu çerçeve içinde mütalaa etmek de kabildir.

Bu yorumlarla bir gerçeğin altı çizilmiş olmaktadır. 1950 hareketi ile, genel oya konan sınır yumuşamıştır. Daha önceleri genel oy temel alınmazken, 1950'den sonra genel oyun ülke yönetiminde en önemli unsur olduğu kabul edilmiştir. Bu önemli bir değişiklik olarak nitelenmelidir. Bu tarihten sonra ordu müdahaleleri belli ölçüde değişmiştir. Ancak 1960 Darbesi bir başka noktanın daha aydınlığa kavuşmasına yolaçmıştır. O da, Türkiye'de verilen özgürlüklerin geri alınabileceğini göstermesidir. Halkın dolaysız tepkisi sözkonusu olmadığı için de, darbenin getirdiği anayasa ile, 1960 öncesinin özgür ortamı önemli ölçüde kısıtlanmıştır. Burada üzerinde durmak istediğim nokta, 1961 Anayasası'nın hukuk devletini oluşturmak amaçlı ileri yönleri değil, siyasî iktidara siyaset dışı ortak yaratan yönleridir.

DP de, muhalefete karşı tutumuyla bütünsel anlamda özgürlükten yana olmamıştır. Bu parti de bürokratik yönetim

gelenegini sürdürücü işlev görmüştür. Diğer yanıyla getirdiği değişikliğe karşın, bu yönüyle sürekliliğin temsilciliği rolünü üstlenmiştir. Bu bakımdan da, 1961 Anayasası ikili bir yapıda olmuştur. Bir yönüyle iktidara siyaset dışı ortak yaratırken, diğer yönüyle muhalefetin iktidar olma olanağını teminat altına almaya çalışmıştır. DP, bu sınırlayıcı, otoriter yönüyle geçmişin bir devamı olurken, genel oyu temel alması açısından da bir değişikliğin öncülüğü rolünü üstlenmiştir.

1960'dan sonra genel oyun önceliğini koruması, 1961 Anayasası'nın bu yönüyle 1950-1960 döneminin mirasına sahip çıktığını göstermiştir. Batı demokrasilerinde yürütmeye daha fazla hareket esnekliği sağlanması, Türkiye'deki aydınların Batı'ya uyumlu davranışı nedeniyle, ülkemizde yankı bulmuştur. Bu, Türkiye'de, genel oya sınır getirme anlamında etkili olmuştur. Batı'da özgürlüklerin işlerlik kazanmasından sonra ortaya çıkan problemleri çözme yönteminin, otoriter eğilimlerden kurtulamamış aydınlara cazip gelmesi doğaldır. 1961 Anayasası'nda da, 1971'deki değişikliklerde de, bu etkiyi gözlemlemek mümkündür. Benzeri davranışların sosyal demokrat iktidarın gerçeklik kazanması halinde de görülebileceği muhtemeldir. Altını çizmek istediğim nokta sözkonusu eğilimin yaygınlığıdır.

Bu eğilim yaygınlığı iki büyük partiyi birbirine yakınlaştırmıştır. CHP eski dönemine nazaran halk tercihinine daha çok önem verirken, AP de bürokratik güçlerin tercihinine ağırlık vermeye başlamıştır. Bu durum Türkiye'deki genel gelişimin sonucudur: Genel oyun öncelik taşıması ve Türk aydınlarının süregelen vatan kurtarma merakı. Türkiye'de aydınların bu noktada birleşmelerinde, özgürlük konusundaki sınırlandırıcı yaklaşımları etkili olmuştur. Her iki partinin bu konuda yakınlaşması, Türkiye'deki somut olayların etkisi yanında, bu perspektif benzerliğinden de etkilenmiştir. Dinsel nitelikteki bir parti ile sosyalist bir partinin, Türkiye'de özgürlüklerin

genişlemesi anlamında bir gelişmeye yolaçabilecekleri düşünülebilir. Bunun temel şartı ise, genel oyun önceliğini korumaktır.

Türkiye'de özgürlüklerin 1950 sonrasından itibaren sürekli olarak gelişmesini, kurulan bir kısım örgütlerin mücadelesinden çok, genel oyun öncelik kazanmasına bağlamak gerekmektedir. Genel oyun varlığı, halkın dolaylı tepkisine olanak sağlamıştır. Bu suretle de halk belli ölçüde etkili olmaya başlamış, siyasal partiler davranışlarında halkın yaklaşımına dikkat etmek gereğini duymuşlardır. Aydınların tavrı süreklilik arzettiği için, değişimin nedenleri üzerinde dururken, Türk halkının yönelimini kavramaya çalışmak öncelikli bir görev olarak belirmektedir. Bu anlamda, 27 Mayıs ve 12 Mart'tan sonraki seçimlerde halkın oylarını özgürlüklerin gelişimi doğrultusunda kullanması önemli bir tavidir. Halk bu davranışı ile sınırlı özgürlüğü geliştirmeyi denemiştir. Bunda da belli ölçüde başarılı olmuştur. Türkiye'de 27 Mayıs ve 12 Mart'a karşı sağdaki ve soldaki aydınların çelişkili tavrının benzerini halkta görmek mümkün değildir. Sağdakiler 12 Mart'a sahip çıkıp 27 Mayıs'ı eleştirirken, soldakiler de 27 Mayıs'a sahip çıkıp 12 Mart'ı eleştirmişlerdir. Ama halk, demokrasiye aykırı tutum takınanlara oyuyla karşı çıkmış; her müdahale dönemini özgürlüklerin fazlalaştığı yeni bir dönem izlemiştir.

Halkın bu tutumu nedeniyle, ordu müdahaleleri arzulanan şekilde neticelenmemiştir. 1960 Darbesi olsun, 12 Mart Muhtırası olsun, her ikisi de hareketin yürütücülerinin yapmak istediklerinin gerçekleşmesi sonucunu doğurmamıştır. Bu nedenle de, aydınlardaki müdahale isteği artmıştır. 1960 sonrası 27 Mayıs'ı yapan güçlerce, 1971 sonrası da Muhtıra yanlılarınca arzulanan bir durum değildir. Çünkü, 1960'da devrilen iktidarın uzantısı olan bir parti daha sonra iktidar olmuş, 1971'de hareketin hedeflediği hizip ise önce partiyi ele geçirmiş daha sonra da iktidara yönelmiştir.

Bu durum da göstermektedir ki, süreç içinde demokrasinin gelişmesi ile halkın etkisi de artmaya devam etmektedir. Aynı zamanda halkın dolaylı tepkisi, demokrasinin gelişimini sağlayıcı bir mahiyet arz etmektedir. Bu iki unsur birbirini karşılıklı olarak etkilemektedir. 1950 iktidar değişimi halkın dolaylı etkisini öne çıkarmış, fakat daha sonraki gelişmeler halk etkisine sınır getirmeye çalışmıştır. Aydınların ve halkın tutumundaki süreklilik ve düzenlilik, bir süreç içinde aydın etkisinin giderek azalacağını göstermektedir. Çalışma boyunca da sözkonusu gelişim sürecinin sürekliliğinin ve düzenliliğinin anlatılması denenmiştir. İleriye yönelik olarak da, süreklilik ve düzenlilik arzeden iki çizgi arasındaki çelişkinin, halkın dolaysız etkisinin belirmesi ile ortadan kalkacağı hissettirilmeye çalışılmıştır. Demokratik gelişimin ağır da olsa bu doğrultuda bulunduğu üzerinde durularak, şematik kafanın, somut düzeyde düşünmeye yatkın halkın sezgisel dehası karşısında adım adım gerilemesi hikâye edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA*

KİTAPLAR

- Abadan, Yavuz ve Savcı, Bahri, *Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış*, Ankara, Ajans Türk, 1959.
- Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*, Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti Neşriyatından, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1339.
- Ağaoğlu, Ahmet, *Serbest Fırka Hatıraları*, 2. Baskı, İstanbul, Baha Matbaası, 1969.
- Ağaoğlu, Samet, *Kuvay-ı Milliye Ruhu: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi*, 3. Baskı, İstanbul, Bahar Matbaası.
- *Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri: Bir Soru*, İstanbul, Baha Matbaası, 1972.
- Ahmad, Feroz, *The Turkish Experiment in Democracy: 1950-1975*, London, Billing and Sons Limited, 1977.
- Ahmad, Feroz ve Ahmad, Bedi Turgay, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi: 1945-1971*, Ankara, Bilgi Basımevi, 1976.
- Alkan, Türker, *Gelişen Ülkelerde Aydınlar ve Siyaset*, Ankara, Şafak Matbaası, 1977.
- Altuğ, Kurtul, *12 Mart ve Nihat Erim Olayı*, 2. Baskı, İstanbul, Baha Matbaası, 1973.
- 27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, İstanbul, Gül Matbaası, 1976.
- Apter, David E, *The Politics of Modernization*, Chicago, The University of Chicago Press, 1965.
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 3 Cilt, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1954.
- Söylev (Nutuk)*, 2 C., 3. B., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1966.
- Atay, Falih Rıfkı, *Çankaya*, İstanbul, Doğan Kardes, 1969.
- Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın*, 1. Baskı, Ankara, Bilgi Basımevi, 1968.
- Milli Kurtuluş Tarihi: 1838'den 1925'e*, 3 Cilt, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1974.

(*) Bibliyografyaya yalnız birinci derecede önemli kaynaklar alınmıştır.

Aybar, Mehmet Ali, *Bağımsızlık Demokrasisi Sosyalizm: Seçmeler 1945-1967*, İstanbul, Yayıncılık Matbaası, 1968.

12 Mart'tan Sonra Meclis Konuşmaları, İstanbul, Sümer Matbaası, 1973.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, 3 Cilt, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1966-1968.

İnkılâp ve Kadro, 2. Baskı, Ankara, Bilgi Basımevi, 1968.

İkinci Adam, 3 Cilt, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1966-1969.

Menderes'in Dramı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1969.

İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilâli, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1973.

Aydemir, Talât, *Talât Aydemir'in Hatıraları*, İstanbul, May Matbaası, 1968.

Aytekin, M. Emin, *İhtilâl Çıkmazı*, İstanbul, Dünya Matbaası, 1967.

Başgil, Ali Fuad, *27 Mayıs İhtilâli ve Şehitleri*, cev. M. Ali Şehük ve İ. Hakkı Akın, İstanbul, Çeltüt Matbaacılık Koll. Şti., 1966.

Bekata, Hıfzı Oğuz, *Birinci Cumhuriyet Biterken*, Ankara, Yeni Matbaa, 1960.

Belen, Fahri, *Demokrasiden Diktatörlüğe*, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1960.

Belli, Mihri, *Yazılar: 1965-1970*, Ankara, Sol Yayınları, 1970.

Bendix, Reinhard, *Nation-Building and Citizenship*, New York, John Wiley and Sons, 1964.

Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara, Bilgi Basımevi, 1973.

Boran, Behice, *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1970.

Cebesoy, Ali Fuat, *Gl. Ali Fuat Cebesoy'un Siyasî Hatıraları*, Cilt I, İstanbul, Vatan Neşriyatı, 1957.

Siyasî Hatıralar, Cilt II, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları, 1960.

Cem, İsmail, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1970.

Türkiye Üzerine, İstanbul, Cem Yayınevi, 1972.

12 Mart, Cilt I, İstanbul, Cem Yayınevi, 1973.

Tarih Açısından 12 Mart: Tarihteki Yeri ve Sonuçları, Cilt II, İstanbul, Cem Yayınevi, 1977.

(Değmer), Sefik Hüsnü, *Türkiye'de Sınıflar*, der. Ahmet Çavuşoğlu, 2. Baskı, Ankara, Baylan Matbaası, 1975.

Demirel, Hüseyin, *12 Mart'ın İyüzü: Nasıl Geldi Nasıl Geçti*, İstanbul, Yeni Asya Yayınları, 1977.

- Dodd, C. H., *Politics and Government in Turkey*, Manchester, Manchester University Press, 1969.
- Duverger, Maurice, *Siyasal Partiler*, çev. Ergun Özbudun, Ankara, Sevinç Matbaası, 1970.
- Erlost, Muzaffer, *Türkiye Sosyalizmi ve Sosyalizm*, Ankara, Sol Yayınları, 1967.
- Erer, Tekin, *Türkiye'de Parti Kavgaları: III Yassıada ve Sonrası*, 2 Cilt, İstanbul, Yeni Matbaa, 1965.
- Erkanlı, Orhan, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, 2. Baskı, İstanbul, Baha Matbaası, 1972.
- Eroğul, Cem, *Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)*, Ankara, Sevinç Matbaası, 1970.
- Esirci, Şükrü, *Menderes Diyor ki*, İstanbul, Demokrasi Yayınları, 1967.
- Faik, Bedii, *İhtilâlciler Arasında Bir Gazeteci*, İstanbul, Dünya Yayınları, 1967.
- Finer, S. E., *The Man on Horseback: the Role of the Military in Politics*, New York, Praeger, 1962.
- Frey, Frederick W., *The Turkish Political Elite*, Cambridge, The M.I.T. Press, 1965.
- Genc, Süleyman, *12 Mart'a Nasıl Gelindi*, Ankara, İleri Yayınları, 1971.
- Gevgilili, Ali, *Türkiye'de 1971 Rejimi*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1973.
- Goloğlu, Mahmut, *Devrimler ve Tephileri (1924-1930)*, Cilt VI, Ankara, Başnur Matbaası, 1972.
- Gouldner, Alvin W., *The Coming Crisis of Western Sociology*, London, Morrison and Gibb Ltd., 1971.
- Güray, Tarık, *Bir İktidar Yargılanıyor*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1971.
- Heper, Metin, *Modernleşme ve Bürokrasi: Karşılaştırmalı Kamu Yönetiminin Giriş*, Ankara, Sevinç Matbaası, 1973.
- Bürokratik Yönetim Geleneği*, Ankara, ODTÜ Yayınları, 1974.
- Hotham, David, *Türkler*, çev. M. A. Kayabal, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1973.
- Huntington, Samuel P., *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations*, Cambridge Mass., Harvard University Press, 1957.
- *Political Order in Changing Societies*, New Haven, Yale University Press, 1968.

- İlhan, Attila, *Hangi Batı*, 2. Baskı, Ankara, Bilgi Basımevi, 1976.
- Hangi Sol*, 2. Baskı, Ankara, Bilgi Basımevi, 1976.
- İpekçi, Abdi ve Coşar, Ömer Sami, *İhtilâlin İcyüzü*, Cilt 1, İstanbul, Toket Matbaası, 1965.
- İpekçi, Abdi, *Liderler Diyor ki*, İstanbul, Ant Yayınları, 1969.
- İsen, Can Kaya, 22 Şubat, 21 Mayıs: *Geliyorum Diyen İhtilâl*, İstanbul, Tan Matbaası, 1964.
- Janowitz, M., *The Military in the Political Development of New Nations: an Essay in Comparative Analysis*, Chicago, University of Chicago Press, 1964.
- Johnson, J. J., (der) *The Role of the Military in Underdeveloped Countries*, Princeton, Princeton University Press, 1962.
- Karpat, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1967.
- Kısakürek, Necip Fazıl, *Olanca Romantıyla ve Son Hortlamalarıyla Yenicevi*, İstanbul, Eskin Matbaası, 1970.
- Kıvılcımlı, Hikmet, *İkinci Kuvayi Milliyeciliğimiz: (M.B.K. ne iki açık mektup)*, İstanbul, Tarihsel Maddecilik Yayınları, 1965.
- 27 Mayıs ve Yön Hareketinin Sınıfsal Eleştirisi, İstanbul, İleri Sanat Matbaası, 1970.
- Kili, Suna, *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, İstanbul, Çağlayan Basımevi, 1976.
- Kirişcioğlu, Nusret, *12 Mart: İnönü-Ecevit ve Tahkikat Encümeni Raporu*, İstanbul, Baha Matbaası, 1973.
- Kocaş, Sadi, *Atatürk'ten 12 Mart'a*, 4 Cilt, İstanbul, Tomurcuk Matbaası, 1977.
- Kongar, Emre, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, İstanbul, Er-Tu Matbaası, 1976.
- Küçükömer, İdris, *Düzenin Yabancılaşması: Batılaşma*, İstanbul, Ant Yayınları, 1969.
- Küçük, Yalçın, *Türkiye Üzerine Tezler: 1908-1978*, İstanbul, Yayıncık Matbaası, 1978.
- Landau, Jacob M., *Radical Politics in Modern Turkey*, Leiden, E. J. Brill, 1974.
- Lenski, Gerhard E., *Power and Privilege: A Theory of Social Stratification*, New York, McGraw Hill Book Company, 1966.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kırıatlı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1970.

- Lord Kinross, *Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, çev. Ayhan Tezel, 4. B., İstanbul, Hilâl Matbaacılık Koll. Şti., 1972.
- Mardin, Şerif, *The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*, Princeton, Princeton University Press, 1962.
- *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, Ankara, İş Bankası Kültür Yayınları, 1964.
- *Din ve İdeoloji*, Ankara, Sevinç Matbaası, 1969.
- *İdeoloji*, Ankara, Sevinç Matbaası, 1976.
- Mills, C. Wright, *The Sociological Imagination*, 3. Baskı, Bungay, Oxford University Press, 1971.
- Mumcu, Uğur, *Suçlular ve Güçlüler*, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1975.
- Mürsel, Safâ, *Bediüzzaman Said Nursi ve Devlet Felsefesi*, İstanbul, Yeni Asya Yayınları, 1976.
- Nadi, Nadir, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, İstanbul, Sinan Yayınları, 1971.
- Örtülü, Erdoğan, *Üç İhtilalin Hikâyesi: 13 Kasım-22 Şubat-21 Mayıs*, 3. Baskı, İstanbul, İrfan Matbaası, 1974.
- Özbudun, Ergun, *The Role of the Military in Recent Turkish Politics*, Cambridge, Mass., Harvard University Center for International Affairs, 1966.
- Özek, Çetin, *Türkiye'de Gerici Akımlar*, İstanbul, Gerçek Yayınları, 1968.
- Rozaliyev, Y., *Türkiye'de Kapitalistleşme ve Sınıf Kavgaları*, çev. G. Bozkaya ve M. Anibal, İstanbul, Ant Yayınları, 1970.
- Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, çev. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul, Kervan Kitapçılık A.Ş.
- Selek, Sabahaddin, *Anadolu İhtilali*, 2 Cilt, İstanbul, Güneş Matbaacılık T.A.Ş., 1965.
- Sencer, Muzaffer, *Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1971.
- Sertel, Yıldız, *Türkiye'de İlerici Akımlar ve Kalkınma Davamız*, İstanbul, Ant Yayınları, 1969.
- Seyhan, Dündar, *Gölgedeki Adam*, İstanbul, Hür Dağıtım, 1966.
- Soysal, Mümtaz, *Dinamik Anayasa Anlayışı: Anayasa Diyalektiği Üzerine Bir Deneme*, Ankara, Sevinç Matbaası, 1969.
- Saylan, Gencay, *Türkiye'de Kapitalizm Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji*, Ankara, Sevinç Matbaası, 1974.
- Tahir, Kemal, *Yol Ayrımı*, İstanbul, Hilâl Matbaacılık Koll. Şti., 1971.

- Taylak, Muammer, *27 Mayıs ve Türkiye*, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1976.
- Tepedelenlioglu, Nizamettin Nazif, *Ordu ve Politika*, İstanbul, Bedir Yayınları, 1967.
- Timur, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası: 1919-1946*, Ankara, Doğan Yayınları, 1971.
- Toker, Metin, *İsmet Paşa'yla 10 Yıl*, Ankara, 4 Cilt, Akis Yayınları, 1966-1968.
- Toplu, Abdülhâdi, *Anayasada Milliyetçilik Mücadelesi: 27 Mayıs ve Kurucu Meclis'in Perde Arkası*, Ankara, Töre-Devlet Yayınevi, 1976.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler: 1859-1952*, İstanbul, Doğan Kardeş Matbaası, 1952.
- *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul, Yedigün Matbaası, 1960.
- *İslâmcılık Cereyanı: Meşrutiyetin Siyasi Hayatı Boyunca Gelişmesi ve Bugüne Bıraktığı Meseleler*, İstanbul, Baha Matbaası, 1962.
- Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar: 1908-1925*, Ankara, Başnur Matbaası, 1967.
- Turan, İler, *Cumhuriyet Tarihimiz: Temeller Kuruluş Milli Devrimler*, İstanbul, Yönet Matbaası, 1969.
- Türkes, Alpaslan, *27 Mayıs 13 Kasım 21 Mayıs ve Gerçekler*, İstanbul, Dokuz Işık Yayınevi, 1977.
- Weiker, Walter F., *The Turkish Revolution 1960-1961 Aspects of Military Politics*, Washington D. C., The Brookling Institution, 1963.
- *Political Tutelage and Democracy in Turkey: The Free Party and its Aftermath*, Leiden, E. J. Brill, 1973.
- Yerasimos, Stefanos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye: I. Dünya Savaşından 1971'e*, çev. Bahür Kuzucu, Cilt III, İstanbul, Murat Matbaacılık Koll. Şti., 1976.
- Yetkin, Çetin, *Türkiye'de Soldaki Bölünmeler: 1960-1970*, Ankara, Toplum Yayınevi, 1970.

MAKALELER

- Belge, Murat, "Ahmet Hamdi Başar'ın Kitabı Dolayısıyla 27 Mayıs Üstüne Düşünceler", *Birikim*, Cilt II, No. 11 (Ocak 1976).
- Brotz, H. ve Wilson, E. K., "Characteristics of Military Society", *American Journal of Sociology*, No. 51 (1946).
- Chambers, Richard L., "The Civil Bureaucracy-Turkey", *Political Modernization in Japan and Turkey*, der. Robert E. Ward ve Dankwart A. Rustow,

- Princeton, Princeton University Press, 1964.
- Cayan, Mahir, "Sağ Sapma Devrimci Pratik ve Teori", *Aydınlık Sosyalist Dergi*, No. 15 (Ocak 1970).
- Davison, Roderic H., "Environmental and Foreign Contributions", *Political Modernization in Japan and Turkey*, der. Robert E. Ward ve Dankwart A. Rustow, Princeton, Princeton University Press, 1964.
- Erim, Nihat, "The Turkish Experience in the Light of Recent Developments", *Middle East Journal*, Cilt XXVI, No. 3 (Autumn 1972).
- Frey, Frederick, "Arms and Man in Turkish Politics", *Land Reborn*, Cilt XI (August 1960).
- Gouldner, Alvin W., "Prologue to a Theory of Revolutionary Intellectuals", *Telos*, No. 26 (Winter 1975-1976).
- Harris, George, "The Role of the Military in Turkish Politics", *The Middle East Journal*, Cilt XIX, No. 1 (Winter 1965).
- "The Role of the Military in Turkish Politics", *The Middle East Journal*, Cilt XIX, No. 2 (Spring 1965).
- "The Causes of the 1960 Revolution in Turkey", *Middle East Journal*, Cilt XXIV, No. 4 (Autumn 1970).
- Heper, Metin, "Some Notes on the Assumptions of the Theory of Administrative Reform in the Ottoman-Turkish State", *ODTU Gelişme Dergisi*, Cilt I, No. 3 (Güz 1971).
- Huntington, Samuel P., "Political Development and Political Decay", *World Politics*, Cilt XVII, (April 1965).
- Karpat, Kemal, "Recent Political Developments in Turkey and their Social Background", *International Affairs*, Cilt XXXVIII, No. 25 (July 1962).
- Kayalı, Kurtuluş, "Dinsel Muhalefete Dair", *Yeni Ulus*, 19-VII-1975.
- Lerner, Daniel ve Robinson, Richard D., "Swords and Ploughshares: The Turkish Army As a Modernizing Force", *World Politics*, Cilt XV, (October 1960).
- Mardin, Şerif, "Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?", *Political Participation in Turkey*, der. Engin D. Akarlı ve Gabriel Ben-Dor, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Basımevi, 1975.
- Poulantzas, Nicos, "The Problem of the Capitalist State", *Ideology in Social Science: Readings in Critical Social Theory*, der. Robin Blackburn, Bungay, The Chaucer Press, 1972.
- Rustow, Dankwart E., "The Army and the Founding of the Turkish Republic", *World Politics*, Cilt XI, No. 4 (July 1959).
- "The Military in Turkey", *Political Modernization in Japan and Turkey*, der.

Robert E. Ward ve Dankwart A. Rustow, Princeton, Princeton University Press, 1964.

Savcı, Bahri, "Politika-Din-Devrimler veya Metafizik Kımıldanmalar", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt XIV, No. 4 (1959).

Weiker, Walter E., "The Aydemir Case and Turkey's Political Dilemma", *Middle Eastern Affairs*, Cilt XIX, No. 9 (November 1963).

DİĞER KAYNAKLAR

Ant (1967-1971)

Aydınlık Sosyalist Dergi (1968-1971)

Cumhuriyet

Devrim (1969-1971)

Emek (1969-1971)

Milliyet

Proleter Devrimci Aydınlık

Sebil (1976-)

Türk Solu (1967-1970)

Yankı

Yeni Devir (1977-)

Yeni Ortam (1972-1976)

Yön (1961-1967)

Yürüyüş (1975-)

ordu-Siyaset ilişkisi, Türkiye siyasetinin “ağırlıklı” bir özgül alanı. Kurtuluş Kayalı, bu alanda ve ilişkide Cumhuriyet’in kuruluşundan 12 Mart sonrasına dek yaşanan gelişmeleri, asker-sivil aydınlar ile halk arasındaki kopukluk açısından irdeliyor. Halk kitlelerinin Tanzimat döneminden beri sürdürdükleri “gizil” muhalefetle, asker ve sivil aydınların tahakkümcü tutumuna -gecikmiş ve dolaylı da olsa- tepki göstermelerini bir gelenek olarak yorumluyor. Bu “gizil” mücadeleyi esas alarak, ordu-siyaset ilişkilerindeki ve anti-demokratik güçlerle demokratik eğilimler arasındaki yüzyıllık çekişmede bazı süreklilikler tesbit ediyor. Kayalı’nın tahlilleri, özellikle 1960 sonrasında Türk siyasî hayatının şekillenmesini kavrama bakımından yol gösterici gözlemler ve ilginç iddialar ortaya çıkarıyor. “Sol”un yelpazedeki yerinin saptanması, AP ve CHP’nin aydın-halk ilişkisindeki konumları bakımından geçirdikleri köklü dönüşümlere dair yorumlar, günümüz açısından da ilginç ve düşündürücü. Kayalı’nın kitabı, Türkiye’de siyasetin biçimlenmesinde son derece etkili bir alan olan ordu-siyaset ilişkilerine hem resmî hem de yerleşik muhalif yaklaşımlardan farklı bir bakış açısı sunuyor. ■